

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. АЛЬ-ФАРАБИ
AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ЖУРНАЛИСТИКА ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ЖУРНАЛИСТИКИ
FACULTY OF JOURNALISM

БАСПАСӨЗ ЖӘНЕ ЭЛЕКТРОНДЫ БАҚ КАФЕДРАСЫ
КАФЕДРА ПЕЧАТИ И ЭЛЕКТРОННЫХ СМИ
DEPARTMENT OF PRINT AND ELECTRONIC MEDIA

БҮҮ Бүкіләлемдік телевидение күні аясында
ғалым, ұстаз Молдахан Абдраевтың 60 жылдық мерейтойына арналған
«ҚАЗАҚ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАСЫ – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ КАПИТАЛЫ»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының
ЖИНАҒЫ

25 қараша 2020 жыл

СБОРНИК

международной научно-практической онлайн-конференции
«КАЗАХСКАЯ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКА КАПИТАЛ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ»,
посвященная 60-летию ученого, педагога, кандидата филологических наук
Молдахана Абдраева в рамках Всемирного дня телевидения ООН

25 ноября 2020 года

COLLECTION

international scientific and practical online conference
"KAZAKH TELEVISIONALISM – CAPITAL OF NATIONAL VALUES",
dedicated to the 60th anniversary of the scientist, teacher Moldakhan Abdraev,
within the framework of the UN World Television Day

November 25, 2020

Алматы
«Қазақ университеті»
2021

Ғылыми редактор:
с.ғ.д., профессор Сұлтанбаева Г.С.

Жауапты редактор:
PhD, Ақынбекова А.Б.
Башанова Қ.А.

БҮҮ Бүкіләлемдік телевидение күні аясында ғалым, ұстаз Молдахан Абдраевтың 60 жылдық мерейтойына арналған «ҚАЗАҚ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАСЫ – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ КАПИТАЛЫ» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының жинағы 25 қараша 2020 жыл. – Алматы Қазақ университеті, 2020, 100 б.

СЫРЛЫ СӨЗДІҢ СЫРБАЗЫ

Өзіңсін ақкөйлегім, ақадалым,
Өзіңсін факультетте еңбекторы, –
«Ақ көйлек» өлеңі,
Бауыржан Жақып, профессор

Филология ғылымдарының кандидаты, тележурналист Абдраев Молдахан Кәріпбайұлының мерейлі 60 жасқа толуына арналған ғылыми конференция материалдары жинағын оқырманға ұсынып отырмыз.

Әйгілі жазушы, көрнекті қайраткер Әбіш Кекілбаев туралы «Кестелі сөз кемеңгері» туралы ғылыми еңбектің авторы ретінде біз білетін Молдахан Кәріпбайұлының тұлғалық, азаматтық және шығармашылық бейнесін баяндаған жылы естеліктіктер мен көркем өлеңдер осы жинақта топтастырылды.

Ұстаз-ғалым туралы Қазақстан Республикасы Парламент Сенатының депутаты Нұртөре Жүсіп:

«Өз басым Молдахан Кәріпбайұлының мына үш «і» деген әріпке байланысты түйіндерін айтсам. Үш «ііі» деген әріп, ол – ізденіс, ол – ізет, ол – ізгілік. Осы үш «і» деген нәрсе осы кісінің бойында бар», – деп адамдық болмысына үлкен құрметпен ерекше баға береді.

Осы үш қасиеттің әрбірін біз Молдахан Кәріпбайұлының еңбектерін оқи отырып, шығармашылық еңбек жолы баянын тыңдай отырып, танимыз һәм бек сенім артамыз.

Ізденіс. Кейіпкеріміз ізденістен жалыққан адам емес. Ол кісінің бойындағы ең жақсы қасиеті осы – ізденіске деген құштарлығында. Кітап көрсе, оқуға деген ынтызарлығы. Бұл қасиет ғылым жолында да жемісін берді. Ұстаз ғалымдық жолында Әбіш Кекілбаевтың мұрасын терең зерттеп, зерделеп, кандидаттық жұмысын табысты қорғап, авторлық монографиясын жарыққа шығарды.

Ізет. Біздің кейіпкеріміз әрдайым ізетпен күліп, ізетпен әрекет етеді. Ол кісінің ашуға мінетін сәтін көру қиын. Әрдайым жайлы, сабырлы, ізетті жан. Киім кию, киімнің үйлесімін талғаммен таңдау кейіпкеріміздің бойындағы осы ізеттіліктің бастауы болар. Ізеттілік формуласы кейіпкеріміздің сөйлеуінен бастап, жүргені, тұрысынан да аңғарыла бастайды. Қоршаған ортасына ізеттіліктің аурасын таныта алған кейіпкеріміздің ізеттілігі бізге үлгі, жас ұрпаққа өнеге.

Ізгілік. Бұл ізгілікті адам баласының бойына бітер қасиеті деп танимыз. Кейіпкеріміздің өне бойында ізгіліктің, жақсы мінез-құлықтың бір сарасы молынан табылады. Шәкірттерге, әріптестерге деген ізгіліктің мейіріміне адал жан осы Молдахан Кәріпбайұлы.

Ақын, ұстаз Бауыржан Әліқожа:

Шәкірттің топтан озып, бәйге алғаны, –

Кешегі тай тұлпарға айналғаны.

Тәлім алған өзіңнен жас өрендер,

Бас жүлдені алады қайдан-дағы, –

деп ізгіліктің осы тармақтарын өлең жолдарында өреді.

Біз білетін ұстаз-ғалым Молдахан Кәріпбайұлы Абдраев туралы ғылыми, көркем еңбектер жинағын осы үш игі қасиет жастарға өнеге болсын деген ниеттен оқырманына ұсындық.

Нұртөре Жүсіп,
Қазақстан Республикасы
Парламент Сенатының депутаты
«Қазақстан – Медиа Альянс»
қоғамдық бірлестігінің төрағасы

БОЛСАЙШЫ ЗАМАНДАСТЫҢ БӘРІ ОСЫНДАЙ!

Ассалаумағалейкум, ардақты ағайын. Құрметті деканымыз, ұстазымыз Сағатбек Медеубекұлы, құрметті Молдахан Кәріпбайұлы! Бүгінгі конференция жұмысына сәттілік тілеймін.

Молдахан Кәріпбайұлының екі есімі бар, бірі – Дүйсехан, мен білгенде Дүйсехан деп танысқанбыз, екіншісі – Молдахан, енді азан шақырылып қойғаны Молдахан болу керек. Бұл кісіні мен дүйсенбі күні Дүйсехан, жұма күні Молдахан деп атаймын. «Екі аты бар адамның несібесі зор болады» деген де бір сөз бар. Несібеніз зор бола берсін. Екіншіден, «Ұстазы жақсының ұстамы жақсы», - деген қазақта сөз бар. Біздің журналистика факультетінде, жалпы өмірде ұстаздары көп, жақсы азаматтардың алдын көрді. Соның ішінде менің ерекше атап өтетін нәрсем, бұл кісі Шерхан Мұртаза ағамыздың мектебінен өткен адам.

Кезінде «Егемен Қазақстан» газетінде бірге жұмыс жасадық. Сол кезде бүкіл газеттің шығу процесі корректорлық жұмыстан басталатыны белгілі, бұл бір түннің бір уағына дейін созылатын, машақаты көп сала. Сол жұмыстарды Дүйсекең-Молдекеңнің өте жауапкершілікпен атқарғанын жақсы білеміз. Тыңғылықты, тындырымды, ізденімпаз маман болды. Газеттің сауатты шығуына зор үлес қосты. Соның арқасында «Егемен Қазақстанның» даңқы да артты, тиражы да көп болды. Бас редактордан бастап, корректорлық аралықта жұмыс жасаған, еңбек еткен әр азаматтардың әрқайсысы күн демей, түн демей, осы газеттің жақсы шығуына атсалысты. Шерағаңның басшылығымен атқарылған сол шақтағы шығармашылық жұмыстар естен шықпайды.

Ол кезде «Егемен Қазақстан» газетінің Шерағаң басқаруында дүрілдеп тұрған шағы. Күнде шығатын газетке бір бөлім редакторы мен бір тілші кезекші болады. Корректорлар газеттің әр бетін мұқият оқып шығады. Әріп қателері жөнделеді. Сосын әзір болған беттерді кезекші тілші тексеруден өткізеді. Одан кейінгі жұмысты бөлім редакторы реттейді. Бұдан кейін «қырағы көз» деп аталатын корректор барлық бетті тегіс сүзіп шығады. Әбден тексеріліп, қателер түзетіліп, беттер бір жобаға келген соң Бас редактордың орынбасары қарап шығады. О заманда КазТАГ, ТАСС деген болды. Берілген ақпаратқа арнайы түзету келеді. Ресми құжаттар басылатын кезде жүрген бір машақат. Түзетудің үстіне түзету жасалады. Секретариат қызметкерлері баспахана мен редакция ортасында зыр жүгіріп жүреді. Корректорлардың қалғып кетуге құқығы жоқ. Газеттен ешқандай қате кетпеуі тиіс. Дүйсекең сол міндетті абыроймен атқарды.

Бетке үстар бірден-бір республикалық басылым болған соң, оның үстіне Бас редакторымыз Шерхан Мұртаза болғасын бәріміз бір үйдің баласындай жұмыла жұмыс істейміз. Екі адам қатар кезекші болған соң кезекшілік реті жиі келеді. Редакцияның негізгі ғимараты Гоголь көшесінің бойында. Баспахана Жібек Жолы жағында. Корректорлар бөлмесі де баспахана жақта. Молдекеңмен жиі жүздесеміз. Өте қағылез. Берілген тапсырманы мұқият орындайды. Қате жібермейді. Қырағы.

Баспахана буфетінде корректорлар мен баспахана қызметкерлеріне тегін айран, қаймақ, сүт беріледі. Өйткені, жұмыс өте зиянды. Пластинкаға шығарылған беттер мырыш арқылы өңдеуден өтеді. Бұл жерге бір кіріп шыққанның өзі адамның қолқасын қабады, тынысты тарылтады, анау-мынау адам шыдап тұра алмайды. Газет басылуға рұқсат берілгенше корректорлар осындай зиянды аумақтарға қаншама рет кіріп шығады. Қазіргі жастар газеттің басылу процесін біле бермейді. Күнделікті нөмірдің әр беті қорғасынға теріледі. Колонкаларға орналастырылады. Мақалалардың тақыры, арнайы нөмірлерге берілетін «шапкалар» қолдан теріледі. Кейде корректорлар «загон» беттерді алдын ала оқып, даярлап қояды. Қателер түзетілген соң, әр бет арнайы қалыпқа салынады. Төрт жағынан бұрандалармен қатты бекітіледі. Қалып бос болса, қаріптер сау етіп төгіліп қалады. Беттеліп жатқан тұста түзетулер келсе, метронпаж деген мамандық иелеріне де бір тыным жоқ. Қолдарында біз, қаріптер теріс қарап жатады, төңкерілген әріптерді беттеуші мамандар үстінен бір қарап тез анықтайды. Қате қаріптің орнын қорғасынға терілген жаңа әріп ауыстырады. Кейде асығыста әріптердің орны ауысып кетеді. Сөз, сөйлем бұзылады. Баспаханаға кетіп, алғашқы «сигнальный» дана басылғанда көрініп қалатын қателер болады. Ондай кезде әлгі метронпаждар бізбен үстінен бір шұқып, «марашка» жасайды. Яғни, газет басылып шыққанда қате кеткен тұста бір шыбынның қанаты секілді кішкене қара дақ пайда болады. Бұл – ең соңғы амал. Дүйсехан Кәріпбайұлы сол машақаты мол қызметте бір рет ескерту не сөгіс алып көрген емес.

Сондықтан корректорлықтан үлкен ұстаздыққа дейін жолды жүріп өткен Молдекенді биікке шығуымен, асқаралы алпысқа толуы күнімен құттықтаймын. Өз басым Молдахан Кәріпбайұлының мына үш «і» деген әріпке байланысты түйіндерін айтсам. Үш «ііі» деген әріп, ол – ізденіс, ол – ізет, ол – ізгілік. Осы үш «і» деген нәрсе осы кісінің бойында бар. Өмір бақи ізденіп келе жатыр. «Болдым деген болғаны емес, болдым десе толғаны емес» деген мәтелді еске салайын. Дүйсекеңнің үнемі бір нәрсені білгісі келіп құлшынып тұратын жақсы қасиеті бар. Екінші – ізет. Мынау үлкенге де, кішіге де, жасқа да, басшыға да, қосшыға да, барлығына да қазақтың жолымен, ата салтымен ізетті қарым-қатынас, мәдениетті қарым-қатынас жасаудың бір үлгісін осы Молдекең көрсетіп келе жатыр. Сондықтан бұл кісінің бойындағы жақсы нәрсе ізгілік деп есептеймін. Не нәрсеге болсын балаша қуанады. Қандай жаңалыққа, қандай да бір іс-әрекеттер бастаса да бар ізгі ниетімен, ақ көңілімен, адал жүрегімен елпілдеп тұратын осындай азаматтармен дос болғаным, замандас болғаным, қатар жүргеніме шексіз қуаныштымын. Мынау алпыс дегенді баяғыда асқаралы алпыс деп жататын еді. Алпыс дегеніміз Молдахан Кәріпбайұлының бүгінгі кескін келбетіне қараған кезде түк емес екен. Баяғыда Мұхтар Мағауин алпысқа толып жатқан кезде «қандай сезімдесіз, қандай күйдесіз? – деген кезде алпыстың 59-дан түк айырмасы жоқ екен», – деп айтқаны бар еді. Сол айтқандай, нағыз ақыл-ойдың толысқан шағы. Екі дүниеде жаныңыз жамандық көрмесін. Жақсы азаматтардың ортасында, біздің қадірлі, қасиетті журналистика факультетінің төрінде жүрген ұстазымызға, азаматымызға амандық, мықты саулық тілеймін. Ынтымағыңыз, ырысыңыз артып, мәртебеніз биіктей берсін.

Бүгінгі конференцияда журналистердің мәселесіне қатысты бір ауыз сөз айтып кеткім келеді. Өйткені, Медиа Альянс деген қоғамдық бірлестіктің тізгіні қолға тиіп жатыр. Бұл мәселе төңірегінде қазір қазақ журналистикасында біраз мәселелер бар. Оның ішінде негізгі мәселе – біздің журналистер әлеуметтік жағынан аз қорғалған топ.

Блогерлер мәселесі, олардың жауапкершілігі, жалпы журналистиканың әдеп мәселелері деген көптеген дүниеміз бар. Соларды заңнамалық жағынан реттеуді қазір Мұхтар Құл-Мұхаммед, Дана Нүржігіт сияқты азаматтармен ақылдасып заңды тұрғыда қалай реттейміз деген мәселе көтерудеміз. Журналистердің әлеуметтік пакетін қалай жасақтауға болады? Озық елдердің тәжірибесі қандай? Бұл жағынан Германияның, Түркияның жақсы мысалдары бар. Атап айтатын болсам, мысалы Түркияда журналистердің өзіндік кәсіподағы бар. Бізде де құрылды, оны Зейін Әліпбек басқарады. Журналистердің жүріп, тұруы, қоғамдық көліктегі, ұшақта, пойызда жеңілдіктер мен іссапарда елу пайызға дейін жеңілдіктер пайдаланатын жағы бар. Одан басқа да көрмелерге, кітапханаларға, көпшілік шараларға журналист куәлігімен тегін кіру құқығы берілген. Осы секілді дүниелер біздің журналист әріптестерге де жасалу керек. Өйткені, пандемия жағдайында дәрігерлермен қатар алдыңғы шепте тұрған басқа да қызмет иелерімен, төтенше жағдай қызметкерлерімен бірге журналистер де алдыңғы шепте жанкештілікпен қызмет істеп жатқанын айту керек. Осы ретте пандемияның алғашқы толқынында бірқатар әріптестеріміз дүниеден өтті. Мәселен, Жолдасбек Дуанабай және басқа азаматтарымыз ортамыздан кетіп қалды. Осының барлығы біздің журналист қауымына мемлекет тарапынан, қоғам тарапынан көңіл бөлу қажеттігін көрсетеді.

Сөзімді осымен аяқтайын. Бүгінгі конференцияға қатысушыларға жемісті жұмыс, мерейтой иесіне тағы да жетістік тілеймін.

Бұл күнде газет шығару жұмысы жеңілдеді. Баяғы машақатты тірліктер жоқ. Дүйсехан тәрізді өз ісіне берілген корректорлар баршылық. Бірақ олардың атқаратыны – таза жұмыс. Ақ халат киіп отырып-ақ істей беруге болады.

Дүйсекең – адам ретінде сыйлы азамат. Ел-жұртқа сүйкімі бар. Ешкімді қарадай ренжітіп, қапаландырғанын көрген емеспін. Отбасында беделді, ұрпақ тәрбиелеп отыр. Шаңырақ шырайы адал еңбекпен кіретінін білеміз. Адалдық пен адамдық жолынан еш айнымаған құрдас дос, абзал азамат ғасыр дидарын көрсін, аман жүрсін, алар асуы мол болсын деп тілеймін!

КӨРГЕНІ МЕН ТҮЙГЕНІ МОЛ ЗЕРТТЕУШІ

Қадірлі Молдахан Кәріпбайұлы! Құрметті халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференцияға қатысушылар!

Біріккен Ұлттар Ұйымының бастамасымен қараша айының соңғы онкүндігінде «Бүкіләлемдік телевизия күні» деп белгіленген атаулы мерекеміз бар. Бүгінгі бас қосуымыздың тақырыбы да «Қазақ тележурналистикасы – ұлттық құндылықтардың капиталы» деп аталыпты. Телевизия өнері қоғам өмірінде өз орнын тапқаны, бай дәстүрін жалғастыра отырып, уақыт талабына сай жаңа белестерді бағындырып келе жатқаны баршамызға аян. Сол мерекеміз құтты болсын, әлемдік ұйымның бір бөлшегі Қазақ телевизиясы ұлттық құндылықтарымызды насихаттап, елдік мұраттардың туын биікке көтере берсін!

Телевизияға әркімнің-ақ бар таласы! Өте көп адамдардың араласуымен жарық көретін бекзада өнер, технологиялық үрдіс! Экрандағы телесөзгер мен журналист болсын, оның сыртындағы оператор мен режиссер болсын, хабарды сигнал ретінде жан-жаққа таратып отырған инженерлер болсын, теледидар алдында отырған көзі қарақты көрермен болсын – бәрі де телеөндіріс қазанында қайнап, күн-түн демей өз қызметін атқарып жатады. Дегенмен, соның қатарында телевизиялық журналистің орны айрықша, оның соғып тұрған жүрегі мен қайнап тұрған миы десек болғандай! Небір ой, қоғамдағы өзекті тақырып, өткір мәселелер журналистен тарайды және үлкен шығармашылық, техникалық топты ұйыстыра отырып, аудиториясына жетіп жатады. Айналып келгенде қоғамдық пікір қалыптасады, даму мақсатындағы белсенді іс-әрекетке өз ықпалын тигізеді.

Қазақ телевизиясының бай дәстүрі осы салада аянбай еңбек еткен небір нар тұлғалардың қажырлы қайраты мен ұлтжанды болмысынан бастау алады. Бәріміздің телевизияға қатысымыз бар, бірақ, екінің бірі осы салада журналист болып еңбек етіп, үлкен жауапкершілікті, жанқиярлық еңбекті жүк етіп жүре алмайды. Әр тележурналистің өзіндік орны, көрнекі айшығы мен маңдайына біткен бағы бар!

Сол телевизияның қазанында қайнаған, бағын журналистикадан тапқан, бүгінде бай тәжірибесін маман тәрбиелеумен ұштастырып, ғылымына үлесін қосып келе жатқан азаматтардың бірі – Молдахан Кәріпбайұлы Абдраев деп бағалаймын. Соның 3 қисынын айтайын: біріншіден, газет корректорынан тілші, телевизия редакторына дейінгі еңбек жолынан өтті; екіншіден, журфакты бітіріп, журфактың оқытушысы, ғалым атанды; үшіншіден, Шерхан Мұртаза мен Әбіш Кекілбаев сияқты абыздардың тағылымын алды, қазір сол түйгені мен көрген өнегесін жас журналистерге жеткізуде.

Абдраев Молдахан 1960 жылы 20 қазанда Жамбыл облысы, Шу ауданы, Төле би ауылында дүниеге келген. Әкесі Кәріпбай елге сыйлы шаруа адамы еді, балаларын жастайынан еңбекке, адалдыққа тәрбиеледі, ешкімнің ала жібін аттамай, өз нанын еңбегімен тауып жеуге үйретті. Анасы Зурахан Кеңес одағының Батыр анасы атанды, ал, бүгінгі өлшеммен айтсақ, 3 мәрте Батыр-Ана! Әкесі Кәріпбай мен анасы Зурахан 16 баланы, 8 ұл мен 8 қызды дүниеге әкелді, ер жеткізіп, ұясынан ұшырды.

Сол көпбалалы отбасындағы кішілерінің бірі Молдахан да жастайынан еңбекпен өсті, мал да бақты, тракторға отырып, шөп те шапты. Ресейдің қиыр түкпірі Архангельскіде 2 жыл әскери борышын өтеп қайтты.

Өмірдің ащы-тұшысын татып, ысылған, есейген Молдахан 25 жасында Қазақ ұлттық университетінің подкурсына оқуға түсті, келесі жылы студенті атанды. Топ старостасы болып, журфактың ноқтаға басы симайтын бұзықтарын жөнге салып, естияр аға бола білді. 1986 жылғы желтоқсанның ызғарын сезді, кейбір өрекіпгендерді сабырға шақырды. Күні бүгінге дейін курстастары Дүйсеханның ерліктері мен қамқорлығын айтып тауыса алмай жатады.

Содан 1998 жылы студент бола жүріп, дәуір үні «Социалистік Қазақстан» газетінің есігін ашты, корректор болып жұмысқа түрды. Бұл ең сауатты, қазақ тілінің білгірі, көзі өткір, ойы ұшқыр адамға ғана бағынатын кәсіп еді. Осы жерде бас редактор Шерхан көкесінің көзіне түсті, келесі жылы тілшілік қызметке ауысты. Осы арада «СҚ» да өзгерді, алдымен «егеменді», кейін «Егемен Қазақстан» атанды. Бұл бір газет журналистикасындағы өркендеу, дәуірлеу кезеңі болатын, ұлттық құндылықтарды ұлықтауда журналистердің үні жарқын шығушы еді. Молдахан осы бір тарихи кезеңнің куәсі болды, ортасынан табылды.

1991 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін ойдағыдай бітіріп, дипломын алды. Бірде Шығыс Қазақстан облыстық газетінің редакторы Жұмаділ Әбілдаев аға газет

«Егеменнің» редакциясына келіп, базынасын айтады. «Бізге жас журналистер келсе, жағдайын жасар едік!»-деген әңгіме қозғалады. Танымал журналист Ермұрат Бапи елден келген ағасын Молдаханға таныстырып, «осы жігіттің ыңғайы келеді» деп шегелеп береді. Содан жаңа ғана отбасын құрған Молдахан Шерағанның шекпенінен шығып, Мәриясын алып, Шығысқа тартады. Оның қадамы күтты болып, облыстық газет «Коммунизм туы» атауын бүгінгі «Дидарға» ауыстырады. Газеттің мәдениет бөлімін басқарған М.Абдраев «Егеменнің» екпінімен өндірте жазады, танымал журналист атанады. Содан телевизия тарланы Жұмағазы Игісіновтың (Қазақ радиосының ардагері, «алтын дауысы» Құсманның туған інісі) назарына ілігеді де, 1994 жылы «Қазақстан» телерадио корпорациясына қарасты облыстық телеарнаның редакторы қызметіне ауысады. Мұнда да күн-түн демей қажырлы еңбек етеді. Эфирге Молдахан даярлаған «Заң және заман», «Сот залынан», «Қала өмірі», «Жастар және уақыт», басқа да хабарлары күн құрғатпай шығып жатады, телесөзгерлігі мен журналистік қабілетімен көрерменнің ыстық ықыласына бөленеді.

1998 жылы М.Абдраев денсаулығына байланысты қарт Алтайды қиып, Алатауына қайта оралады, «Қазақстан» телерадио корпорациясында жұмысын жалғастырады. Бірде студияға қонаққа келген ауылдасы, мектептегі ұстазы, бүгінде танымал тарихшы, академик Мәмбет Қойгелдіге жолығып қалады. Мектепте зерек оқушы екендігін аңғарған ағасы содан, «Сен маған келіп жолық! Ғылымға ден қою керек!» деген ақылын айтады. Содан тарих факультетінің сол кездегі деканы М.Қойгелдінің ұсынуымен Молдахан өзі оқыған қарашаңырақ – журналистика факультетіне қайта оралады. 2001 жылдың сәуірінде журфактың телерадио лабораториясының меңгерушісі, оқытушы болып еңбек жолының жаңа парағын ашты. Мен бұл кезде Телерадио журналистика кафедрасының меңгерушісі болатынмын.

«Егеменнің» екпіні, Шығыстың арыны басылмаған шағы еді, содан өзі оператор, өзі режиссер, өзі сценарист болып хабар түсіруге кірісті. Сол тұста киноға түсіп ширыққан Қойшығұл Зарлы (қазіргі Қазақ радиосының танымал айтаманы, журналист-көсемсөзгері) ҚазҰУ қалашығының қоғамдық тәртібі және студенттермен жұмыс жөніндегі бөлім басшысы болып қызметке кірісті. Содан кішігірім өзгеріс жасап, деректі фильм түсіруді қолға алдық. Қолда бары VHS форматындағы ескі камера мен қос магнитофон ғана болатын. Сөйтіп жүріп «Екі Кенен тумайды», «Асқаровтың қолтаңбасы» атты деректі фильмдерді өмірге әкелдік, профессор Темірбек Қожакеев туралы танымдық бейнеролик жасалды.

Фото мен видеоны қазір әркім-ақ түсіреді. Бірақ соның ішінде әдемі кадрды тауып, ракурсы мен перспективасын дөп шығаратын, композициясын көрнекі етіп құрып, жарық пен түсті ұштастыра білетін шеберлері некен саяқ кездеседі. Бұл үшін әдеміні көре білетін көз, көркемдік қисынын табатын ойлау (мышление) қажет болып жатады. Міне, Молдаханның артықшылығы да осында. Ол камера қолына тигенде аспайды, саспайды, өзі ойлаған әдемі кадрларды тапқанға дейін тынымсыз іздене береді, еңбекқорлығы мен төзімділігі көзге ұрып тұрады. Ыждаһатты дайындық өз нәтижесін береді, өңдеуден (монтаждан) кейін мазмұнды сюжет жарқырап шыға келеді.

Екімыңыншы жылдардың бас кезіндегі журфактың тарихы сәттері, көрнекі тұлғалары мен жалынды студенттері видеограф Молдахан Абдраевтың түсіруімен таспаға түсті, жүздеген кассеталарда сақталып тұр. Сол бейнеархивтің иесі де, сақтаушысы да өзі. Алда соның ең жарқын сәттерін цифрлық архивке түсіріп, онлайн ашып қойса, нұр үстіне нұр болар еді.

Молдахан аз ғана ескі форматтағы құрал-жабдықтармен қабылдап алған лабораториясын кейін кеңітіп, телерадио кешеніне дейін ұлғайтты, оған телевизия мэтрі, профессор Марат Барманкүловтың есімі берілді, соған өзі директор болды. Ең маңыздысы студенттердің телехабар мен радио технологиясын меңгеруіне, тәжірибелерін ұштауына, өзін камера алдында ұстауға, микрофонмен жұмыс істеуге машықтандырды, мүмкіндігінше жағдайларын жасады. Соның арқасында журфактағы лабораториялық, студиялық сабақтардың сапасы күрт жақсарды. 2008 жылы Қазақ ұлттық университетінің ректоры болып Бақытжан Жұмағұлов қызметіне кірісті. Журфакта өткізген алғашқы жиналысында сұраған соң, студияны техникалық жарақтандыру керек деген мәселені көлденең тарттық. «Бітті, қаржысын тауып беремін!» деп шегелеп айтып кетті. Содан ұсыныс қағазымызбен проректордың есігін тоздырдық. Содан бір күні аяқ астынан сау етіп, «техниканы қабылдап алыңдар!» деген пәрмен келді. Міне, ғажап! Цифрлық форматтағы 4 камералық жылжымалы телемикшерлік пультімен станция, мобильді түсіруге арналған қосымша 5 камера, журналистік кешен (ТЖК), бүкіл жарық және микрофон жабдықтарымен баланса алынды. Радиостудияның да құралдары түгел жаңғыртылып, тіпті эфирге хабар тарататындай жоғары сапалы техникамен толықты. Бірақ, сол кезде «аса қымбат техника, студенттерге көп ұстата бермендер» деген де нұсқау берген басшылар болды.

Содан М.Абдраев 2015 жылға дейін журналистика факультетінің М.К.Барманкүлов атындағы телерадиокешенінің директоры қызметін атқарып келді. Бүгінде әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының доценті. Жемісті жылдары Молдахан

«Кестелі сөз кемеңгері», «Телехабар жасау технологиясы», «Тележурналистиканың интеллектуалды құрылымы» атты оқу құралдарын кітап етіп шығарып, қалың студенттер қауымының кәдесіне жаратты.

Молдаханды мыңжылдықтар тоғысындағы Қазақ көсемсөзінің алыптары Шерхан Мұртаза мен Әбіш Кекілбаевтың өнегесін көрген, бай мұрасын тел емген шығармашылық иесі деп білемін. Шерағанның Молдаханға деген құрметіне бірнеше рет өзім куә болдым. Көкесінің 70 жылдық мерейтойында шапқылап жүріп, қызмет көрсеткенін көрдім. Тағы бірде Мыңбұлақтағы Шер-ағамыздың үйінде қонақ болып, емен жарқын әңгімелесіп, келелі сұхбатын камераға жазып алдық. Бұл 2004 жылы болатын, ҚазҰУ-дің 70 жылдығына өз бастамамызбен хабарлар топтамасын жасадық, танымал түлектерінен сұхбаттар ұйымдастырдық. Кейін ол «Білім кеңістігі» атты циклды бағдарлама болып, Қазақ телевизиясынан эфирге тарады.

Сол жолы Астанаға арнайы барып, мемлекет қайраткері, Қазақстанның халық жазушысы, сол кездегі сенатор Әбіш Кекілбаевтан арнайы сұхбатын жазып алдық. ҚазҰУ туралы жүрекжарды лебізін білдіре отырып, арасында айтқан «қызмет деп жүргенде көп дүниелер жазылмай қалды ғой» деген өкінішін өз аузынан естідік. Осы кездесу қамшы болды ма, Молдахан Әб-ағамыздың шығармашылығын бас алмай зерттей бастады. Қорғауға қам жасамайсың ба дегенде, тақырып таңдауға дайын болып шықты. «Мен Әбіш Кекілбаевтың публицистикасын зерттеймін» деп бел буды. Содан 2010 жылы профессор Н.О. Омашевтың ғылыми жетекшілік етуімен «Әбіш Кекілбаевтың көсемсөзгерлік шеберлігі» тақырыбында кандидаттық диссертациясын табысты қорғап, филология ғылымдарының кандидаты атанды. 2013 жылы «Кестелі сөз кемеңгері» монографиясын жарыққа шығарды. Осы еңбегінде Әбіш абыздың оқушы кезіндегі жазған мақалаларынан бастап, кемел шағындағы толғауларына дейінгі көсемсөзін жан-жақты талдап, ғылыми айналымға түсірді, жүйелеп, сараптап бағасын берді. Ғылыми ізденіс Молдаханды да көп өсірді, кемелді, бақытты шақтарды бастан кешірді. «Сынықтан басқаның бәрі жұғады» дегендей, екі сөз зергерінен түйгені көп Молдаханның да кесіп айтатын тұстары, қағытпа терең мағыналы сөздері ұжымда аңызға айналып жататыны бар.

Замансөздің қос тұлпары Шер және Әб-ағалардың шығармашылығын жақсы білетін Молдаханның солардың бай рухани мұрасын жаңғыртып, әрі ту етіп, өз түсінігі және тәжірибесімен ұштастырып болашақ журналистерге дәріс оқып жүргені, үлгіні осындай үшқыр қаламгерлерден алыңдар деп жол сілтеп отырғаны менің де көңілімнен шығады. Тіпті екі абыздың өнегесін, ғибратты сәттерін жарыстырып, қатар өрбіте отырып, жеке кітап етіп шығарсаңшы деп қамшылап та жүрмін.

Молдаханның осындай табысты өмір жолында, әрине, жан жары Мәрияның орны айрықша. Екеуі қос ұлын азамат етіп өсіріп, оқытып, аяқтандырып, енді, міне, немерелерінің қызығына тоймай, қуанышты шақтарына шүкіршілік жасап келеді. Бүгінгі мерейтой иесі – Молдахан Кәріпбайұлына зор денсаулық, шығармашылық табыс, ұстаздық еңбегінің жана беруіне тілектеспіз! Шерхан көкесі айтатындай, «алпыс – тал түс», жетіліп, пісетін 70-те амандықпен бас қосайық, сонда жақсы тілекті жалғастырайық!

Бүгінгі журналистік білімнің қарашаңырағы – факультеттің тойы құтты болсын! Барлықтарыңызға амандық тілеймін! Көңіл бөлгендеріңізге рахмет!

ЛЕБІЗ
(Молдахан Абдраев жездеме)

Нәр бердің, шәкірттерге, аянбадың,
Жеткізді биіктерге ой-арманың.
Қасиет бойға сіңген мінезіңмен,
Белгілі жүректерден жай алғаның.
Аңқылдап қуана бер, ақтарылып,
Басыңа қона берсін бақ та күліп.
Балаларға асқар тау қорған болып,
Елің үшін жүре бер атқа мініп.
Шәкірттің топтан озып, бәйге алғаны,-
Кешегі тай тұлпарға айналғаны.
Тәлім алған өзіңнен жас өрендер,
Бас жүлдені алады қайдан-дағы.
Үстаздық ақ болмысын кірлетпеген,-
Жан бар ма сіздей жанды үлгі етпеген.
Әріптестер, риза пейілменен,
Өзіңе қарайды зор құрметпенен.
Еңбек жолың татиды сан аңызға,
Келер ұрпақ жетер ме бағаңызға.
Үстаздық бақытты шын сезініп,
Аман-есен жүріңіз арамызда.
Асқаралы жасқа кеп шаттанасың,
Ғұмырдың көрдің талай ақ-қарасын...
Шын жүректен бәріміз құттықтаймыз,
Көш керуенің ешқашан тоқтамасын!
Әрбір іс данқ әкеп сіз бастаған,
Лайланбай көңіл дейтін ізгі астанаң,-
Бұрыннан "алпыс – тал түс" деген бар ғой,
Жетіңіз 80, 90, 100 жасқа аман!

ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ: "СЫР ДЕСТЕ" – СЫРЛЫ ДҮНИЕ

2020 жылдың күз мезгілі. Жаздың ыстығы енді қайтқан, қыстың сызы жайыла бастаған екі температураның ортасындағы қалыпта жатқан жердің бетін сарғайған алтын жапырақтар жауып жатыр. Күннің аса жылу бермес сәулесі бұлт арасынан бірде нұрын шашса, бірде көлеңкеленіп қалады. Күздің бұл көрінісін ҚазҰУ қалашығынан алғаш көрдім. Бұрын-соңды табиғатқа деген шығармашылық көзқарас танытпағанымды сонда ұқтым. Сондай қиялға беріліп тұрған сәтте дипломдық жетекшім Молдахан ұстаз қоңырау шалып, әлгі сабырлы сәттен шығарып алды...

Қазақ тарихында елдің болашағы үшін атқа отырып жауға шапқан, дауға отырып сөз бастап, қалам тербеген тұлғалар көп болған. Адамзаттың құрған қоғамында самғаулар мен құлдыраулар алма-кезек алмасып отырды. Соның барлығын тізбектей санайтын болсақ, қазақтың көрмегені жоқ. Тарихты, табиғатты, адам болмысын, дүниені жазғаннан гөрі айту оңай болғанымен, «Ғалымның хаты өлмейді» деген бекер айтылмағаны ақиқат. Сондай өшпес мұра қалдыра білген қазақтың замана көсем-сөзгері Әбіш Кекілбайұлы туралы айта кетуіміз міндет. Ә.Кекілбайұлы өзі көрген, өзі білген дүниелердің, ақпараттардың басын біріктіре отырып, қоғамға нақты тұжырымды ойын тастай білген қаламгер.

ТӘУЕЛСІЗДІК ТОЛҒАУЫ. Ұлт тарихының оқулықтарын оқитын болсақ, 1991 жылдың желтоқсанынан басталған Тәуелсіздік таңы жайлы сөз қозғайды. Оған дейінгі сұрапылды, азапты, қазақтың ұлт ретінде құрып кете жаздағанын айта бермейді. Өрескел қателік осы болып отыр. Ұрпақ өз елінің басынан өткенін білетін болса, бүгінгі тәуелсіздіктің дәмін білер еді. Ә.Кекілбайұлы тарихи деректерді мысал ретінде қолданып, болашаққа идея тастайды. «Тәрік болған тәуелсіздік», «Қайта оянған үміт», «Тізгін қолға тигенде» тақырыптары бекер алынбағаны бірден аңғартады.

Дүниежүзілік аренада бой көрсету үшін ел болу керек, ал елдікті сақтайтын ең алдымен тіл болатын болса, келесі маңызды дүниесі тарихы болады. Тарихы белгісіз елдің болашағы да белгісіз, сондықтан болар көпті көрген көсемдер ұрпаққа барынша тарихты ұлықтап әлек. Болашақты тарихпен өлшейтін болсақ, қазақтың болашағы өлмейтін күшке ие секілді. Себебі көне тайпа «сақтардың» шаңырағына мұрагер болған «қазақ елі» ғасырдан ғасырға аяқ баса отырып, хандық дәуірді де, патшалық монархияны да, коммунизмге ұмтылған социализмді де, кейін орнаған капитализмді де көріп отыр. Замана суреткер жазушы Әбіш Кекілбайұлы тарихты көркем сөздермен теңеулер келтіре отырып оқырманға салмақты жеткізіп отыр. Сандар мен оқиғаларды ғана тізіп, хронология ретінде жеткізе салмай, әр дәуірдің өзіндік сипатын айтып, тәуелсіздіктің неге арман болғанын ұқтырады. Адам баласы тіршілік ету үшін еңбек етіп, өмірін қолайлы ету жолында түрлі жаңалықтар ашты. Темір өндірісін игеріп қару-жарақ жасады. Осы дамудың әсерінен адамдар тобы тайпаны, одан барып үлкен мемлекеттерді құрды. Күшті әлсізге тісін батырып, өзіне бағындырып отырды. Сондай алпауыттың бірі деп «Түрік қағанатын» атап өтеді жазушы. Азияның жартысын алып жатқан қағанаттың қолы ұзара берді. Кейін селжүктерге еріп, Еуропаға қарай көшкен халық қағанаттың үлкен екі бөлікке бөлінуіне әкелді. Көшіп кеткен ұлыс рухани байлыққа қатты қызықты, елдегі сауаттылық пен білімді арттырды. Ал Азияда қалған бөлігі өзін бұрынғыша алпауытқа теңеп, өзгенің білімін үйренгісі келмеді. Осының салдарынан ішкі қырқысу басталып, сыртқы жаулардың қысымына тап болды. Кейінгі Алтын Орда заманында да әскери күш жағынан қарсылас көрмегенімен, жаңа дағдыға үйренуге салғырт қарады. Ең басында шаруашылығы озық болған ел, уақыт өте өзгелермен тең, одан өтіп өзгелерден төмен болып қалды. Кезіндегі ұлы даланың алыптарының түбіне соғыс емес, өзімшілдік жеткеніне көз жеткізеді. Ә.Кекілбайұлы осы тарихи оқиғаға «Заманына лайық құлық таба алмаған адам мен қоғам заманына лайық әрекет те таба алмайды...» деп қорытынды айтады. Алтын Орда ыдырап құрамындағы ұлыстар жеке-жеке хандықтар құрып жатқанда, кезінде көшкен селжүктердің Осман Империясы гүлдене берді. Осыдан адамзат негізгі күш қаруда емес, білімде екенін түсінгендей. Тіпті екі мықтының соғысынан әлсіздер жеңіске жететін тарихи «парадокс» пайда болды. Шыңғысханның ұрпақтары өз ішіндегі қайшылықтардан ыдырап, бір-біріне жау атанған хандықтар құрды. Моғолстан, Өзбек, Қазақ хандықтары Орта Азиядағы жерді өзара бөлісіп жатқанымен, кезінде бір тудың астында майдан көрген бауырластар өз мүдделері үшін қырқысып жатты. Қылыш сермеп, мал бағып, егін еккен болашақта жалғаса береді деген үміт үлкен державалардың түбне жеткенін кейінгілер де ескермеді. Қару-жарақтың дамуында артта қалып, дамыған елге шәкірт боламыз деп бодан болып кеткендерін сезбей қалды. Ақ патшаның тұсында қазақтың басына бақ қонбады. Тоқтаусыз қанаулар мен езгілер халықтың жағдайын төмендетті. Хандық билік жойылып, кезіндегі ақсүйектердің орнын қарасүйектер басты. Қазақтың бір тудың астына бірігуі арман былай тұрсын, ертегі де бола алмады. Патшаның саясаты уақыт өте халықтың

наразылығын тудырып, қазақ даласындағы көтерілістерге әкелді. Исатай мен Махамбет, Сырым, Есет, Атақозы, Саржала, Көктемір, Тіленші, Жоламан, Қасым, Саржан, Кенесары, Наурызбай, Барак, Арынғазы, Иса, Досан, Сыпатай, Ақкөз, Байзақ бастаған және 1916 жылы орын алған көтерілістер бірі басылмай жатып, келесісі басталып түбі төңкеріске әкелді. Халықты қанап келген патшалық та құлады. Алайда бодандықтың кесірінен орыстар өздерін де, бізді де заманнан артта қалдырды. Билікке келесі кезекте «халықтың жанашыры» көрінген большевиктер келді. Олардың сасық саясатын ел әлі біле бермеді. Көпшілікке ант берген қызылдардың көсемі қазақ зиялыларының арасына іріткі салып, қазақ қайта бөлінді. Бір-бірінің аяғынан шалып, бірі қазақтың болашағы өз қолында десе, бірі болашақ большевиктерде деп бөсті. Көп түкіріп көл болды, қызылдар өз билігін жүргізіп, әлсіз топты түбімен құртып жіберді. Қылышынан қан тамған қызыл үкімет қазақты толық басқарудың айласын ойлап бақты. Әр реформасы еліміз үшін қиындық тудырып отырды. Демократияның туын тіккен Батыс елдерінің саясаты біріні майдай жақса, біріне ұнамады. Осы үрдіс Үкіметті аландатпай қоймады, КСРО-дан тыс елдермен байланысуға тыйым салынып, олардың саясатын харам етіп көрсетті. Елдегі Еуропаша деп білімге ұмтылғандарды қудалап, қаралап, қойдай қыра бастады. Елі үшін бас көтерер ұлт зиялыларынан тазалағап болғаннан кейін қазақтардың сауаттылық деңгейі 3 пайыздан аспау керек деген заң шығарды. Қазаққа өзінің елдігін дәлелдеуде сол 3 пайыздың өзі жеткілікті еді. Ұлт-азаттық көтерілістер бірден басыла қоймады, Әлихан Бөкейханов, Әлімхан Ермеков, Міржақып Дулатов, Жақып Ақбаев, Мұстафа Шоқаев, Халел және Жанша Досмұхамедовтер, Мұхамеджан Тынышбаев сынды Алаш азаматтары өз заманындағы әлемдік ұлт-азаттық қозғалысы көсемдерінің қай-қайсымен де иықтас тұра алды. Әзәзілдей болған қызылдар бірін атып, бірін адастырып құртып тынды. Халықтың тұрмысын да, санасын да ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстады. 30-жылдарға аяқ басқан қазақты қолдан жасалған аштық күтіп тұрды. Орта Азиядағы саны жағынан басым халықты аштан қырып, бас көтере алмастай етіп жазалады. Бірақ қазақтың сағы сына қоймады, Екінші дүниежүзілік соғыста алдыңғы шепте шайқасты. Соғыстағы жеңіс қазаққа деген көзқарасты өзгертпеді. Батыр халықты барынша төмен ұстау керек болды. Еуропаны көріп алды деп, бір соғыстан келесі соғысқа аттандырды. Дін мен ділді құртқаннан кейін, тілді құртуға кірісті. Қазақ тіліндегі білім орталықтарын жауып, қоғамдық орындарда өз тілінде сөйлеген қазаққа «ұлтшыл» деген жала жабылды. Соғыс жылдарынан кейін қызылдар «Тың игеру» деген атпен жаңа реформа жүргізе бастады. КСРО көсемдері қазақпен алысып әлек болып жатқанда, жаңа құрлықтағы АҚШ әлем санасатындай державаға айналды. Еуразияда билігін жүргізіп отырған алып одақ үшін бақталастары пайда болды. Ендігі саясаттың барлығын АҚШ-тан озуға арнап аспанға да, айға да, сайға да барды. Заманға ілесеміз деген атпен зиянды химиялық тәжірибелерін, атом сынақтарын қазақ даласына әкелді. Бұл да бір бізді құрту үшін жасалған әрекеттері болды. АҚШ жер шарынан бірінші шығып кетпесін деп, Байқоңыр жеріне зымыран ұшыратын, жерді күйдіріп, радиация шашатын жабдықтарды орнатты. Бұл екі алыптың «қырғи қабақ соғысы», «суық соғысы» дүниежүзіне зиянын тигізді. КОКП өзіне жағатынын алып қалып, құрту керегін «ауғанға» аттандырды. Тоқтаусыз зұлымдықтары халықтың ызасын ұлғайта берді. Сондағы Үкімет халыққа жағымды шаралар қолданудың орнына елді ашындыра түсті. «Колбиннің «Үшінші Октябрі» – Қазақстанды біржолата қазақтық сипаттан айыруды көздеген «ең соңғы, ең шешуші зор майдан» еді. Бірақ, «ізгілікшіл, демократияшыл», «қайта құрғыштар» мүлт басты. «Неғұрлым көп қыспаққа алсаң, соғұрлым күшті қарсылыққа ұшырайсың», - дейтін қарапайым қағида естеріне түспеді».

Жаппай соққылаудан қажыған халықтың ызасын 1986 жылы Алматы жастары алаңға алып шықты. «Алматы оқиғасы» – күллі кеңестік аумақтағы ұлттық қайта серпілудің басы болды. Осыдан кейін қызылдардың тірнектеген еңбектері де, тұрмысы да жақсармады. Тіпті өздері соққан Берлин қабырғасын өздері құлатуға мәжбүр болды. Кезінде үлкен сеніммен қарағандар, уақыт өткен сайын Үкіметке күмәнмен қарай бастады.

Ә. Кекілбайұлы: «Тап сондай аса қобалжулы көктемде Бішкектегі бір кеш есіме түседі. Шыңғыс Айтматов ағамыз демалып жатқан жеріне шақырған-ды. Оңаша жолығысымыз ұзаққа созылды. Әңгімеміз, негізінен, жағдайдың бұл бетімен неге апарып тірейтіндігі жөнінде өрбіді. Менің: «Демократия адамдар арасымен тыңбайды. Халықтар арасына да ықпал жүргізеді», – деген емеурінімді бірден түсінген Шықаң баққа шақырды. Біздегі жағдайды егжей-тегжейлі сұрастыра бастады. Қоғамдағы процестер бұл қалпымен кете берер болса, қай халық пен қай республика да өз тағдырын өзі мықтап ойлауға тура келгелі тұрғанын сөз еттік. Қоштасар жерде: «Өз төрінде өздері отырғандар бір амалын табар-ау. Бізді айтсаңызшы», - деп бас хатшымен бірге Пекинге жүргелі тұрған ағамызға біраз бопса айттық. Көп ұзамай КСРО халық депутаттарының съезі ашылды. Ана жолғы кеште бірге болған бір жігіт телефон соқты. «Әбеке, телевизорды ашыңызшы», - деді. Ашсам – Мәскеудегі съездер сарайының мінбесінде Шықаң сөйлеп тұр. «Қазақстанды бұдан әрі де бұрышқа тұрғызып қоюға тырысу – қиянат», - деді әйгілі азамат. Есіме анадағы әңгімеміз түсті. «Оң жамбасқа келсін де», - деп еді. «Келген екен ғой», - деп ойладым»

Қазақстандағы басшылық өзгеріп, жаңа басшының қолға алғаны – КОКП Орталық Комитетінің кезекті пленумында «қазақ ұлтшылдығы» жөніндегі тағылған айыпты алып тастауды талап етті. Сол жолда нақты шаралар қолға алынды. 1990 жыл оңай болған жоқ, алайда 1991 жыл басталмай жатып, дүрбелең көбейді. 20 ғасырдың соңғы онжылдығына аяқ басқан сәттерді Ә.Кекілбайұлы: « Шығыс Қазақстандағы жер сілкінісінен зардап шеккен аудандарға көмек жинайтын миссиямен Швейцария мен Лихтенштейнге баруға тура келді. Бізді қарсы алушылардың қатты қобалжып тұрғандарын байқадық. Егемен елдің өкілдері дейін десе, ол әлі ресми мойындалған жоқ. Кеңестер Одағының азаматтары ретінде қарайын десе, ол бұрынғысынан бетер түсініксіз елге айналды. Олай дейтініміз, біз алдында ғана, 1988 жылы дәл осындай «халық дипломатиясы» миссиясымен АҚШ-та болғанбыз. Бірнеше штаттарда әрқилы топтың өкілдерімен кездескенбіз... Сонда қайда барсақ та, кімге жолықсақ та, күшәк жая қарсы алған. «Совет адамдары» екенімізді естіген бойда, бәрімізге де ғарышқа барып қайтқандардай масаттана қараған... Қазақстаннан келіп тұрғанымызды біліп отырса да, Алматы оқиғалары жайында бір де бір сұрақ қоймаған. Өйткені, ол кездегі Батыс қайта құруға да, жариялыққа да, Горбачевқа да үлкен үмітпен қарайтын... Тап сол жылы жазда мамырдың аяғында Швейцарияға қайта бардық. КСРО делегациясының құрамында ОБСЕ-нің аз ұлттар мәселелері жайындағы халықаралық конференциясына қатыстық... Мәжілістен қол бос кезде Женева көлінің жағасындағы мэрия үйіне қабылдауға бардық. Қабырғада ілулі тұрған бір плакатқа көзіміз түсті. Көктемгі сең жүріп жатқан аласапыран кезде, жан-жаққа жапа-тармағай қашып жатқан мұздарды бытыратпаймын деп, үстеріне етпеттей жығылып, қол-аяғына ие бола алмай тырбандап жатқан Горбачев бейнеленіпті. Батыстың Кеңес Одағына деген, қайта құруға деген көзқарасының қаншалықты күрт өзгеріп кеткендігін осыдан-ақ аңғара беруге болатындай еді» деп суреттей, дәйекпен тізбектей жазған. Расында «қайта құру» саясатымен Одақтың өмірін ұзартпақ болғандар түрлі айла тәсілге барды. Алайда, олар өздеріне дейінгі державалардың қалай құлағанын білсе де, оны сабақ қылған жоқ. Өздерін мәңгілік санаған КСРО да, КОКП да саясаты өзгергенімен тұрмысын өзгерте алмады. Жалпы айтқанда заман ағымына ілесе алмады. Құрамындағы 15 мемлекетті сақтап қалу үшін коммунистік утопияның көсемдері жаңа реформадан, жаңасын ұсына бастады. Бірі 120 ұлтты автономияға, мемлекетке бөліп 53 халықтық республикадан тұратын федерация «Европа мен Азия кеңестік республикалары Одағы Конституциясының» жобасын дайындаса, екінші тарап «Евразия Құрама Штаттары» деген жаңа атауды ұсынды. Бұл бастамалардың болашағы жоғы айдан анық дүние еді. Атауын өзгерткенмен бұрынғы саясатын, өмірін жалғастыра бергісі келді. КСРО саясатына қатысты Ә.Кекілбайұлы: «...жаңа коммунистік космократияның «інжілі» мен «құраны» марксизм-ленинизм, латын мен араб тілдері сияқты киелі тілі – орыс тілі болды. Сондықтан, коммунистік шовинизмді ұлтшылдық шовинизммен шатастырмау керек» деп ой толғайды.

«Қайта құру» емес, ТӘУЕЛСІЗДІК! 1922 жылы Романовтарды биліктен қуып, Ресей Империясын құлатып, монархияны жойған қызылдар билікті өз қолдарына алып КСРО құрды. Революцияның көсемі В.И.Ленин бірінші хатшы лауазымын иеленіп, әлемнің төрттен бір бөлігін қамтыған алып «қызыл» державаға айналдырды. Талай тарихи оқиғаларды бастан өткере отырып адамзат тарихындағы маңызды шешімдерде салмағы болған КСРО 1991 жылдың 26 желтоқсанында тарих сахнасынан кетті. КСРО-ның соңғы демін Әбіш Кекілбайұлы: «Үзақ таластан ештеңе шықпады. Осындай екіұшты шартқа «9+1» деген кескіндеме бойынша 1991 жылғы 20 тамызда қол қойылатын болды... Ең басты қол қоятын адам шартқа қол қоярдың дәл алдында демалысқа кетті. Жұмысты қалған атқарушы билік өкілдері қол қоюға бір күн қалғанда, 1991 жылы 19 тамызда мемлекеттік бүлік ұйымдастырды. Бұл – қызыл империяның өлім алдындағы ең соңғы тұяқ серіпкені еді» деп жеткізеді. 69 жыл жарты әлемге өмір еткен Кеңес Одағы құлап, құрамындағы мемлекеттер өздерін «Республика» деп жариялап, тарихтың жаңа беттерін ашты. 1991 жылдың 16 желтоқсанында Қазақстан да заманға сай бейімделетін, өзінің болашағын өзі бағамдайтын дербес мемлекет «Қазақстан Республикасы» болып өз тәуелсіздігін жариялады. Ата-баба арманы болған, кезіндегі Қазақ Ордасының заңды мұрагері болған ел өз еліне, жеріне өзі қожайын болу билігін қолына алды.

Міне, Әбіш Кекілбайұлының тарихнамалық көсемсөзінің артықшылығы мен салмақтылығы еліміздің, мемлекетіміздің арғы бергі жүгін жинақтап, бір шаңырақтың астына жинаған жүгіндей мұраға айналды. Әбіш жоғарыда айтылған дәуір сипатын беретін тақырыптардың қасыбіріне қалам тартпады. Талдап, таразыға өлшеп салғандай жазды. Бүгінде тарихи көсемсөздің құжатнамалық құндылығы мен рухани қажеттілігі арта түсті. Ел мүддесін көздеген сөзгер қайсы тақырыпты қаузаса да оның арғы бергісін қазбалап, шырмалған шындықты арашалап шығады.

Молдахан ұстаз қоңыраудан кейін хат жолдайтын әдеті бар еді. Ұялы телефон арқылы алдағы миссиямыз туралы 57 минут бойы ақылдасып, диплом туралы да, менің журналистік болашағым туралы да ой қозғадық. Ұстаздың сабырлы, әрі диалог-әріптесіне деген құрметі жоғары болғаны сонша, телефоннан бөлек шаруаларымды реттеп шықтым. Салмақты тақырыптарға көзқарас білдіріп,

тұлғалардың есімдерін мысал ретінде келтірген ғылыми әңгімеден кейін Молдахан Кәріпбайұлы: «Әбіштің «Сыр дестесін» оқы» деп тапсырма берді. 57 минуттық әңгімеден кейін сағатыма қарап, оң жағыма көз тастап едім Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік Туы» мен «Елтаңбасын» көрдім. Сонда: «Егерде КСРО-ның саясаты заманға сай болғанда мына рәміздердің орнында «орақ пен балға», «Ленин мен КПСС» деген жалаулар тұратын еді ғой. Терең ойласам, Керей мен Жәнібекті, Қасым мен Хақназарды, Әлихан мен Ахметті танымай, ділім мен дінімді білмейтін «Лениншіл жас пионер» болатын едім» деген ой келді. Кезінде қарсылас таппаған адамзаттың алды болған КСРО да бір күнде құлап, қайтып келместей шашылып кетті. Бұл да мына дүниенің жалған екенінің бір дәлелі шығар. Қолында шексіз билігі болса да, маңдайына жазылғаннан қашып құтыла алмайды. «Бір кем дүние»...

СЕМСЕРСӨЗДІҢ СЕРКЕ СЕРІЛЕРІ

Түйінсөз: Әбіш Кекілбаев, Шерхан Мұртаза, Бауыржан Момышұлы – көсемсөзгер.

Key words: Adush Kekylbaev, Sherhan Murtaza, Bauyrzhan Momushuly.

Аннотация: Тақырыпта әйгілі көсемсөзгер Әбіш Кекілбайұлы мен Шерхан Мұртазаның, Бауыржан Момышұлының әлеуметтік өткір ойлары қарастырылады. Қоғамдық құрылымның өзгерістеріне орай, адами құндылықтардың сақталуы, әр халықтың өмір сүру дағдысы мен дәстүр жалғастығынан ажырамауы тиіс деген сөзгерлердің пікірлері талданады.

Annotation: In topic researched very strong opinions of authors Abysh Kekylbayuly and Sherhan Murtaza, Bauyrzhan Momushuly. The idea is supported changes of social life's structure, safety of human values, every nation's life style and culture must be continue.

Әбіштің сыры – оның елі, Әбіштің сыны – оның ұлты. Әбіш елімен тұтас, ұлтымен бірігей. Оның бала кезден бүгінгіге дейінгі жазған сөзгерлік тебіренісі, сәуегейлік әудемесі соның идеялық ой төресі болып табылады.

Абай, Мұхтар кешегі қазақ ауылын, өнер өресін, ел мұратын, жұрт мақсатын әлемге әйгілесе, бүгінгі Әбіш қазіргі қазақ даласын, кешегі ел дәстүрін, тәуелсіз ұлт тағдырын талайғы жұртқа танымал қылды. Әбіш Кекілбайұлы еңбектеріндегі қоғамдық көріністің және әлеуметтік тұрмыстық фактілердің идеялық өзектілігі де осыда. Туындыларының турашылдығы, сөзінің өткірлігі, тілінің шұрайлылығы, санасының кемелділігі, ойының көркемділігі Әбіш туралы тамаша пікір тудырды. Игілікті ізденісінің жемісі оның атына айтылған асыл сөздерден көрінді. «Әбіш Кекілбаевтың 60 жылдық тойында: «Мен бес кемеңгерді көрдім: Дінмұхамед Қонаев, Қаныш Сәтбаев, Мұхтар Әуезов, Әлкей Марғұлан: бесіншісі – Әбіш Кекілбаев депмін» – дейді профессор Мырзатай Жолдасбеков. Бұл даналыққа берілген дара пікір, ерекше сипат сыры. «Құдай аузыма салды ма, өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында, ел алдында: «Маңғыстау – әулиелер мекені, түбекті 362 әулие мекен еткен, солардың арамызда тірі жүрген үш жүз алпыс үшіншісі Әбіш Кекілбаев деген едім» (47 б.). «Сөз асылы сөзде», – деп профессор С. Садырбаев айтқандай, Мырзатай Жолдасбековтың Әбіш сынды біртуар алаш ардақтысына берген бағасы шынында ғажап сөздерден ту тіккендей еді. Осындай қасиетті түбектің тумасы Әбіш Кекілбайұлының сөзіне баға беріп, сөйлеміне үкім айту оңайдың шаруасы емес.

Қоғамның экономикалық ауыз бірлігін, әлеуметтік белсенділігін рухани өмір жолымен сабақтастыру құралына айналған «Дәуір үні» көсемсөз десек, бұл, ізденісіміздің мақсаты – Әбіш Кекілбайұлы көсемсөзінің елдің әлеуметті-мәдени тұрмысына көзделгенін тани түседі. Ол үшін қаламгердің журналистік, сөзгерлік жағын қарастырып, ғылымилығын тану мақсатында қазақ публицистикасының даму жолдарын зерттеген профессор Бауыржан Жақыптың ғылыми еңбегіндегі сараптауларға көңіл бөлейік. Олай болатыны жалпы қазақ публицистикасының поэтикасы мен «түркілік бастауларын» толық қамтыған монографиялық жұмыстың зерттеу нысанасы методологиялық әдіс-тәсілдің қырсырын толық игеруге қойылатын талаптардың барлығын Әбіш Кекілбайұлының еңбегінен табуға болады. Ол: Әбіш сөзгер, әңгімешіл, сатирик, деректанушы, әлеуметтанушы, аудармашы, ақын, философ, психолог, саясаттанушы – бір бойына тағы басқа ғылыми өнер түрлерін жинақтаған тұлға. Демек, ғалым, профессор Б. Жақыптың: «Белгілі бір тарихи кезеңдердің публицистикалық шығармалар шоғырын да публицистика ретінде танимыз. Мәселен, Алаш қозғалысының публицистикасы, Ұлы Отан соғыс жылдарындағы публицистика, 50-жылдардағы публицистика, тәуелсіз Қазақстан публицистикасы» (30 б), – деп қарастырғанын айтар болсақ, онда Әбіш Кекілбайұлы көсемсөзділігінің кеңестілігі екі бірдей кезеңді қамтитынын көреміз.

Әбіштің көсемсөз еңбегінде бір қоғамнан екінші қоғамға өту кезеңдерін қамту тәсілі айрықша мәнге ие болмақ. Дәуіраралық саяси-экономикалық, әлеуметтік қозғалыс тудырған құбылыстардың жұмбақ күйі мен құпия қалтарыс-тарын қатпар-қатпарынан ашып, көпшілік оқырманның алдына қояды да, оның бүгінгі кедір-бүдір кедергісін сызғылап, ертеңгі күнге әкелер зарарын сөз қуатымен күйдіріп отырады. Осы ретте Әбіш Кекілбайұлының көсемсөз шеберлігінің мәдени ықпалын, рухани молшылығын, дәстүрлі ой парқының алқымдылығын қарастыру қазіргі таңның қажеттілік дүниесі деп білдік. Сондықтан, оның журналистік қарымдылығына дәт болған көсемсөзділік үлгісінің үйлесімділі-

гін таныр болсақ, «журналистика да, публицистика да қоғамдық-саяси басқару қызметінің құрамдас бөліктері. Журналистика да публицистика да көпшілікті тәрбиелеудің құралы. Журналистика мен публицистика қазіргі заманның тарихын, белгілі бір кезеңнің шежіресін жасауға қатысады» деген Б. Жақыптың пікірі мен Әбіш Кекілбайұлы шығармаларының арасындағы қоғамдық дүниетанымдықтың бірлігін көре аламыз. Себебі. Көсемсөзгердің егемен елдің тәуелсіздік жылдарындағы жазған еңбектері халықтық биік мінберден айтылған сөздер. Ел-жұртының жұтамауын қалаған, жұтылып кетпеуін көздеген сындарлы кезеңнің сыр-күпиясын, қайшылықтарын айшықтаған жазбалар екенінде дау жоқ.

Әбіш сағынышы – туған жерінен басталып, байтақ ел жұртына жайылып кетті. Қалайша?

Әбіш Кекілбайұлы өзінің алғашқы қоңырау үнімен табалдырығын аттаған Шахта орта мектебінің 60 жылдығына байланысты «Маңғыстау» газетіне жазған мақаласында былай дейді: «Ел сағынып, жер сағынып барған сапарларымда кіндік қаным тамған топырақтан да бұрын барып көретін, аттап өте алмайтын ең ғазиз киелі орным – Таушық. Іңгәлап дүниеге келген жерім – Оңдының Мырзайыры болғанмен, жарық дүниенің қыр-сырына қанықтырған, саналы ғұмырым басталған жер – Ақтау мен Қаратау ай құшақ қауышып жатқан осы бір тығырық мекен. Сондағы бұрынғы көне базардың күн батыс бетінде, жолдың құбыла жақ езуінде, қасында жер астынан су атқылап жатқан түтікшесі бар Ұзыншұбақ барак тұрар еді. Ол жаз ортасынан күзге дейін қаңырап бос тұрар еді. Маңайында қобырап қағаз шашылып жатар еді. ...шашылып жатқан көп қағазды қанша ақтарам десеңде қолыңнан қағар ешкім жоқ. Әсіресе, әр алуан сызықтар сызылып, маржандай әріптермен лық толтыра жазылған екі жуан дәптер көп уақытқа дейін менің қолымнан түскен емес. Қажет десеңіз, әріпті де мен сол екеуінен танып, оқуға, жазуға өз бетімше дағдыланғанмын. Сондағыдай моншақтай төгілдіріп, мөлдіретіп жазуға құмарттым. Сондағы сызықтарды шағыл құмдардың бетіне көшіріп бақтым. ...сөйтіп менің ақ қағазбен жұмысым Ескі Таушықта қолыма түскен әлгі бір екі дәптерден... басталған еді» [16], – деп Әбіш Кекілбайұлы қаламға деген үйірсектігін күс табан, жел қақты кезінен-ақ басталғанын бір сәт еске алып, алыста қалған асылзада балдәурен – көшім-керуен күндеріне сапарлайды. Осы бір бала кезден – асыл сөзден тұратын сүйінішті тілектер Әбішті бүгінгі дәрежеге, қазіргі мінберге көтерді. Бұл сағыныш арман-мақсаттарға, ел тағдырымен ұштасып, биік белестерге жетеледі.

Расында адам баласына күн мен түн, ел мен жер, жүрек пен сезім ортақ дәулет екен. Әбіштің туған жерін еске алуы, еліне деген сағынышын, халқына деген адал сүйінішін аңғартып-ақ тұр. Сол асау толқын ақырыс пейіл, адамдықтың асқар шыңына асықпай, уақыт салмағымен, сабыр қалпымен Әбіш тұлғасын даралай түсті.

Бұл дәуірдің қаламгерлері тағдырлас болды. Таршылық заманда таянышты оқу білімнен, еңбек етуден іздеді. Ерте есейді, ел қатарына қосылып, ауыртпалық жүгін бөлісуді өздерінің азаматтық парызы санады. Себебі, көбісінің әкесін соғыс деген зұлмат жұтып, жас та болса ана-әжелерінің тіреуіне айналып, еркек кіндік ер атанып, намыс деген ұғымның надандықпен, боркеміктікпен үйлеспейтінін ұғынды. Саналы түрде еңбекке ерте араласып, әрекет қозғалысқа ерте кіргендіктен де олардың ойлау қабілеті мен ақыл парасаты соғұрлым артықшылыққа ие болды. Елдік мұрат пен ұлттық қасиеттердің артықшылығын алға тартып, құндылықтардың парқын сезініп, оны сақтап қалудың жолында қаламдары суыған емес.

Міне Әбіш Кекілбайұлы осы ретте аянбай қалам тартып, қадам басқандардың адуынды өкілі. Әбіш философиясы – «... қазақ тілі әлемдік мәдениеттің бөлінбес бір бөлшегі ретінде қазақ топырағында ғана ойдағыдай дами алады», (178- 179 бб.) – дейді.

Тіл деген – мәшһүр дүниетаным, демек, ананды аяла деген сөз ғой. Сені анаңнан басқа ешкім жарылқап, мәпелемейді. Қабілетінді арттыратын да тіл. Әрине рухани, мәдени, тағы басқа жаратылыс дүниелерімен икемдестіреді. Ауқымының шегі жоқ. Өнегелі өрістің кең байтағы. Сонда Әбіш – таным дүниесінің философы ғана емес, елінің потриоты да. Патриот дегенде Бауыржан Момышұлы есіңе түседі. «Бауыржан Момышұлы да әліппені орысша бастаған. Бүкіл қызметі орыс тілінде өтті. Бірақ ол НАҒЫЗ ҚАЗАҚ болып қалды», - (272 б) дейді Шерхан Мұртаза. Бір дәуірдің алыптары ақиқаттың атасы атанып, тура бидің туын қолдан түсірмеді. Олардың сөз астарында жатқан асыл мұраты ел игілігімен тұтасып, ұлттың өшпес ой ғимаратындай сақталып қалды. Ел тағдырына қатысты санаулы минуттарда сансыз сауалдың жауабын ел атынан айту ердің ісі десек, қос жұлдыздың қатар дүбірі құлаққа шалынады. Империяның тамыры қалай үзіліп, жұлыны қалай жуадай солғаны жайында ойлансақ, даму логикасының қисынсыздығы мен тым әсірешілдік үрдісінің сана дүмпуін тудырғанын уақыт өзі дәлелдеп берді. Мұның мәселесі тілге келгенде «ұжымдық талпыныс» ауқымын кең жайып, елдік мұратқа ауысты. Осы тұста Бауыржан Момышұлының, Әбіш Кекілбайұлының, Шерхан Мұртазаның ой сөресінен тамып, бүгінгі күннің өсиетіне айналған алапат шындық сөздіктері «Бір кем дүниеге» айналып тұр. Алайда, елге күш қуат пен жігер беріп, ертеңге деген сенім құдіретін арттырды. «Тіл туралы дау көкпарға түсіп жатқанда» (Ш. М. 140 бет.) ел бірлігіне ұйытқы болудан,

ұлтының сөзін сөйлеуден танбады. «Найзағай бұлтты күндері ғана жарқылдайды», - (94 б.), деп Шерағаның өзі айтпақшы тілартыстың ойнақшыған сәттерінде жұлдыз боп ақты. Олардың жазған рухани және идеялық тақырыптарының төркіндігі, сазға тартқан сайқымазақылықты іңірден суырып, ілгері жарыққа, сәулелі жазыққа қоссақ деген ниет үндестігінде. Сөзағынға арын қосылып, аласұрған дүмбілдердің алапес ойларына тосқауыл болды. Қаһарлы сөздерінен талайдың басы жерге тиді. Еліне, жұртына, ұлтына, ата бабасы мен ата анасына ғашық жандар ғана осылайша ар намыспен арсаланса керек. Отанын сүю, елі үшін күй – лирикалық философия. Міне Әбіш пен Шерханның жанқиярлық көсемсөзділігі, шығармаларының поэтикалық сарыны да осындай елжандылығынан, ұлтжандылығынан туындап, тарихи құбылыстың әділетті орнығуын талап етуімен тамырласып жатыр.

Әбіштің «... қиянаттан арылу жолы – мемлекеттік тілді мемлекетіміз өмірінің барлық саласында батыл қолдану. ... Ең алдымен, билік орындары мемлекет тілінде сөйлемей тұрып, күллі мемлекет өз тілінде сөйлемейді. Оның деңгейі қанша бастықтың, қанша шенеуніктің қазақша білетіндігімен анықталмайды. Ісқағаздары, жиналыстар мен мәжілістер, мемлекет рәсімдері қай тілде жүзеге асатындығымен анықталады. Сондықтан, шенеуніктерді емес, билік институттарын қазақша сөйлетуге күш салуымыз керек. Ол ісқағаздарын жүргізетін жинақтар мен рәсімдерді әзірлейтін біз бен сізге байланысты. Өкіметтің өзі сөйлемейтін, өзі іс жүргізбейтін тілде қоғамдық ұйымдар мен коммерциялық құрылымдардың сөйлей қоюы, іс жүргізе қоюы екіталай. Сондықтан тіл заңының шарттарын мұқият орындауда мемлекеттік билік орындары өздері өнеге көрсетуге тиісті», (180 бет.) дей келе басқа да ұйымдардың культурологиялық бетбұрыс жасап, тілге деген енжарлықтан арылу жолдарын қадап айтуы, қоғамдағы өткір, өзекті, ұлттық, халықтық қиыншылығы орасан моралдық шығындардың, барлық адамзат өміріндегі күн тәртібінен түспейтін үздіксіз үрдіс, маңызды міндет екеніне баршалықтың назарын аудартады.

Уақыттан озып тұратын ой сана жүйріктігімен алдағыны межелейтін жандар болады. Арғының данышпандары бергінің күнін болжап, қам жасаған болса, бүгінгіні ойлаған кешегінің Әлихан, Мұстафа Ахметтері күн ілгері оймен өмір сүргендер. Ой ауқымдылығымен әлеуметтік енжарлықты сезініп, ішінара мерзімі қысқа жақсылықтармен алданудың арты адастырудың соқпағы екенін ерте аңғарып, ерте қамданғандар ғана өз елінің, өз ұрпағының келешегіне кепіл іздей бастайды. Бауыржан Момышұлының «...алғыстың үлкені – ұрпақ алғысы, қарғыстың үлкені – ұрпақ қарғысы», - (168 бет.) деуі соның айғағы болар – өткенімізді ізгі қауым өкілдері қайта тіріліп, келешек өмірдің өкілдеріне, тұтқаустар ұрпақ қамына кірісіп келеді.

Көркемдік іздейміз бе, шындық іздейміз бе! Өткеніміздің бәрі тарихи тәжірибе. Шындық пен әділдікті көркем мінезбен жазып, ұлттық ұғымның ана тілден асқан құралы жоқ екенін ой сана ұсталарының кез келген шығармаларынан табуға болады. Бірақ, қайсар мінезділер соны турасынан бірақ кеседі. Жаңару, өсу, идеясын шұғыл айтады. Кемшіліктің түп-тамырын дәл басады. «Рух пен намыстың төресі» Шерхан Мұртаза парламент мәжілісінде «Осы таяуда ғана Парламенттің Мәжіліс палатасында бір вице-министр орысша баяндама жасады. Мейлі дедік. Соңынан оған депутаттар сұрақ қойды. А. Айталы қазақша бір екі сұрақ берді. Вице-министр тағы да орысшалап тіл қатты. Мен шыдай алмай: – Құрметті баяндамашы, баяндаманы орысша жасадыңыз. Мейлі дедік. Ал, енді қазақ тілінде берілген сұраққа орысша жауабыңыздың жолы болсын. Мұныңыз қалай? - дедім. – Бұл менің сорым, - деді вице-министр мұнайып». (272 б.). Қаһарлы сөз, қайратына мініп тұр. Халел Досмұхамедовтың «Ана тілін жақсы біліп тұрып, бөтенше жақсы сөйлесе – бұл сүйініш, ана тілін білмей тұрып, бөтенше сөйлесе – бұл күйініш», - деп айтары осы болса керек. Шерхан көзбе көз, ауызба ауыз сол сәтінде айтты. Соңынан жазды да. Бірақ, «темірді қызуында басты». Мойындатты. Өйткені, көсемсөзгердің көкірегін кернеген жалын, ел ішіндегі өзекті мәселе, дүйім жұрттың алдында айтылғанда ерекше күйге еніп, тұлпардың жертарпысындай әсер етеді. Ауызша сөз өнеріндегі сөзгерліктің серкелігі. Бұл мәселе турасында «...ауызша публицистика сөз өнерінің халықтық түрлерін пайдаланады. Бұқараның санасын бүгінгі күннің өзекті мәселелерін ғана айту арқылы оятып қою аз, өткен шақ әңгімелерін айта отырып, ұлттық жадын қайта жаңғырту жолымен де санаға қозғау салу мүмкін нәрсе», - дейді ғалым, зерттеуші Сағатбек Медеубекұлы. Сөзгерлік қабілет пен өмірдегі қатар тұрған тірі тербелістердің болмысын, тамыр табиғатын тап басып, «ортақ іске – ортақ ықылас» танытпайынша, асығыс шешімдердің ағаттығынан, дүние келбет мәнінен, сұлу сәулетінен айырылады. Шерханның көздегені де осы. Сол Вице-министр Шерханның «кіндік кейіпкері» болды. Мезетінде ұлттың мың жылдық уытына қозғау салып, сөзқұрығымен сарынның салмағын азайтуға драмалық қойылым көрсеткендей. Қарап отырсаң ойластырылған қойылым, танымдық көркем туынды тәрізді. Композициялық құрылымның автор, режисері де өзі ме дейсің. Бейнекөріністі сюжет желісіндей талай тақырыптардың туындауына идеялық басшылық жасағандай. Серкесөздің серілері жүйкесі тозып, жіңішкерген сырғанақ сүреңді мүмкіндікті пайдаланып, оны маңызды жерлерде айта білген. Қайсап қанжығаға бөктерілмей, қиямпыр мінез танытпай, қиятұрыс бұрылыстардан ақиқат жолын тапқан сөзгерлер.

Жаһандық өмір тіршілігінде, адамзат тарихының қиян кескі тағдыры миллиардтаған жылдармен есептеледі. Бірақ, формациялық кезеңдер мен ауысымдық қарым қатынас жүйесі, ұзақ уақыт пен орасан кеңістік белдеуінде жүзеге асады. Алайда, қоғамдық қозғалыс үнемі күрделі күнкөрістің машахатымен қатар, күрескерлікке бейімделе берді. Дейтұрғанмен не үшін, кім үшін, қандай мақсатта болмасын амалдану тәсілін, іс тәжірибесін тұрмыс заңдылығына енгізіп, соның ырғағымен кеңістік шоғырын кеңейте берді. Бірақ соншалықты жылдар заматында қаншалықты өзгерістер мен құлдырау, қайта өрлеу, қайта құру, тәуелсіздену, жаңғыру, жанару кезеңдерін бастан кешірді. Қандай кедергілер мен қайшылықтар кесекөлденең тартылса да, адамзат адамгершілік пен ақиқаттан айныған емес. Яғни, турашылдық туын көтеріп, шындыққа шық түсірмей, ел деп еңсесін биік ұстайтын тұлғалар, қай дәуірде де халықтың рухын көтеріп, табиғи болмыс пен адамдықтың мәртебелі асыл игіліктерін, өркендетуге аянбаған. Міне, көсемсөзгер тұлғалар да қоғамдық ахуалдың орайына қарай әділдіктің айнасы, шындық шырақшысы, тәуелсіздік күзетшісіндей қолдарынан қаламын түсірген емес.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «Ұлы тұлғалар», Бауыржан Момышұлы, – Алматы: Орталық ғылыми кітапхана, 2011. – 380 бет. Ғылыми ғұмырнамалық серия.
2. Кекілбайұлы Ә. Толғауы тоқсан тарих // Он екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы: Өлке, 1999. – Т. 8. – 400 бет.
3. Мұртаза Ш. Алты томдық шығармалар жинағы. – Алматы «Қазығұрт». – 2002. 6 – том. – 616 бет.
4. Жолдасбеков М. Кекілбаев феномені // Жинақ: Әбіш Кекілбаев және замана шындығы. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 343 б.
5. Садырбайұлы С. Сөз асылы сөзде. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 292 б.
6. Жақып Б. Қазақ публистикасының қалыптасу, даму, жолдары. – Алматы: Білім, 2004. 368 бет.

ҚАЗАҚ ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ БАСЫЛЫМДАРЫНЫҢ БАСТАУЛАРЫ

Түйіндеме:

Мақалада қазақ энциклопедиялық басылымдарының бастаулары қазақ халқының өткенімен тікелей байланысты екендігі ғылыми тұрғыдан сарапталған. Көне түркі жазба ескерткіштері – «Тоны-көк», «Білге қаған» жырларынан дәлелдер келтіріліп, орта ғасыр ғұламалары – Ибн-Сина, Эль-Фараби энциклопедиялық шығармаларының қазақ анықтамалық басылымдарының негізі екендігі талданады. Жүсіп Баласағұн, Махмұт Қашқари шығармаларының энциклопедиялық сипаты да зерттеу негізі болып табылады.

Түйін сөздер: энциклопедия, кітап, әдебиет, мәдениет, ғылым

Узбекова Г.С.

ИСТОКИ КАЗАХСКИХ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИХ ИЗДАНИИ

Аннотация:

В статье исследуется истоки казахских энциклопедических изданий в связи с историей казахского народа. Древнетюркские письменные памятники – «Тонукук», «Бильге Каган» и энциклопедические произведения средневековых ученых – Ибн Сины и Аль-Фараби анализируется как основа казахских справочных изданий. Энциклопедические особенности произведения Ж.Баласагун, М.Кашкари так же является основой исследования.

Ключевые слова: энциклопедия, книга, литература, культура, наука

Uzbekova G.

SOURCES KAZAKH ENCYCLOPAEDIC EDITION

Abstract:

In the article investigated sources Kazakh encyclopaedic edition in connection with history of the Kazakh people. Древнетюркские письменные monuments – "Тонукук", "Бильге Каган" and encyclopaedic work of medieval scientists – Ибн Сины and Аль-Фараби is analysed as basis of Kazakh certificate editions. Encyclopaedic features work of Ж.Баласагун, М.Кашкари similarly is research basis.

Key words: encyclopaedia, book, literature, culture, science

Кітап және кітап шығару қоғаммен бірге дамиды десек, энциклопедия – кітаптың мейлінше күрделі түрі. Адамзат қоғамы неғұрлым ілгері басып, дамыған сайын ғылыми білімдер соғұрлым көбейіп, жаңа мағлұматтар, ұғымдар мен терминдер пайда болады: бұлар туралы сан алуан кітаптар шығады. Келе-келе адамның осы жаңа деректер тасқынына “ие болуы”, игеруі қиындай түседі. Осы себепті оларды бір жерге жинақтау, басқа кітаптар жайында анықтама беретін бір кітап жасау, яғни адамзат ойында қорытылған барлық білімдердің жинағы – энциклопедия шығару қажеттігі туады.

“Энциклопедия” термині грек ұғымы бойынша *encyklopaideia*, яғни, “білім жинағы” деген мағына береді. “Энциклопедия” термині маңызы жағынан тарихи өзгерістерге ұшырады...

Көне заманның ғұламалары “кітаптардың кітабы” деп бағалаған энциклопедиялық басылымдар әрдайым ғылыми жұртшылық пен қалың оқырман тарапынан жоғары бағаға ие болып отырған.

Энциклопедия шығару ісі көне Шығыстан бастау алады. Әлемдегі алғашқы энциклопедиялық басылымдар Қытайда б.з.д. 12-10 ғасырда пайда болған...

Жиырмамыншы ғасырдың соңғы онжылдығы – Қазақстан тарихындағы аса маңызды бетбұрыс, ірі өзгерістер кезеңі.

Ел-жұрт болып арғы тарихқа бет бұрдық. Скиф дәуіріне барып жатқан тұстарымыз бар. Сондықтан тұлға ретінде Анахарсис туралы, қазақ тарихына қатысы болғандықтан 21 кітаптан тұратын Авеста жайлы деректердің маңызы зор.

Анахарсис (б.з.д. 6-7 ғ.) – тарихта “Скиф Анахарсис” деген атпен белгілі сақ ғұламасы...

Диоген Лаэртский “Атақты философтардың өмірлері, ілімдері, нақыл сөздері” аталатын кітабында Анахарсис айтты деген афоризмдер келтіріледі. Оның дерегі бойынша, кемеңіз зәкірін, шығырлы дөңгелекті Анахарсис ойлап тапқан. Анахарсисістан қалған: “Басқа пәле тілден”, “Татымсыз мың достан адал бір дос артық”, “Базар – адамдардың бірін-бірі арбап, ұрлап-жырлауы үшін әдейі жасалған орын”, “Элладалықтар қызық осы: мұнда сөзді ақылдылар айтады да, ал мәселені ақымақтар шешеді” деген т.б. даналық сөздер бүгінге жетіп отыр... Анахарсисістың жазған 800 жолдай өлеңінің біразы “Латын антологиясы” атты неміс тілінде жарық көрген жинақта жарияланған /1:359/.

Авеста – ежелгі Орталық Азияда, Иранда, Азербайжан Ауғанстан жерінде таралған Заратуштра ілімінің қасиетті жазбалар жинағы көне тілде б.з.б. 3-ғасырда хатқа түсірілген. Сасани әулеті заманында (3-7 ғ.) Авеста 21 кітаптан құралған. Біздің заманымызға соның төрттен бірі ғана жетіп отыр. Олар екі нұсқадан тұрады. 1-нұсқасы әртүрлі кітаптардағы мінәжаттар. 2-нұсқасы дінге, құқыққа, табиғатқа, дүние жаратылысына байланысты әуендерден, дұғалардан, ән ұрандардан тұрады. Ғасырлар озған сайын Авестаға өзгерістер, толықтырулар енгізіліп отырған. Бұл Шығыс халықтарының көпшілігінің тарихына, мәдениетіне, дініне, ауыз әдебиетіне қатысы бар ортақ жәдігерлік. Еуропа ғалымдары кітаптың Орталық Азия жерінде туғанын айтады. Авестаны зерттеген ағылшын ғалымы Мэри Боис: заратуштрашылдықтың негізін қалаған Заратуштра – көшпелі Азия даласын, ұлы Еділдің шығыс жағын мекендеген тайпалардан шыққан деген қорытындыға келген. В.В.Бартольд, А.О. Маковольский, А.Н. Бернштам, Ә.Марғұлан Авестаны жасауға сақ, скиф, ғұн, қаңлы тайпалары қатысқандығын айтады.

Авестаның барлық діндерге, бүкіл дүниежүзілік өркениетке үлкен әсері болды. Мысалы, қазақ халқы жыл басын наурыздан бастайтыны осының бір көрінісі. Көне Ресейде де 14-ғасырға дейін осылай болған.

Авеста – әлем заңдылықтарын толық қамтитын ілім. Авеста ілімі бүкіл мұсылман әлеміне тарады. Оның ислам мәдениетіне, әсіресе, сопылық ағымға тигізген әсері зор болды.

Авеста сарынының кейбір арналары көне түркі эпостарымен үндесіп отырады. Мұндай ұқсастықтарды Оғызнамадан, Қорқыт Ата кітабынан кездестіруге болады. Қасиетті кітаптағы кейбір сарындар ежелгі қазақ әдебиетінде де көрінісін тапқан. Әдебиетші ғалымдар Авестадағы сарындардың Қорқыт Ата, Хұтыб Хорезми, Ахмед Иүгінеки, Асан Қайғы, Бұқар, Базар жырауларға келіп ұласатындығын дәлелдеді/1:55/.

Осыдан бір жарым мың жылдай бұрын біздің ата-бабаларымыз өздерінің тұңғыш мемлекетін – Түрік қағандығын құрды.

Осы кездегі түркі дәуірінің қоғамдық, әдеби, мәдени өмірін жыр еткен, құлпытастарға қашап жазылған ғажайып дастандар – “Күлтегін”, “Білге Қаған”, “Тоныкөк” жырлары өшпес мұра болып бізге жетті.

Қазақ анықтамалық басылымдарының пайда болуы және қалыптасуы туралы сөз еткенде оның гносеологиялық негізі, яғни түп-тамыры, қайнар бастауы тікелей халқымыздың өткен өмір жолына байланысты. Сондықтан қазақ анықтамалық басылымдарының негізін басты-басты үш арнадан: VII-VIII ғасырлардағы көне түркі жазба ескерткіштері; 2) орта ғасырдағы ойшыл-ғұламаларымыздың шығармалары мен ежелгі заман ескерткіштері; 3) қазақ халқының ауыз әдебиетінен іздестіріп, қарастырамыз.

Энциклопедия – ең алдымен, анықтама алатын кітап.

Бұл айтылғанға мысалды алыстан іздемей-ақ, өткен жолымызға көз жіберсек те болады:

–Түрік бектері, халқы, бұны естің...

Айтар сөзімді мәңгі тасқа бастым– депті тасқа қашап жазған сөзінде түрік ақындарының атасы Иоллығтегін Күлтегін ескерткішінде (Кіші жазу).

Түркологиялық әдебиеттерде негізгі үш хронологиялық дәуірге бөлінетін көне түркі ескерткіштерінің қай-қайсысы да өзі жазылған кезеңнің қоғамдық мәселелерінен хабардар етеді. Орхон ескерткіштерінің әрқайсысы ерте ғасырларда өмір сүрген түркі тайпаларының сол кездегі қоғамдық құрылысы, мәдениеті мен тілі, әдет-ғұрпы мен тұрмысы, тарихи оқиғалары, әскери жорықтары мен елбасылары жайынан нақты анықтама бере алатындығымен де құнды.

Көне түркі ескерткіштерінен жер-су, ел-жер, ру-тайпа аттарын, тарихи тұлғалы адам аттарын көптеп кездестіреміз.

Білге қағанның ұлы Иоллығтегін тасқа ойдырып жазған VIII-ғасыр ескерткішіндегі: “Күлтегін қой жылының он жетінші күні өлді...қырық жеті жаста еді” /2:25/–деген дерекке сүйеніп, 731 жылы дүниеден өткенін білеміз. Демек, Күлтегіннің туған жылы–684 екен. Осы деректен энциклопедиялық мақалалардың алғашқы белгілерін байқаймыз. Себебі, энциклопедия-дағы ғұмырнамалық мақалаларда өмірден өткен тұлғалардың туған және қайтыс болған жылы көрсетілетіні белгілі.

Тасжазу тарих сырын былай шертеді: “Он жаста інім Күлтегін ер атанды. Он алты жасында ағам қағанның ел-жұртын сонша меңгерді. Алты баулы Соғдаққа қарсы соғысып, талқандадық. Табғаш Оң тұтықтың елу мың әскері келді... Күлтегін жауға жаяу ұмтылды. Оң тұтық басшыларын жаракты нөкерлерімен қолға түсірді...” /2:23/– деген жолдардан энциклопедиялық мақалаларға тән нақтылықты байқауға болады.

Үлкен Күлтегін жазуында: “Әкеміз, ағамыз құраған халықтың атақ-даңқы жоқ болмасын деп, түркі халқы үшін түн ұйықтамадым, күндіз отырмадым, інім Күлтегінмен, екі уәзіріммен өліп-тіріліп құрадым... Мен өзім Қаған болғанда жер-жерге тарап кеткен халық өліп-жітіп, жаяу-жалаңаш қайта келді. Ең бірінші болып текес тайпасы оралды. Түргештер, қырғыздар, бөрілі байрақ астына жинала бастады. Бұлардың бір қатарын ақыл-айламен, бір қатарын әскери күшпен қаратуға тура келді. Терістікте оғыз халқына қарсы, ілгері қытан, татабы халықтарына қарсы, бергері Табғашқа қарсы үлкен әскермен он екі рет соғыстым”,– дейді Білге қаған. “Мен бай халыққа хан болып отырмадым. Ішінде тамағы, сыртында киімі жоқ, аянышты, төмен халыққа хан болып отырдым. Сонша құрап, біріккен халықтарды от пен су етпедім, олармен тіл табысуға ұмтылдым. Адал халқы мен адал қоғамдар бар жерде мен жақсылықтар жасадым. Әлемнің төрт бұрышындағы халықты бейбітшілікке шақырдым. Жауластырмадым, олардың бәрі маған бағынды...” /2:26/ – деген Білге қаған сөздерінен Түркі қағанатындағы халықтардың аштық, жалаңаштықты бастан кешіре отырып, өзара нығайып, бейбіт өмірге қадам басқан кезінен анықтама мәлімет аламыз.

Түркі тағына Білге қағаннан кейін отырған оның ұлы – Иоллығ тегін. Ол жазушы-ақын, тарихшы, екі бірдей Орхон жазбалары мәтінінің авторы. Оның есімі тек қағандығымен емес, бәрінен бұрын көк түркі тарихын, Күлтегін, Білге қаған секілді ер оғандардың ерлік дастанын тасқа ойып жазғанымен мәңгілік қадірлі болып қалды. Ол әсіресе түркі халықтарының бірлігін армандады. Көшпенділер тұрмысына Қытай мәдениетінің дендеп кіруіне ол әрқашан қарсы болатын.

“Алтын, күміс өнімді, жібекті соншама шексіз беріп жатқан Табғаш халқы сөзі тәтті, қазынасы асыл еді. Тәтті сөзін, жұмсақ қазынасын беріп, алыс халықты өзіне жақындатқан еді. Жақын қонған соң, олардан жаман қылықты үйренген едік. Игі білгіш кісілерді, игі батыр кісілерді қозғалта алмады. Бір кісі жаңылса, руы, халқы, тұқымына дейін қалмас еді. Тәтті сөзі, жұмсақ қазынасына көп сеніп, түркі халқы жойылдың”!

“Сонда өш адамдар былай сендірген еді: “Жырақ болса, жаман сыйлық берер, жақын болса, жақсы сыйлық берер”, – деп... Білік білмес кісілер сол сөзді алып, жақын барып, көп кісі өлді... үтікен жерінде отырып, керуен жіберсең еш мұның жоқ. Сонда түркі халқы тоқ болатын едің. Ашсың ғой сен: аштықта тоқтықты түсінбейсің, бір тойсаң аштықты ойламайсың сен!” – деген, немесе, “үстіңнен тәңір баспаса, астыңда қара жер айрылмаса, түркі халқының ел-жұртын кім құртады?! Түркі халқы өлдің!... біресе ілгері шаптың, біресе кері шаптың. Барған жерден не жақсылық таптың? Қаның судай ақты, сүйегің таудай боп жатты. Бек ұлдарың құл болды, сұлу қыздарың күң болды...” /3:28-29/– деген Күлтегін ескерткішіндегі үлкен жазудағы Иоллығтегін сөздері түркі халықтарының басынан кешкен түрлі ауыртпалықтардан, жойқын соғыстардан зор мағлұмат береді.

Түркі қағанатына қатысты осы келтірілген деректерде түріктердің тарихы, әлеуметтік-экономикалық жағдайы, халықаралық қатынастары, идеологиясы, ішкі және сыртқы саясаты барынша жан-жақты қамтылғанына көз жеткіземіз.

Бұдан бірнеше ғасырлар бұрын үлкен құлыптастарға қашап жазылған осы әдеби ескерткіштер идеялық мазмұны жағынан да, көркемдік шеберлік тұрғысынан да күні бүгінге дейін өз маңызын жойған жоқ.

Тұтас бір дәуірдің, бір кезеңнің тыныс-тіршілігін, кескін-келбетін бүгінге толық жеткізе алғанымен де бұл тарихи ескерткіштер алғашқы әмбебап энциклопедиялық нұсқалар болып табылады.

Арғы-ата бабаларымыз өз дәуірінің бет-бейнесін тасқа қашап қалдырса, орта ғасырлық ойшылдарымыздың да алапат соғыс өртінен, ала құйын замандардан аман өткен, бізге жеткен тарихи-әдеби мұралары бар.

Әр дәуірдің өзіне сай ғылым-білімі, мәдениеті болады. Түркі халықтарының арасынан шыққан ағартушы ғалымдар, ойшыл ақындар араб-парсылармен қатар Шығыс мәдениетінің өркендеуіне өз үлестерін қосты.

Ұлы даланың ұлы перзенттері қалдырған ұлы шығармалардың қай-қайсысы да замана жүгін арқалап, дәуір үнін жеткізеді.

Түп тамыры Орхон жазбаларынан бастау алатын қазақ анықтамалықтары да замана көшінен қалмай, өз дәуірі, талап тілектері дәрежесінде жаңарып, үздіксіз дамып отырған.

Әл-Фарабидің ең атақты шығармаларының бірі – “Ғылымдар энциклопедиясы” деп аталатын трактаты. Бұл еңбектің ғылым тарихында аталатын орны ерекше үлкен. Бұл трактат “ғылымдар

энциклопедиясы”, “ғылымдар реті”, “ғылымдар классификациясы”, т.б. аттарымен Шығыс пен Батыс елдеріне өте ертеде-ақ мәлім болып, одан көп ғұламалар тәлім алды.

Еуропа ғалымдары да бұл еңбекпен өте ертеден таныс. Фараби “энциклопедиясы” сонау XII ғасырдың өзінде арабшадан латын тіліне екі рет аударылған. Одан кейінгі ғасырларда бұл еңбек толық немесе үзінді түрінде ескі еврей, неміс, ағылшын, француз, испан, түрік, және басқа тілдерге аударылып, ғылыми қауымға кеңінен мәлім болды.

Атақты Әбу Әли ибн Сина (980-1037), Роджер Бэкон және басқалар Фараби “энциклопедиясының” тікелей әсерімен өздерінің атышулы энциклопедиялық еңбектерін жазған.

Уақыт талай ұлы мемлекеттердің атын тарихтан өшіріп, ұмыттырды. Ал Орта Азияның ұлы перзенті, атақты ғалым Әбу Әли ибн Синаның есімі адамзат тарихынан, халықтар шежіресінен осы күнге дейін ұмытылмай, өзінің құрметті орнын алып келеді.

Ибн Сина Хорезмде жүрген жылдары өз атын әлемге паш еткен аса күрделі екі еңбегін жазған. Оның бірі – “Медицина ғылымының заңдары” (“Канон”) екіншісі – “Саулық сақтау кітабы” (“Кітап аш-шифа”) деп аталады. Бұл екі еңбектің біріншісі, Гален мен Гиппократтан бастап жиналған медициналық білім қазыналарын сөз етсе, екіншісі, философия, математика, жаратылыстану ғылымдарының нағыз энциклопедиясы болып табылады. Осы екі еңбек оған өшпес даңқ әкелді. Ибн Сина жан-жақты ғалым болған.

Ибн Синаның медицина саласындағы ең күрделі еңбегі, тұңғыш медициналық энциклопедия – “Дәрігерлік ғылым каноны” (әл-Канон). Бұл еңбекті ол 1010 жылы бастап, 1020 жылы аяқтаған. “Канон” сол кездің ғылым тілі – араб тілінде жазылған. Бес кітаптан тұратын бұл еңбек сол кездегі медициналық білімдердің екшеліп, сараланған және бір жүйеге келтірілген анықтамасы дерлік. Логикалық мағынасының анықтығы және ұғымының дәлдігі жағынан да медицина ғылымының бүкіл орта ғасырлық тарихында бұған тең келетін әдебиет, ғылыми еңбек жоқ десе болады. Сондықтан да Әбу Әли ибн Синаның бұл кітабы XVIII ғасырға дейін дүние жүзіне әйгілі еңбек болып келді.

XI ғасырдың аса көрнекті ақыны, есімі бүкіл Шығыс елдеріне мәлім данышпан ойшыл, философ, энциклопедист ғалым, белгілі қоғам қайраткері – Жүсіп Баласағұн философия, табиғаттану, метафизика, астрономия, тарих, араб, парсы тіл білімі т.б. ғылым салаларын жетік меңгерген ғұлама ғалым. Оның есімін әлемге танытқан “Құтты білік” кітабы сол замандағы ресми әдебиет тілі болып саналған араб тілінде емес, түркі халықтарының тілінде жазылған алғашқы энциклопедиялық еңбек. Жүсіп поэмасы – көне түркілердің тілдік сана-сезімі өрлеуінің белгісі болған маңызы зор ескерткіш.

“Құтты білік” 1069-1070 жылдары он сегіз айдың ішінде жазылған. Жетісу өңірінің Шу өзенінің бойындағы тарихқа ықылым заманнан белгілі ірі шаһарлардың бірі Баласағұнда (Күзорда деп те аталған) туып өскен Жүсіп Баласағұн бұл еңбегін 54 жасында (Түркия ғалымы Рахмати Араттың жобалауы бойынша) жазған. Ежелгі Баласағұн қаласында бастап, Қашқарда аяқтап, Қараханидтер мемлекетінің сол кездегі әмірі Бұғра ханға тарту еткен. Хан оның еңбегін жоғары бағалап, “Хас Хажыб” деген ат берген /4:8/.

X-XI ғасырларда араб-парсы тілдерінің үстем болып тұрған заманында Жүсіптің таза түркі тілінде осындай рухани дүниені өмірге алып келуі – үлкен тарихи жаңалық. Ол түркі тілінің болмысын, табиғатын, өміршеңдігін паш етті. Мұнда түркі тайпаларының салт-дәстүрі, санасы, бай халық ауыз әдебиеті, тұрмыс-салт жырлары үлкен көрініс тапқан.

“Құтты білік” тек қана әдеби мұра емес. Бұл бүтін бір тарихи кезеңнің сипаты белгілерін сіңірген, қоғамдық-саяси, әлеуметтік бітімі қанық, моральдық-этикалық, рухани қазынамыздың негізгі арқауы дерлік құнарлы дүние. Одан Қазақстан мәдениеті мен әдебиетінің бай тарихы мен дәстүрін көреміз” /4:20/. Осы ғажайып жыр-дастанды ана тілімізге аударып, оның халық игілігіне айналуына ақындық шабытының соны қырлары арқылы тамаша үлес қосқан ғалым – Асқар Егеубай еңбегін ерекше атауға тиіспіз.

Түркі халқының XI-ғасырда өмір сүрген аса дарынды перзенттерінің бірі – Махмұт Қашқари.

Ол Талас-Шу алқабындағы Барысхан қаласында туған. Махмұт Қашқари – ұлы әдебиетші, ауыз әдебиет үлгілерін жинап, зерттеуші, ойшыл философ, белгілі саяхатшы. “Түркі тілдерінің жинағы” (“Диуани лұғат ат-түрк”) кітабын XI ғасырда Қарахан дәуірінде (1072-74ж.ж.) жазған. Өз заманындағы түркі, араб грамматикасын жасап, жетік білген. Бүкіл түркі ру-тайпаларын аралап, олардың тіл ерекшеліктерін, сөздік қорын зерттеген.

М. Қашқари: “Мен тәңірдің гүлденген мемлекетті түркілердің топырағында жаратқанын, өмір біліктерімен сол топырақты ғажайып өрнектегінін көрдім. Тәңір оларды түркілер деп атап, асқан сән-салтанатқа ие қылды. Дәуіріміздің хақандарын солардан таңдап, замана құбылысының еркін тізгінін соларға ұстатты. Сан мыңдаған адамды басқартып, адал істерін қолдады. Олармен бірге бір сапта күрескендерді бек құрметтеді.

Түркілер өз қатарына қосылғандарды барлық тілектеріне ортақтастырып, залымдардың зорлық-зомбылықтарынан сақтады. Олардың қаһарынан сақтану үшін түркілердің салты мен жолын ұстау сол заманның ақыл иелеріне дәстүр болып қалыптасты. Қасірет- мұның түсіндіріп, шағыну үшін түркілерге өз тілінде сөйлеуден жақсы жол жоқ. Өз ортасындағы жауларынан жерініп, сыйынып келгендерді түркілер әрқашан қамқор қанатының астына алып, төнген қауіп-қатерден құтқарады. Олармен бірге басқалар да пана табады. Сол себепті, түркі тілін үйренудің қажеттілігін өмір талабы мен ақыл таразысы әбден дәлелдеді.

...Сондықтан, мен сол түркілердің ділмәр-шешендерімен ойын жеткізе алатын зерек қабілет иелерінің бірі, әрі ұрыстағы шебер найзагері болғандығымнан олардың қалалары мен далаларын түгел кезіп шықтым. Түрік, түрікмен, оғыз, чігіл, ұғма, қырғыздардың сөздері мен сөйлеу мәнерлерін зерттеп, қажеттісін пайдаландым. Әрқайсысының тілі мен салты санама әбден қалыптасты. Соларды мұқият зерттеп, тәртіпке келтірдім. Мәңгілік ескерткіш, әрі таусылмас әдеби-көркем мұра болып қалсын деген ниетпен түркі елдерінің сөздігінің жинағын жасап шықтым. Кітапқа “Түркі тілдерінің жинағы” деп ат қойдым”./4/ – дейді өз еңбегі туралы.

...Кітапқа түркі елдеріндегі таулар, шөлдер, өзендер мен көлдердің әр тілде жиі кездесетін көрнектілерін ғана жаздым. Көбін қалдырдым. Оларды жазғаннан пайда жоқ. Түркі тілдеріне кейін кірген атауларды да жазбадым. Еркектер мен әйелдер есімдерінің көп кездесетін, жұртшылыққа барынша танымал болғандарын ғана кейінгі ұрпақтарға білдіру үшін атадым”, – деген Қашқари сөздері “Түрік сөздігінің” шын мәніндегі энциклопедиялық шығарма екендігінің дәлелі.

Асқар Егеубай сөзімен айтсақ: “Диуани лұғат ат-түрік” күллі түркі дүниесінің, Еуразия кеңістігіндегі сан-алуан ұлттар мен ұлыстардың мәдени тектестігін рухани туыстығын, адамзат өркениетінің тұтастығын тарихи тұрғыда көзге тосып, тарихи санамыздың өресін биіктетін біртуар туынды.

XI ғасырдың бұл энциклопедиялық терең мазмұнды зерттеуі қазіргі түрік тектес ұлттардың ежелгі мәдениетіне қайта жаңғыру үрдісі жана бағыт алған тұста аса қажетті де пайдалы еңбек. Ана тіліміздің, туған әдебиетіміз бен мәдениетіміздің түп негіздері, төл заңдылықтары осы білікті зерттеу беттерінде жұлдыздай жамырап көрінеді” /5:3/.

Біздің заманымыздағы түрколог ғалымдар ескіден жеткен мұралардың көпшілігінің қазіргі түркі халықтарының қайсысына нақты тиесілі екендігін дөп басып айта алмайды. Бұл мүмкін де емес. Сондықтан орта ғасырлардан қалған түркі ескерткіштері қазіргі қазақ, өзбек, қырғыз, ноғай, түркмен т.б. туыстас халықтардың бәріне ортақ әдеби мұра, осылардың бәрінің де әдебиетінің басы болып есептеледі десек, осы кезеңдерде жазылған энциклопедиялық шығармалардың қазақ халқына да тиесілі екендігі ешқандай дау тудырмаса керек.

Халқымыздың әдебиеті мен мәдениетінің тамыры тым тереңнен бастау алатындығына жоғарыда келтірілген деректер арқылы тағы да көз жеткіземіз. Тарихи деректерді саралай келе энциклопедиялық еңбектердің алғашқы белгілері мен нұсқалары да осы ежелгі дәуір ескерткіштерінен тамыр тартатындығын айтқымыз келеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан. Ұлттық энциклопедия /Бас ред. Ә.Нысанбаев. Ітом– Алматы: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, 1998. –720 б.
2. Келімбетов Н. Қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірі. Ана тілі, 1991.–262 б.
3. Қазақтар.Көпшілікке арналған 9 томдық анықтамалық.Бас ред.Е.М.Арын.т.2. – Алматы: Қазақстан Даму институты, 1998.– 533 б.
4. Махмұт Қашқари. Түрік сөздігі: (Диуани лұғат-ат түрік) 3 томдық шығармалар жинағы. Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Қ. Егеубай.т.1. – Алматы: Хант, 1997.–590 б.
5. Баласағұн Махмұт Қашқари. Түрік сөздігі: (Диуани лұғат-ат түрік) 3 томдық шығармалар жинағы /Қазақ тіліне аударған, алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған А.Қ. Егеубай.т.1. – Алматы: Хант, 1997.–590 б.Жүсіп. Құтты білік /Көне түркі тілінен аударған және сөзі мен түсініктерін жазған А.Егеубаев. –Алматы: Жазушы, 1986.–616 б.

Reherencis

1. Kazakstan.Ultyk encyclopedia/Bas red.Ә.Ncanbaev.1tom-Алматы:Qazaq encyklopediaci Bas rediaksiasi,1998
2. Kelimbetov N.Qazaq adebietinin ejelgi dauiri. Ana tili,1991.- 262 b.
3. Qazaqtar.Kopschilikke arnalgan 9tomdyk anygtamalyq.Bas red.E.M.Aryn.t.2. – Almaty:Qazakstan Damy inistituty, 1998, – 533 b.
4. M.Qachsqari. Tyrik sozdigi:3 tomdyq schygarmlar jinagy/Qasaq tiline aydargan A.Egeybai.t.1.- Almaty:Hant,1997.- 590.
5. Balasagyn Jysyp. Qyttu bilik /kone tyrki tilinen aydargan A.Egeubaev.t.1.- Almaty:Jazyschy,1986.- 616 b.

ӘБІШТІҢ ШЕБЕРЛІК ӘЛЕМІН ЗЕРДЕЛЕГЕН ҒАЛЫМ

Шығармашылық – адамның өмір шындығында өзін-өзі тануға ұмтылуы, ізденуі десек, өмірде дұрыс жол табу үшін адам дұрыс ой түйіп, өздігінен дәлелді шешімдер қабылдай білуге үйренуі қажет. Адам бойындағы қабілеттерін дамытып, олардың өшуіне жол бермеу, оның рухани күшін нығайтып, өмірден өз орнын табуына көмектеседі. Табиғатынан шығармашылыққа бейім жандар өз ортасында да сол болмысын айқын аңғартып тұрады. Сондай болмысы ерек жандардың бірі ретінде ғалым-ұстаз, филология ғылымдарының кандидаты Молдахан Абдраевты атап өтер едік.

Молдахан Абдраевтың ғылыми-зерттеу бағытына негіз болған тұлға – мемлекет қайраткері, белгілі публицист, Қазақстанның халық жазушысы Әбіш Кекілбаев. Жазушының журналистік қызметін, қаламгерлік мұратын, жазушылық қолтаңбасын жіті зерттеп, шығармашылық жолын ғылыми айналымға түсірді.

Зерттеуші Молдахан Абдраев Әбіш Кекілбаевтың публицистік шеберлігінен заман сипаты мен уақыт шынайылығын тани отырып, ғылыми ой түйе білген. Мәселен, М. Абдраев зерттеуі арқылы жазушы Ә. Кекілбаевтың 5-сыныпта оқып жүргенінде-ақ сын әлеміне саяхат жасағанын, әуелі өлең жазып, одан соң қарасөзбен бауырлас болғандығын, тауының шағылмауына, жігерінің жығылмауына түрткі болған, талай буынның ұстазы Тауман Амандосов екендігін білдік. Зерттеу еңбегінен біз «Құс қанаты» повесінің идеялық-көркемдік салмағын, «Бір шөкім бұлттың» шырғалаңға толы айшықты сәттерін, «Көз жасы» еңбегінің шынайылық сюжетін айқын аңғардық. Әбіш Кекілбаев шығармаларын оқығанда философиялық сұлулыққа, заман тербелісінің тетігін тапқандай дәуір дүбіріне тап болатынды орамды талдаулары арқылы көзінді жеткізгендей болады. Ғалым ретінде өзі де Әбіш Кекілбаев шығармашылығына былайша баға береді: «Әбіштің осындай архитектуралық толғаныстарынан, ұлттық пішіндерді аршып алуға әбден болады. Жаратылысқа деген жанының тазалығы, елге, жұртқа, тіпті, әлемге тілеген тыныштылығы кемеңгерлік сипатын аша түседі. Лек-легімен төгіліп жатқан пайымдаулар, шымыр сөз, шебер сөйлемдер автордың көсемсөзділігіне шүбә келтірмейді, шеберлігіне күмән туғызбайды»... [1].

Молдахан Абдраев Әбіш Кекілбаевтың публицистикасында рухани тереңдік, зерделі ой жатқандығын: «Әбішті тану – әлемді тану, Әбішті оқу – рухани дүниенді кеңейту, Әбішті зерттеу – зерденді зияттандыру», -деп атап өтеді [1, 77б]. Бұл пікірден біз Әбіш публицистикасының көркемдік деңгейінің жоғарылығын, оқырман танымын кеңейтетін, деректерге бай екендігін байқаймыз. Жазу өнеріндегі артықшылықты осылайша зерделі зерттеу арқылы аңғарта білген.

Жақында Молдахан Абдраевтың «Тележурналистиканың интеллектуалды құрылымы» атты оқу құралы университет баспасынан жарық көрді. Телевизияны – адамзат өміріндегі ақпараттың боямасыз тасымалдаушысы десек, бүгінгі ақпараттық кеңістікті телевизиялық бейнекадрлар арқылы көріп отыратынымыз айқын. Осы мақсатта Абдраев Молдахан «Тележурналистиканың интеллектуалды құрылымы» атты оқу құралын телехабарды ұйымдастыру технологиясы мен жанрлық ерекшеліктерін сараптап, студенттерге тәжірибелік оқу жиынтығы ретінде ұсынды. Еңбекте автор кадр сыртындағы мәтінді оқу, режиссерлік, операторлық, артредакторлық т.б. журналистік кәсіби құндылықтардың түрлі әдіс-тәсілдерін ұштастыра отырып, тележоба, тележоспар, телетақырып, телемәтін, телесценарий жасау шеберлігіне де машықтай түсетін технологияларды атап өтеді. Бұл – студенттер үшін аса қажетті дүние екендігі даусыз. Сондай-ақ, бүгінгі талапқа сай Интернет, БАҚ және онлайн ақпараттық инфографиялық кескінді жоспарлау да тасадан тыс қалмаған.

М. Абдраев оқу құралында «Телевизия – сұлулық пен әсемдіктің аралы», «Телевизиялық бейнеөңдеудің тілі мен мазмұндық стилі», «Телехабар – дауыс пен дыбыстың психологиялық аспектісі», «Сөз бен дыбыс қайтуы жоқ процесс» т.с.с. тақырыпшалар арқылы өз пайымы мен көзқарасын байыпты сарапқа сала отырып, бірнеше зерттеуші, ғалымдар пікірі арқылы ой сабақтастыра білген. Тележурналистика шеберлігінің бір қыры ретінде сөзгерлік қабілет пен ойтұжырым интеллектуалдығы екендігін, дыбыстың эстетикалық ой түзілімін сұлу тілмен суреттеп, идеялық ұғымдардың туындауына себепкер болатынын Қазақ телерадиосының ардагер айташы-дикторлары – Әнуарбек Байжанбаев, Мұқағали Мақатаев, Еркін Ібітанов, Сауық Жақанова, Тыныс Өтебаев, Әбдірәлі Бөлебаев, Омархан Қалмырзаев, Құсман Игісінов сынды тұлғалар еңбегі арқылы дәлелдеп, айқындай түседі. Заманауи

тақырыпқа бағытталған ой-тұжырымдары студенттерге теориялық негіз бола отырып, телевизияның мүмкіндігіне жол ашады.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті журналистика факультетінің Баспасөз және электронды БАҚ кафедрасының аға оқытушысы, филология ғылымдарының кандидаты Молдахан Абдраев республикалық «Егемен Қазақстан» газетінде еңбек етіп, баспасөз арқылы шындалып, жазу машығын қалыптастырғанын жақсы білеміз. Сондай-ақ, Шығыс Қазақстан облыстық телерадиокомпаниясында және облыстық «Дидар» басылымында басшылық қызмет атқарды.

Зерттеуші Қуандық Шамақайұлы: «Тележурналист өнер туындыларын эфир арқылы көрерменге жеткізуді ұйымдастырушының деңгейінде қалып қоюға тиіс емес. Көрерменге ұсынылатын кино, спектакль, концерт, көркем-публицистикалық көрсетілімдер, деректі фильмдер, түрлі өнер туындыларының көрмелері мен туындыгердің шеберлігі жайындағы арнайы репортаждардың бәрі де журналистен белгілі бір мәтінді талап етеді. Әдеби-көркем, өнер туындыларын бағдарламаға дайындаудың өзі журналистен ерекше сезім мен оны түсіне білу түйсікті талап етеді. Әсіресе, сазды әуеннен тұратын жеке телехабарлар, сазгерлер мен көркем өнер шеберлері жайында телефильм, мұражай, тарихи ескерткіштер, мүсін туындылары жайында бағдарламалар даярлағанда жоғарыдағы талап тіптен күшейе түспек. Сондықтан, тележурналист үшін өнертанушы мамандығы да кәсіби қызметтің деңгейіне қойылады», - деп атап өтеді [2]. Осы тұста Молдахан Кәріпбайұлы белгілі мемлекет және қоғам қайраткері Асанбай Асқаров туралы «Асқаровтың қолтаңбасы», ақын, жырау Кенен Әзірбаев туралы «Екі Кенен тумайды», «Айқап» журналы мен «Қазақстан» газетінің 100 жылдығына орай, «Қазақ» газетінің 100 жылдығы мен Ахмет Байтұрсыновтың туғанына 140 жыл толуына орай «Ұлт санасының зергері», «Үстаздың биік тұлғасы» (Салық Зиманов туралы), «Әз Наурыз құтты болсын!», «Ешкімге ұқсамайтын елес бейне» (С. Әбдрайымұлы туралы), «Ғасырдың жүгін арқалап» (Ө. Әбдиманұлы – 60 жас), «Ғалымның дара тұлғасы» (Қ. Әбдесұлы – 60 жас) атты деректі фильмдердің авторы әрі редактор-режиссеры болды. Өз ісінің білікті маманы ретінде осындай соны да көңілге қонымды дүниелерін ерекше атап өткенді жөн көрдік.

Киелі Тараз топырағының перзенті ретінде бойына мол рухани байлықты дарыта білген Молдахан Кәріпбайұлы – өз ортасында сыйлы, шәкірттеріне үлгі азамат. Қарымды жазушы Әбіш Кекілбаевтың журналистік мектебін жан-жақты зерделеген «Кестелі сөз кемеңгері» еңбегін жазған білікті ғалым. Бүгінде асқаралы 60 жастың төріне бет алған Молдахан Кәріпбайұлына шығармашылық толағай табыс, еңбегіне жеміс тілейміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Абдраев М. Кестелі сөз кемеңгері. – Алматы: Қазақ университеті. -2013. -47-48 бб. Шамақайұлы Қ. Журналист шығармашылығы. 25 маусым. 2013. /<https://abai.kz/po>

ОБЗОР МЕДИАСОБЫТИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Сотрудничество между учеными, педагогами, студентами вузов, сотрудниками СМИ и руководителями медийных организаций, международных центров республик Центральной Азии в последние месяцы 2020 г. активно проводилось в онлайн-формате посредством видеоконференций и платформы Zoom. Основным инициатором многих мероприятий явились факультет журналистики и Научный центр гуманитарных исследований «Медиафера» Казахского национального университета им. аль-Фараби, которых поддерживали ООН и ЮНЕСКО.

Глобальная Неделя медийной грамотности. Одним из значимых событий явилось проведение Недели медийной и информационной грамотности в Центральной Азии. Она прошла в конце октября – начале ноября 2020 г. под общим названием «Противодействие дезинформации: медийная и информационная грамотность для всех и каждого». Во время проведения Недели глобальной медийной грамотности проводились семинары, тренинги, мастер-классы по темам: «Базовые компетенции педагогов», «Основы медийной грамотности», «Инструменты медийной и информационной грамотности (МИГ)» и др. Специалист по вопросам коммуникации и информации Кластерного Бюро ЮНЕСКО в Алматы Сергей Аркадьевич Карпов вниманию участников представил презентацию об особенностях преподавания медийной и информационной грамотности в условиях пандемии.

Сегодня общество, отметил С. Карпов, столкнулось с тем, что технология и пандемия сошлись вместе. Это проявилось во взрывном развитии мобильного интернета – половина населения земли, больше 3 млрд человек, имеют доступ к интернету, а также в том, что открытые данные, искусственный интеллект ворвались в системы информационно-коммуникационных технологий, мобильные телефоны граждан. Это привело к усилению внимания к онлайн-образованию, взаимодействию между школьниками, студентами и преподавателями. Встал вопрос не только о приобретении ими цифровых навыков, но и обучении распознаванию содержания информации, которые находятся на разных носителях – радио, телевизионных, звуковых, классических письменных и др. Сегодня, как никогда, нужна медийная грамотность, ведь пандемия вызвала рост распространения фейковых новостей, идет огромный поток информации. Всемирная организация здравоохранения охарактеризовала это процесс как инфодемия, что означает взрывной рост недостоверной, вымышленной информации. Доверие к СМИ как к социальному институту также стало падать. Ответом на эти вызовы ЮНЕСКО разработала Программу коммуникационной и информационной грамотности. Для обучающихся были представлены такие блоки-разделы в этом направлении, как «Свобода самовыражения и доступ к информации», «Поддержание мира и развития на основе качественной информации и доступа к знаниям», «МИГ и содействие цифровой гражданственности», «Советы по росту возможностей педагогов», «Общество знаний: открытые решения» и др. Все эти рекомендации и дополнительные материалы по обсуждаемым проблемам участникам форума представлены в открытом доступе, их можно найти на ссылках Международной школы коммуникации и информации. Спикер онлайн-форума глава Информационного бюро, представитель Департамента Глобальных Коммуникаций ООН в Казахстане Властимил Самек отметил важность проводимого мероприятия, подчеркнул роль журналистов в поддержке мира и урегулировании конфликтных ситуаций. Под влиянием общественности и гражданских инициатив, например, был закрыт Семипалатинский полигон, отмечаются Международный день прекращения безнаказанности за преступления против журналистов, Всемирный день науки за мир и развитие и др. В диалоговой коммуникации участвовали представители СМИ и ученой общественности Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана, Таджикистана и др. стран.

Тематические конференции, юбилеи. В рамках актуальных тем журналистики были организованы международные онлайн-конференции известных ученых, практиков сферы информации. Одна из таких конференций «Национальная журналистика: проблемы исследования и образования» была приурочена празднованию 70-летнего юбилея доктора филологических наук, профессора КазНУ Намазалы Омашулы Омашева. Он стоял у истоков развития и формирования казахской журналистики, возглавлял кафедру, был проректором университета, всегда помогал и поддерживал молодые таланты, многие его шогирды – ученики, работают в ведущих СМИ республики. Намазалы Омашев имел хорошие контакты с близлежащими республиками, узбекистанские ученые, профессора, по его рекомендации были включены в члены Специализированного докторского совета по журналистике Казахского национального университета, являлись оппонентами докторских и кандидатских диссертаций. Все

коллеги-журналисты из Узбекистана, Каракалпакстана, Кыргызстана выступили на форуме и выразили признательность уважаемому Устозу.

Центральноазиатские ученые приняли активное участие и в международной научно-практической конференции «Казахская тележурналистика – капитал национальных ценностей», организованной КазНУ. Она была проведена в рамках Всемирного дня телевидения и посвящена была 60-летию ученого, педагога, известного журналиста Молдахана Карипбайулы Абдраева.

М. Абдраев является автором монографии «Кестелі сөз кемеңгері» («Искусство слова»), создателем многих документальных фильмов – «Асқаровтың қолтаңбасы», «Екі Кенен тумайды», «Білім кеністігі» и др. В университете была организована выставка журналистских работ М. Абдраева, снят телефильм о его творчестве, прошла презентация учебника ученого «Интеллектуальная структура тележурналистики». На конференции приняли участие международные специалисты, ученые, писатели, руководители национальных СМИ, педагоги, ученые из университетов Казахского национального университета им. аль-Фараби, Кыргызского национального университета имени Ж. Баласагына, Бишкекского госуниверситета, Узбекского национального университета имени Мирзо Улугбека, Узбекского госуниверситета мировых языков, Университета мировой экономики и дипломатии, Каракалпакского госуниверситета имени Бердаха и др. Перед участниками выступил представитель ООН в Казахстане Властимил Самек.

Примечательным является, сказал он, что это мероприятие проходит 25 ноября – в период празднования Всемирного дня телевидения. Казахстан наряду с другими зарубежными странами является важным партнером ООН в сфере информации. Казахстан также придерживается объективного освещения событий, поддерживает право граждан на информацию, реализацию и отражение в СМИ Целей устойчивого развития, программа которой рассчитана до 2030 г. Ответственная журналистика означает не только всестороннее освещение событий страны, но и учет восприятия Казахстана за рубежом международной аудиторией. Роль телевидения в распространении общечеловеческих ценностей и установлении стабильного, процветающего общества велика.

Казахские коллеги, представители СМИ, молодые исследователи осветили различные стороны творческой и журналистской деятельности тележурналиста, кандидата филологических наук, доцента М. Абдраева. От Киргизии участвовали ученые, педагоги, журналисты, в их числе декан факультета журналистики Бишкекского госуниверситета Алтын Асанова, декан факультета журналистика Национального университета Кыргызстана имени Ж. Баласагына Айна Талгарбековна Дуйшекеева и др. Декан А.Т. Дуйшекеева посвятила свое выступление показу роли радио и телевидения в продвижении этнокультуры, всемирных игр.

В ее презентации были представлены интересные материалы, сведения о международных соревнованиях по этническим видам спорта, бывало, что в соревнованиях участвовали 700 человек и транслируемые передачи о них собирали 40- миллионную аудиторию из 40 стран мира. Также А. Дуйшекеева осветила темы об искусстве устного сказа, повествования «Манаса», о понятии этнодом, этнобазар и др. Профессор УМЭД Ф. Муминова выступила с докладом «Популярные телеканалы Узбекистана».

Доктор филологических наук, профессор Национального университета Узбекистана Я.М. Маматова рассказала о сотрудничестве в сфере телевидения с казахскими коллегами, о тележурналистах, учениках ученого-наставника Молдахана Абдраева, успешно работающих в телекомпаниях. В этом международном форуме участвовали также декан факультета журналистики УзГУМЯ Амулло Ашурович Каримов, доцент НУУз Ш. М. Ибрагимов. Взаимный обмен мнениями, обсуждение актуальных вопросов журналистики, ее ценностных ориентиров позволило лучше узнать творчество и жизнь коллег-журналистов центральноазиатских республик.

Мультимедийный сторителлинг. В середине ноября 2020 г. в Алматы прошел вебинар «Мультимедийный сторителлинг» в рамках проекта дистанционного медиаобразования “Multimedia Journalism School”. На занятиях этого курса шла речь о базовых понятиях, теории и принципах сторителлинга, его месте в современном медийном пространстве, о методике создания увлекательных историй. Эти онлайн-тренинги и дистанционные практикумы проводили известные журналисты, имевшие международный опыт работы в сфере массмедиа. Так, мастер-класс Саннатбека Сейдеханова у участников этого международного форума вызывал большой интерес. Сторителлинг, англ –storytelling, означает «рассказывание историй». Информация часто забывается, говорит С. Сейдеханов, мозг человека заточен на экономии энергии. Ведь считается, это самый затратный орган человека. Мозг фильтрует информацию, потому зачастую информация как бы в одно ухо влетает, а в другое – вылетает. Большие тексты в интернете люди обычно не читают, потому они быстро перескакивают с одного текста на другой. История теллинга представлена в форме: конфликт, главный герой и история вокруг. Такая форма

рассчитана больше на чувства, на то, чтобы заинтересовать, вызвать эмоции. Обратите внимание, как легко читаются блок-посты, информация лучше воспринимается в формате видеоролика, пикче-стори, в виде драматургии, интриги. И еще, заметил лектор, нельзя понравиться всем. Надо представлять того, кого знаете, друга, одноклассника, коллегу. Представлять его образ и писать для него. Много подобных интересных деталей из своего опыта, наблюдений рассказал журналист Саннатбек Сейдеханов участникам центральноазиатского вебинара.

Центральная Азия: интеграция учебных программ по журналистике данных в университетах. 26 декабря 2020 состоялся онлайн-семинар по совершенствованию журналистского образования в университетах Центральной Азии и реализации программы Ассоциации университетов ЦА в сфере информации и коммуникации. Участниками данного форума явились координаторы, спикеры, представители университетов республик региона. С основным докладом на нем выступила заведующий кафедрой, профессор КазНУ имени аль-Фараби Гульмира Серикбаевна Султанбаева.

Она сообщила, что по линии Международной программы развития коммуникации (IPDC) принят проект по подготовке и повышению квалификации преподавателей, молодых исследователей на основе учебной программы ЮНЕСКО по журналистике данных. Этот предмет лежит в основе многих курсов, деятельности медиасферы и призван помочь правильно вести расследования по вопросам образования, здравоохранения, экологии, гендерного равенства в странах ЦА. Журналистские расследования, фактчекинги, проверка данных на достоверность, мониторинги позволяют снизить распространение фейковых новостей, ложной, фальшивой информации. Проведение занятий, тренингов с целевой группой вузов Казахстана, Узбекистана, Кыргызстана и Таджикистана, большинство из которых являются членами Ассоциации университетов ЦА, явится также вкладом в реализацию Целей устойчивого развития в области журналистики и коммуникации. Вторая часть семинара была посвящена обсуждению готовящегося учебного пособия по дата-журналистике, организации его переводов на национальные языки и включения кейсов на примере местных СМИ.

Со своими предложениями по реализации обозначенных задач, сроках проведения тренингов по журналистике данных в республиках, а также о привлекаемых специалистах-лекторах из зарубежных стран, мест проведения и составе обучающихся выступили профессор Национального университета Узбекистана Я.М. Маматова, преподаватель, журналист из Таджикистана Мухайе Нозимова и др. Также было объявлено, что председательство Ассоциации университетов ЦА от Узбекистана на 2021 г. переходит к Казахстану, Казахскому национальному университету имени аль-Фараби.

ҚАЗАҚ ТЕЛЕХАБАРЛАРЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Кілт сөздер: қазақ телеарналары, телехабарлар, айғақтамалық журналистика, телебағдарламалар.

Нағыз қазақ телехабарлары мен телебағдарламалары 1960 жылдардың бас жағынан бастап елімізде жедел дами бастады.

Көптеген тарихи тұлғаларымыз, еліміздің бетке ұстар азаматтары осы телерепортаж, сұхбат арқылы халықтың есінде, ұрпақтың жадында қалды, олардың жарқын бейнелері телеархивтерде сақталады.

Қазіргі кезеңде интернеттік журналистика, интернеттік коммуникация ерекше дамып келе жатса да, Қазақстанда қазақ халқының кем дегенде тоқсан пайызы телеарналарды, телехабарларды қарайды.

XXI ғасырда, интернеттік әлеуметтік желілердің, сайттардың ерекше дамығын заманда, телекомпаниялардың, әлеуметтік желілердің халықтың іс-әрекетіне, саяси көзқарасына тікелей әсер етуі ерекше межеге көтерілді.

2020 жылғы АҚШ-тағы президенттік дода кезінде АҚШ телекомпанияларының тоқсан бес пайызы (CNN, CBS, NBC) президенттікке кандидат Джо Байденді жақтап, ақыр аяғында оны жеңіске жеткізді.

Ал Дональд Трамп – төрт жыл АҚШ-ты басқарған кезде экономикада үлкен өзгерістер жасаса да, ішкі товарлық өнімді 2,9 пайызға өсірсе де, 2,6 миллион жаңа жұмыс орынын ашса да, жүздеген АҚШ кәсіпорындарын шет елден (Қытайдан) қайтадан кері қайтарса да – 78 жасар қарт Д.Байденнен жеңіліп қалды.

АҚШ телекомпаниялары Д.Трампы «расист», «қара нәсілді жек көреді», – деп жазып, көрсетіп отыр. Алайда сол Д.Трампың елді басқарған төрт жылда тап сол 1,6 миллион афро-американдыққа жаңа жұмыс орнын тауып берген болатын.

Президенттік сайлау алды кандидаттар арасындағы дебатты 75 миллион американдық қараған – бұл сайлаушылардың жартысынан көбі.

Жоғарыдағы айтылған телебағдарламадағы тенденциялар телекомпаниялардың күдіретін, халықтың саяси шешім қабылдауына зор әсерін көрсетіп отыр.

Қазақстандағы қазақ тіліндегі телебағдарламалардың XXI ғасырдағы даму бағытын сараптайтын болсақ, біз мына мәселелерге ерекше мән беруге тиістіміз:

Біріншіден, Қазақстанда азаматтық қоғам пайда бола бастады, елдің саяси сауаттылығы артып, талғамы жаңа деңгейге көтеріле бастады;

Екіншіден, қазақ халқы телебағдарламаларды зейін қойып тыңдап, талдап, тіптен таңдай бастады. Мысалы, анау «Қалаулым» деген тележобаны телеарнадан алып тастаңыздар» деп талап қоя бастады. Кейбір көрермендер әртістердің не сатып алғаны, қайда барып дем алғаны мені қызықтырмайды», сондықтан ондай телебағдарламаларды бізге көрсетпеңіз» дей бастады;

Үшіншіден, баяғыда біз тележобаны халыққа ұсынушы едік, енді халық-көрермен «осы мәселе, осы жағдай туралы телеарнада көрсетіңіздер» деп «ұсыныс» жасай бастады;

Төртіншіден, халықтың өз арасынан қоғамдағы болып жатқан маңызды оқиғалардан интернет-тегі әлеуметтік желілер арқылы тікелей, жедел репортаж жасай бастады. Сол репортаж арқылы қоғамда белгілі бір пікір туғызатын мүмкіндікке ие болды. Мысалы, 2020 жылдың күз айында, Ақтөбе облысындағы шошқа фермасының қасиетті жерімізге келтіріп отырған залалы туралы интернет желісі арқылы тікелей репортаждар тарады. Бұл мәселе бүкіл қазақстандықтардың арасында үлкен пікірталас туғызып, ақыр аяғында билік басындағылар шошқа фермасын жабуға мәжбүр болды.

Бесіншіден, қазақ қоғамының телекөрермендерінің арасында журналистикалық (зерттеу) айғақтама телебағдарламаларына сұраныс ерекше артты;

Алтыншыдан, қазақ қоғамының телекөрермендерінің арасында қазақ тілінде дүние жүзінде болып жатқан саяси оқиғаларға терең талдау, анализ жасайтын халықаралық телекомментаторларға сұраныс артты.

Жоғарыда айтылған тенденциялар болашақта телебағдарламаларда мынандай өзгерістер енгізуі толық мүмкін:

– XXI ғасырда саналы азаматтық қоғамның мемлекеттік телеарналарда өте сапалы, терең анализ жасалған телебағдарламаларға сұраныс ерекше артады;

–Мемлекеттік телеарналар үкіметтің, ақпараттық министрліктің емес, бүкіл азаматтық қоғам сайлаған басқарушы өкілдеріне өтеді;

Себебі қоғам, халық – салық төлеушілер өз қалтасынан телеарнаны қаржыландырғандықтан талап та, таңдау да, сұраныс та басқаша болады.

Аннотация: В статье поднимаются вопросы касательно развития теле программ на казахском языке. Автор размышляет о будущем направлении развития казахских теле программ, влияния на них взглядов формирующихся гражданского общества в стране и о тенденциях влияющих на производства теле проектов.

Abstract: The article raises questions regarding the development of TV programs in the Kazakh language. The author reflects on the future direction of development of Kazakh TV programs, the influence of them on the views of the emerging civil society in the country and on the trends affecting the production of TV projects.

ШВЕЦИЯ РАДИОСЫ

Кілт сөздер: Швеция радиосы, шетелдерге хабар тарату, радиохабар, қысқа толқын, орта толқын, трансляция, қоғамдық хабар тарату қызметі, Интернет, подкаст.

Түйіндеме: Бұл ғылыми мақалада Швеция радиосының хабар таратуының басталуы, қалыптасуы мен дамуы сөз болады. Сонымен қатар шетелдерге хабар тарату қызметі жайлы да айтылады.

Басында байланыс құралы болған радио біртіндеп «алыстан хабар беретін» жаңа технологияға айналды. АҚШ, Еуропа, Совет Одағы, оның ішінде республикаларда да радио ісі жандана бастады. Осылайша өткен XX ғасырдың 20-30-жылдары «радио дәуірі» басталды. Біз радиожурналистиканың барлық елдердегі тарихы, қалыптасуы мен дамуы жайлы мақалалар, оқулықтар жазып жүргендіктен келесі мақаланы Швецияның электронды ақпарат құралдарына арнап отырмыз.

Швецияда радио 1925 жылы RT (*Radiotjänst* – «Служба радиовещания») Радиохабар қызметі болып құрылып, ұзын толқында осындай атпен радиоарна ашқан еді. 1938 жылы RT енді қысқа толқында Radio Sweden деген атпен шет тілдерінде халықаралық хабар тарата бастады. Қысқа толқынның қасиеті-алыс қашықтықтарға жетеді. Әр жылдары радиохабар таратуды жетілдіре отырып, метрлік, ультрақысқа, дециметрлік толқындарды пайдалана отырып, бірнеше радиоарналар ашылды. Нәтижесінде 1979 жылы барлық радиоарналар біріктіріліп, LRAB (*Sveriges Lokalradio*) – «Швецияның жергілікті радиосы» деп аталды. Радио құрылған 1925 жылдан 1987 жылға дейінгі аралық «Монополия кезеңі» деп аталды ((1925–1987). 1987 жылдан бастап монополия жойылып, ультрақысқа толқында Швеция радиосының төртінші арнасы хабар бере бастады. 2007 жылдан бастап балаларға арналған «SR Bubbels», кейіннен Radioorans knattekanal деп аталатын радиостанция жұмыс істейді. Сондай-ақ «Білім» арнасы да бөлініп кетті. Швецияда білім беру саласында әртүрлі этникалық топтардың да өкілдеріне мүмкіндік береді. Олар білім алумен қатар өздері мекендейтін елдің тілін, мәдениетін білумен қатар халықаралық стандартқа сай қазіргі мектеп бағдарламасын меңгереді. Осы мақсатта швед тілін білмегендерге арнаулы сыныптар ашылған. Швед тілін оқытумен бірге өз тілдерінде де білім алуға жағдай жас алған.

Кейінгі кездері ұлттық азшылықтың тілдерін дамытуға көп көңіл бөлініп келеді. Швеция жерінде ұлттық азшылық бесеу: саамдар, еврейлер, цыгандар, шведтік финдер, турнедалецтер. Швецияның этникалық саясаты тарихи-саяси тұрғыдан әріге кетеді. Он алтыншы ғасырдан бастап жиырмасыншы ғасырға дейінгі аралықта жергілікті халық-саамдарды ығыстыру арқылы бүгінгі күні азшылыққа айналды. Елдің солтүстігінде өмір сүріп, бұғы өсіріп жүрген көшпелі халық тілінен, дінінен айрылып, басқа мәдениет пен мінез-құлықты бойына сіңірді. Осындай қатаң ассимиляцияландыру саясатын финдер мен турнедалецтер де бастан кешті. Швед өкіметінің мақсаты-бұл халықтарды «нағыз шведтерге» айналдыру болды, сондықтан оларға ана тілін қолдануға тыйым салынды.

Нәсіліне қарай бөлектеу (сегрегация) саясаты мигранттарға да қолданылды. Алғашқы мигранттар еврейлер болатын.

Сондай-ақ Швеция жеріндегі этникалық топтар арасындағы неғұрлым құқығы жоқ, қудаланғандар цыгандар немесе каалелер болды. Оларды XVII ғасырда қуып шығып, кетпегендерін өлтіріп тастайды. Оларға Швецияға келуге тыйым салынды, келген күнде де олар өз тектерін жасыруға немесе өзге ұлттар арасына араласуға мәжбүрледі. Қаншама уақыт осындай кемсітушікке ұшыраған бұл топтарға өткен ғасырдың 60-жылдарында швед тілін үйрену, әлеуметтік бейімделуге арналған бағдарламаларды белсенді жүзеге асыру басталды. Арнаулы газеттер мен журналдар шығарыла бастады. 1971 жылдан кейін Швеция байырғы тұрғындар мен мигранттар бойынша өзінің этникалық саясатын өзгертіп, мультимәдениеттілік мұратын іске асыруға кірісті. Бұлар Атазаң мен миграциялық саясатқа, білімге, БАҚ пен телерадиохабарларына, сондай-ақ күнделікті тұрмыс пен әскерге де енгізілді.

Швецияның бұқаралық ақпарат құралдары мен телерадиохабарларының 1996 жылғы Заңына сәйкес: «телерадио хабарларымен айналысатын жеке тұлға немесе ұйымның мемлекеттік лицензиясы болса, онда оның қызметі демократиялық қоғамның іргелі тұжырымдамасына кепілдік бола алады...», - деп жазылған. Осы заң қазіргі Швецияның этномәдени алаңында көп мәдениетті бейнелеуді, сонымен қатар ел территориясында тұратын әртүрлі этникалық топтардың жетістіктері мен проблемалары, тұрмыс-тіршілігі жайлы ақпарат беріп тұруды талап етеді. Қазіргі кезде ұлттық азшылық- цыган – романи чиб тіліндегі хабарлар екінші арна арқылы бүкіл Швецияға, ал тағы бір ұлттық азшылық-

цыган/ ром (Швециядағы аз ұлттардың бес ресми тілінің бірі) мәдениеті мен тілін қолдау үшін Стокгольмнан тарайды.

Саам (солтүстік саам) және фин тілдерінде жекелеген арналар хабар таратады. Ағылшын, араб, күрд, парсы (парсы мен дари) және сомалий тілдерінде де бүкіл Швецияға, сонымен қатар FM-диапазонында Стокгольм аймағына хабарлар трансляцияланады. Бұл бағдарламалар ең алдымен, швед қоғамына кіруге бағыт-бағдар беретін Швецияға жақында ауып келген адамдарға арналған. Швеция радиосының сексен жылдан астам тарихы бар халықаралық бөлімінің хабарлары қысқартылып, қаржы араб, сомалий, цыган тілдерінде таратылатын хабарларға бөлінетін болады.

Швеция радиосында сыртқа хабарлар тарату 1938 жылы жүзеге асырылды. Ең алғаш рет швед тілінде аптасына екі рет түнде бейсенбі, жексенбі күндері бір сағаттан қысқа толқында берілген хабарлар Солтүстік Америкада тұратын отандастарына арналды.

Ағылшын, француз, неміс, испан, итальян, португал, орыс, белорусс, эстон, латыш тілдерінде хабар таратты. Орыс тіліндегі хабар 1967 жылдан басталды, ал эстон мен латыш хабарлары Кеңес Одағы құлағаннан кейін жүзеге асты. Ал литва тілінде тұрақты хабар жүргізуге Швеция жағынан адам табылмады. Алғашқы кезде орыс редакциясынан бес минут берілді, бірақ ұзаққа бармады. Барлық елдердегідей Швецияда да өзгерістер болып тұруы заңды. 2010 жылдың наурызынан бастап, Швеция радиосының әкімшілігі қысқа және орта толқындардағы хабарлардың тоқтатылатыны туралы шешім шығарды. БАҚ-қа арналған мәлімдемеде былай делінген: «Швеция радиосы Интернеттегі сайттарға сенім білдіре отырып, қысқа және орта толқындардағы хабарларын тоқтатады... Біз өз аудиториямызбен болуымыз керек, қазір біздің аудиториямыз Интернетте... Қаражатты неғұрлым тиімді пайдалануымыз қажет». Осыдан кейін Албан, босния, сербия, сирия және хорват тілдеріндегі хабарлар тоқтатылды.

Швеция радиосы (Radio Sweden) – қоғамдық хабар тарату қызметіне жатады, коммерциялық емес, жарнама берілмейді. Швецияның барлық теледидар тұтынатын тұрғындары хабарларды көру және радиоқабылдағыштарды пайдалану үшін ерекше жарна төлейді. Соның есебінен радио мен теледидарды қаржыландырады. Сондықтан сыртқа хабар тарату азая берді. Ең соңғы болып неміс және орыс тілдеріндегі хабарлар тоқтатылды.

Қазіргі кезде жаңалықтар барлық тілдерде сайтта жарияланады. Ағылшын тілді сайт күн сайын жаңартылады. Швеция радиосының шетелдік тыңдаушылары үшін жаңалықтардан басқа орыс, ағылшын, неміс тілдеріндегі подкаст бар.

Біз Швеция радиосы орыс редакциясының жұмысымен танысу үшін мұрағаттан іздеп тауып, тыңдадық.

«Орыс редакцияның девизи-біз шиеленіскен бірде-бір жақтың позициясын ұстанбаймыз, бірақ Швециядағы көзқарастар мен пікірлерді бейнелейміз». Демек, орыс бөлімі Швецияның шетелге хабар тарату радиосының бір тармағы болғандықтан Ресейге швед елін таныстырып келді, екі ел арасындағы достықтың көпірі болы.

Орыс хабары «қырғи-қабақ» соғыс кезінде дүниеге келсе де, Кеңес Одағы оны «түншықтырмады». Өйткені Швецияның демократиялық даму жолын ұстануына байланысты еш қауіп сезілмеді. Калининград пен Мурманскінің, Петрозаводск қалаларының радио үйлерінің шатырларында осы хабарларды қабылдайтын антенналар да орнатылған болатын. 1967-2010 жылдар аралығында хабар таратқан орыс редакциясы қырық жылдан астам уақыт ішінде талай журналистік жолсапарларға шығып, тыңдармандармен қызықты кездесулер өткізіп, тамаша репортаждар жасағандарын айтады. Сондай-ақ бұл жылдар ішінде радиотыңдаушылармен кері байланыс та жолға қойылды. Олар хат жазып, өз ой-пікірлерін білдіріп отырды. Мысалы, Чернобыль атом электр станциясындағы жарылысты Ресей тыңдаушылары осы радиодан естіді. Тіпті бір радиотыңдаушы:

«На горе горит реактор,
Под горою пашет трактор.
Если бы шведы не сказали,
До сих пор бы там пахали». «Шведы» –

деп отырғаны – «Швеция радиосының» орыс қызметі.

Орыс редакциясының ұнтаспалары мен сұхбаттары сақталған. Олардың ішінде Виктор Некрасов пен Александр Галичтің, Иосиф Бродский мен Булат Окуджаваның дауыстары бар. Ал радиодағы дауыстар-ең құнды, тамаша деректерді еске салады. Олар заман үнін білдіреді, сол кезенді еске түсіреді. Ондай рухани құндылықтардың уақыт өткен сайын салмағы арта түсетіні сөзсіз. Ингмар Бергман, Астрид Линдгрен және басқа да швед мәдениет қайраткерлерінің үндері орыс аудиториясына жетті.

1992 жылы редакция өзінің 25-жылдығын әуелі Санкт-Петербургтегі тыңдаушыларымен, одан кейін Стокгольмнің Радио үйінде атап өтті. Бұл екі кездесу де барлық арналарда: қысқа және ұзын толқындарда, FM-диапазонында, сондай-ақ ғарыштық байланыстарда таратылды. Одан кейін де мерейтойлар өткізілді.

Қолданылған Әдебиеттер:

1. Википедия. Шведское радио. 2. sverigesradio.se – официальный сайт Шведское радио. 3. Котлова Е. С. В поисках баланса: шведская модель этнической политики на современном этапе Арктика и Север. 2016. № 25. Стр.24. 4. diosweden.org – официальный сайт Шведское радио (англ.) 5. sr.se/international/ – официальный сайт SR International.
6. «Радио Швеция на русском. История летописцев из Стокгольме». Латышское радио. 19.02.2018.

Нұрсұлтанова Г.Ж.,
Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Гуманитарлық ғылымдар және өнер факультеті,
Журналистика кафедрасының оқытушысы

ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бүгінгі әлем дамуының жаңа ұстанымдары білім беру жүйесінен күн сайынғы экономикалық, әлеуметтік және мәдени өзгерістерге мейлінше бейімделуді талап етеді. Бұл ауқымды мәселені мемлекетімізде төтенше жағдай жарияланғаннан соң қабылдауға мәжбүр болдық. Өз білім алушыларына сапалы нәтижелі білім беруді мақсат еткен әр оқытушы өз тәжірибесін жаңашылдық арнасына бағыттап, әр әдісін тиімді қолдануы шарт. Еліміздің барлық білім беру ұйымдары мен ЖОО орындары OBS Studio, TeamViewer және Zoom, Skype, Microsoft Teams, Moodle бағдарламалары арқылы оқыту түрлерін тікелей online түрде бастап кетті. Қазіргі уақытта ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың заманауи талаптарға сай дамуы білімді бағалау және пайдалану жүйесін уақытылы өзгертіп отыруды талап етеді. Сапалы терең білімді меңгеруге талпынған өскелең ұрпақтың жеткілікті дәрежеде сандық сауаттылығы бар, себебі олар өмір жағдайлары барысында жаңа технологияның барлық мүмкіндіктерін пайдалана алады. Сол мүмкіндіктерді нәтижелі қолдану мұғалімнің біліктілігіне, біліміне, тәжірибесіне байланысты. Оқу үдерісін ұйымдастырудың жаңа түрінің бірі – қашықтан оқыту.

Сонымен қашықтан оқыту дегеніміз не?

Қашықтан оқыту дегеніміз – оқытушы мен білім алушы арасында қандай да қашықта интернет ресурстарының сүйемелдеуімен өтілетін оқытудың формасы, яғни интернет желілерінің көмегімен белгілі бір қашықта оқыту. Қашықтан оқыту- бұл белгілі бір қашықта оқыту, яғни оқытушы мен оқушы бір-бірінен кеңістікпен алшақтатылған және оқу үрдісінің барлығы немесе оның басым бөлігін қазіргі ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды қолдану арқылы жүзеге асырады. Мысалы, электронды пошта, whatsApp, telegram арқылы байланысқа шығу өте қолайлы.

Қашықта оқытуды ұйымдастырудың 3 түрлі формасы бар: онлайн (синхрондық) және оффлайн (асинхрондық) және кең таралған үшінші түрі – вебинар.

Қашықтан оқудың бір түрі болса да online оқытумен қашықтан оқытуды бірдей қарастырып жатады. Түрлерін ажырататын көрейік: online режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен ағымдағы уақытта белгілі бір қашықта оқытушы жоғарыда аталған бағдарламалар көмегімен экраннан көру арқылы оқытуды ұйымдастыру формасы.

Оффлайн режимдегі оқыту дегеніміз – интернет ресурстарының көмегімен (электрондық пошта) мұғалім мен оқушы арасындағы ақпарат алмасуды қамтасыз етуге мүмкіндік беретін оқытудың формасы.

Вебинар дегеніміз – интернет желілерінің көмегімен семинарлар мен тренингер өткізу формасы.

Қашықтан оқыту формасын ұйымдастыру мен жүргізу – қашықтан оқыту формасымен білім беру құқығын беретін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің (ҚР БҒМ) лицензиясы бар білім беру мекемелерінде жүзеге асырылады. Қашықтан оқыту формасын жүргізу құқығын беретін лицензия алу Қазақстан Республикасының істегі заңдылықтарына сәйкес жүзеге асады.

Қашықтан оқытуды онлайн оқумен салыстырмаңыз. Қашықтан оқыту форматы барынша ауқымды және бірден бірнеше әдіс пен құралды қолдануды білдіреді. Бұл өзін-өзі ұйымдастыруға мол мүмкіндік береді, бұл оқуды дербестендіру үшін аса маңызды. Еліміз бен әлемде қалыптасқан жағдайда мұндай формат балаларды оқыту үшін барынша тиімді әрі ұтымды оқу жүйесі.

Бүкіләлемдік пандемия жағдайында педагогтің қашықтан оқытуды тиімді қолдануы үшін балалармен және ата-аналармен жұмыс бойынша қадамдық алгоритм қажет.

Қашықтан жұмыс істеу бойынша іс-әрекеттің қадамдық алгоритмі мақсаттарды айқындау. Педагог алдына қойған мақсаттар мен міндеттерге сүйене отырып оқытуды ұйымдастыруы және қажетіне қарай тәсілдерді, құралдар мен әдістерді жедел ауыстырып отыруы тиіс.

Қашықтан оқыту жағдайында теория мен практиканы кезектестіруде білім алушылардың теориялық материалды меңгергенін тексеру үшін педагог оларға практикалық тапсырма беруі тиіс. Нәтижесі бойынша оның сәтті орындалғанын бағалауға және оқушылардың қандай қиындыққа тап болғанын талдауға болады. Нәтижелердің негізінде видеоконференция ұйымдастырып, қателіктерді талдап, қайталауға өзіндік тапсырма берген дұрыс. Сонымен, педагог өзінің жұмыс әдістері мен түсіндіру тәсілінің қаншалықты тиімді екенін және қашықтан оқыту процесінде әлденені ауыстыру керектігін анықтай алады.

Оқу уақытын белгілеу. Педагог бірлескен видеоконференциялар мен сабақтар өткізу үшін ыңғайлы уақытты белгілеуі тиіс. Ол үшін балалар мен ата-аналарға күнделікті сабақ кестесін алдын ала хабарлау керек. Оқушылар сабақты белгіленген сабақ кестесінен басқа уақытта бастауды сұрауы мүмкін. Педагогтің келісуіне тура келеді. Қашықтан оқыту кезінде сабақтың дәстүрлі нысанын жаңғырту мүмкін емес, мұндай жағдайда балалардың тапсырмаларды ауыстырып тұруы әрі тәжірибеде көрсетуі қажет болады. Оқушылармен қашықтан араласу жағдайында олар үшін ауқымды ақпарат көлемін меңгеру немесе ұзақ уақыт бойы бір тапсырманы орындау қиын болады. Сабақта бірнеше тапсырма берген дұрыс, мысалы: видеоролик көруге 5–10 минут, тапсырмаларды орындауға 10 минут және қолмен жазуға 10 минут бөлген дұрыс.

Тапсырмаларды орындау мерзімдері. Педагог қазір қандай нәтиже көргісі келетінін, ал нені кейін бағалауға болатынын анықтап алуға тиіс. Оқушыларға тапсырманың қандай да бір бөлігін бірден орындауды, ал үй тапсырмасын ертеңінде орындауды тапсыруға болады, ал жобаны әзірлеуге ұзақ мерзім беруге болады, мысалы, бес күн. Балалардың өзіндік жұмысқа мүмкіндігі болуы үшін педагог топты шағын топқа бөліп, әр топпен жеке жұмыс істеуі тиіс. Білім алушы тәуліктің қай уақытында сабақ оқыған ыңғайлы екенін өзі тандап, өзі үшін сабақтың ұзақтығын анықтай алады. Қашықтан оқу нысанында оқитын білім алушының қатаң сабақ кестесі болмайды, ал бар кемшілігі электрондық почтаның, скайптың немесе ICQ-дің көмегімен жедел шешімін табуы мүмкін. Сонымен бірге оқытушымен on-line форматта сөйлесу, қандай да бір қызықтыратын сауалдарын қою мүмкіндігі пайда болады.

Қашықтан оқыту кезінде оқу процесін бақылау, оқушылардың эмоционалды күйін, олардың оқу процесіне қатысуын бағалау аса қиын. Ол үшін педагог онлайн-кездесулер өткізуге тиіс. Бұл кездесулерде әсіресе, 1-курс ата-аналарынан балалардың қандай да бір қиындыққа тап болғанын сұрап, қашықтан оқу жағдайында қарым-қатынасын жақсарту бойынша үлкендердің тілектерін сұрау қажет. Міне, осылай кері байланыс жүргізе аласыз. Қазіргі кезде ата-аналарын да қашықтан оқу нысанына жоспардан тыс көшуге қатысты көптеген сауал туындауда. Педагог оқу басталмас бұрын аса маңызды сұрақтардың жауаптары берілген жаднама әзірлеуі тиіс: оқу қалай өтеді, видеолар қайда жіберіледі, консультациялар қашан өтеді және т. б. Әр семестр басында онлайн ата-аналар жиналысын өткізіп, жаднаманы ортақ чатқа жіберуге болады.

Оқытушылардың, әсіресе кураторлардың үлкен жұмысы әр білім алушыға арнап жеке оқу бағдарламасын әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл студенттің білімін ескере отырып, оқу материалын барынша тиімді өңдеуге мүмкіндік береді және жеке тіл табыса алады.

Қашықтан оқытудың қосымша нысандары виртуалды университет, қашықтық курстары және т. с. с. нысандары кең таралуда. Виртуалды университет-білім беру мекемесі, мұнда педагогикалық процесс пен оқу Интернет арқылы жүзеге асырылады. Виртуалды университеттерде оқу курстары бойынша материалдар электрондық нұсқада ұсынылған және авторландырудан өткен студенттер оларды пайдалана алатындай етіп веб-сайтқа жарияланады. Әдетте бұл материалдар пән бойынша мәтіндерді, интерактивті тесттерді және жаттықтырғыштарды, сөздіктерді және т. б. қамтиды. Білім алушы виртуалды сабақ материалдарымен танысып шыққан соң бірқатар тапсырманы орындайды, оны жүйе автоматты түрде тексеріп, баға қояды. Керек деген сертификатын да ала алады. Білім алушы пән бойынша кеңес алу үшін желідегі оқытушылармен байланысқа шыға алады. Желідегі оқытушылар онымен электрондық почта, телефон арқылы, форумда немесе басқа техникалық байланыс құралдарының көмегімен сөйлесу арқылы білім алушының білімін бақылау мен бағалауды жүзеге асырады.

Бүкіл курс бойынша білім алушыны аттестаттау емтихан (күндізгі немесе сырттай) түрінде жүзеге асырылады.

Сабақтың қосымша нысандары. Педагогикалық практикада оқытудың таныс нысандары қалыптасты. Оның ішіндегі көп таралғаны – дәріс, семинар, зертханалық сабақ, бақылау жұмысы, емтихан, бұлар қашықтан оқыту кезінде қолданылады, алайда, бірқатар ерекшеліктерін көрсетеді.

Интернет технологияның көмегімен сабақтың мына нысандарын жүзеге асыруға болады: чат-сабақтар – чат-технологиялардың көмегімен жүзеге асырылатын сабақтар. Чат-сабақтар синхронды түрде өткізіледі, яғни қатысушылар чатқа бір уақытта кіруі тиіс. Көптеген қашықта оқытатын оқу орнының жанында чат-мектеп жұмыс істейді, мұнда чат-кабинеттердің көмегімен педагогтер мен оқушылардың әрекеттестігі ұйымдастырылады. Веб-сабақтар – қашықтан өткізілетін сабақтар, конференциялар, семинарлар, іскерлік ойындар, зертханалық жұмыстар, практикумдер және телекоммуникация мен «Бүкіл-әлемдік желінің» өзге мүмкіндіктерінің көмегімен өткізілетін сабақтың басқа нысандары. Веб-сабақтар үшін мамандандырылған білім беру веб-форумдары қолданылады, бұл – пайдаланушылардың белгілі тақырып немесе мәселе бойынша сәйкес бағдарламамен орнатылған сайттың бірінде қалдырылған жазбаның көмегімен жұмыс істеу нысаны.

Веб-форумдардың чат-сабақтардан айырмашылығына жұмыстың ұзақтығы (көп күндік) мен оқушылар мен педагогтер әрекеттестігінің асинхронды ерекшелігі жатады. Телеконференциялар, қағида бойынша, электрондық почтаны қолдану арқылы хат-хабар тізімінің негізінде жүргізіледі. Оқу телеконференцияларына білім беру міндеттеріне жету тән. Онлайн-семинар – веб-конференция түрі, қазіргі уақытта Интернет арқылы онлайн-кездесулер немесе презентациялар өткізу.

Веб-конференция кезінде әрбір қатысушы компьютерінің алдында отырады, ал әр қатысушының компьютеріне орнатылған қосымша немесе веб-қосымша арқылы Интернеттің көмегімен олардың арасында байланыс орнатылады.

Сондай-ақ қашықтан оқыту нысандары бар, мұнда оқу материалдары өңірлерге почтамен жіберіледі. Қашықтан оқыту тиімді жаттықтырғыштар, визуалдау құралдарын жасауға, ақпаратты: мәтінді, графиканы, видеоны, дыбыстық сүйемелдеуді, анимацияны, яғни «мультимедиа» деген атауға ие болғаның бәрін ұсынудың түрлі тәсілін барынша пайдалануға мүмкіндік береді.

Мысалы, дәрісті жазу үшін аудио- және видеокассетаны, CD-ROM-дискілерді қолданыңыз. Ең жаңа ақпараттық технологияларды (гипермәтін, мультимедиа, ГИС-технология, виртуалды ақиқат) қолдану дәрісті көрнекі әрі мәнерлі етеді. Мысалы, жоғары сыныпта дәріс жасау үшін кинематографтың бар мүмкіндігін: режиссураны, сценарийді, әртістерді қолдануға тырысып көріңіз. Мұндай дәрістерді кез келген уақытта және кез келген арақашықтықта тыңдауға болады. Сонымен бірге материалды конспектілеудің қажеті жоқ.

Интернет қажетті ақпаратты табуға, барлық әлімдік оқу және кітапхана қорына тегін қолжетімділік алуға және кез келген сұрақтың жауабын табуға көмектеседі. Қашықтан оқытатын оқытушылардың оқу материалы шектеулі емес, олар мұны оқушыларға ұсына алады: аудио, видео және мәтіндік файлдар, оқулықтар мен оқу құралдары, журналдар мен мерзімдік әдебиет және т. б. Оқушы оқу әдебиетінің мұндай көлемімен репетиторымен бірге оқу процесіне толық ене алады. Онлайн оқытатын мұғалімдер үнемі заман ағымына сай болады, бұл ретте білім және ғылым саласындағы жаңалықтарды бақылайды, Интернеттегі ақпараттық парақшаларды, сондай-ақ тақырыптық оқу сайттарын қарайды.

Қашықтан оқытудың жағымды түсі көп, сондықтан да көп адам қосымша білім алу үшін осы форматқа жүгінеді.

Төтенше жағдайға байланысты университетімізде онлайн вебинарлар мен онлайн сайыстар сияқты жұмыстар да жалғасын тауып жатыр.

Қазақта «Сақтансаң – сақтаймын» деген қанатты сөз бар, сондықтан бүкіл әлемде, Елімізде болып жатқан төтенше жағдайды барлық мүмкіншілігімізбен дұрыс түсініп, үйде болайық, ағайын. Біз де үйдеміз, сіз де үйде болыңыз деген сөзді тағы да айтуға мәжбүрміз. Себебі облысымыз қайта-қайта қызыл аймаққа айналып тұр.

Әдебиеттер тізімі:

1. Білім беру ұйымдарына электрондық оқыту жүйесін енгізу жағдайында педагогтардың біліктілігін арттыруды ұйымдастыру әдістемесі / Ахметова Г.К., Караев Ж.А., Мухамбетжанова С.Т. // Алматы: АҚ «ҰБАО «Өрлеу», 2013.
2. Қазақстан және ТМД елдеріндегі білім беруді ақпараттандырудың IV Халықаралық форумының ғылыми мақалалар жинағы (18-19 бет.38-39 бет. 118-119 бет. 460-461 бет)
3. «Қашықтан оқытуды ұйымдастыру жолы». Материал из ЭС «ACTUALIS: Образование».

Интернет ресурстары:

<http://e.edu.kz/>

<http://adilet.zan.kz/>

<https://vip-edu.mcfk.kz/#/document/16/205415/bssPhr1/?of=copy-172fb3b8c8>

РАЗВИТИЕ ОНЛАЙН ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ «НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ. ГОЛОС АМЕРИКИ»

С наступлением XXI века многие телекомпании и радиостанции расширили свое вещание не только территориально масштабно, но и всесторонне тематически раскрылись. Так, например, 27 июля 2007 года «Голос Америки» полностью перешел в Интернет. Общеизвестно, что изначально это была радиоккомпания, которая вышла в эфир 24 февраля 1942 года и с тех пор она активно работает во многих странах мира. Основной лозунг радиостанции: «Мы будем говорить об Америке и войне, новости могут быть хорошими и плохими – мы будем сообщать вам правду» в противовес в то время геббельсовской пропаганде. И если утверждать о более точном появлении именно русской службы «Голоса Америки», то появилась в 1947 года с общеизвестным явлением «холодной войны» – началом психологического противостояния между двумя крупными странами на разных континентах, Советским Союзом и Соединенными Штатами [1].

Идеологическое противостояние между, теперь СНГ (Содружество Независимых Государств) и США развивается и по сей день, и довольно таки сложно, на первый взгляд, понять, какая идеология приближена к правде. Но после тщательного исследования можно сделать вывод, что демократические устои в Соединенных Штатах так и остались верны себе: соблюдение прав человека и свобода слова на первом месте.

Возвращаясь к современности развития «Голоса Америки», то программа «Настоящее время» на русском языке ежедневно выходит в прямой эфир или в онлайн на видеохостинге YouTube, в удобное время для россиян и других народов евразийского пространства.

Постоянно, количество подписчиков на программу «Настоящее время» «Голоса Америки» растет, ведь информация исходит не только от журналистов, а также, от высокопрофессиональных экспертов в разной сфере: политической, экономической, научной, социальной и т.д.

С 1991 года в связи с развалом империи СССР, политика вещания «Голоса Америки» немного изменилась, то есть радиостанция взяла курс на понимание россиянами курс развития США, как в политике, так и культуре, в том числе, на американский взгляд на Россию.

Основной постулат США также сохраняется: «распространение демократии, верховенство закона и права человека, борьба с коррупцией, терроризмом и этническими конфликтами» [1].

Особо отметим, что в октябре 2008 года русская служба «Голоса Америки» прекратила радиопередачи полностью перешла в Интернет. Сложность усугубилась тем, что на то время Google и Facebook не были так широко распространены на просторах России. Население увлекалось местными соцсетями, такими как «Одноклассники» и «ВКонтакте».

В 2014 году, в апреле месяце отношения между Россией и США еще более усложнились, в связи с противоположными взглядами и по сей день наблюдаем противостояние идей.

Медиапроект «Настоящее Время», в данный момент, набрал 1 миллион 560 тысяч подписчиков, и, скорее всего, количество подписчиков будет расти в связи с развивающимися событиями, в довольно таки, в интересном ключе. Последние события вызывают неподдельный интерес со стороны аудитории, особенно с избранием президента Дональда Трампа в 2016 году, скандал с выборами того времени и на протяжении 4 лет до 2020 года, как американский народ, так и другие народы всего мира наблюдали за развивающимися событиями в США. Не менее интересно развивались события и в России.

Благодаря программе «Настоящее Время» «Голоса Америки» аудитория может ежедневно получать информацию. Помимо основной службы новостей выходящей в онлайн YouTube, где основной ведущий Р.Мамонов «Настоящего Времени», с понедельника по пятницу, также, на этом видеохостинге выходят такие программы, как «Вечер» по будням, «Настоящее Время. Азия», «Итоги» по субботам, «Оно вам надо?» воскресная программа с итоговым анализом за неделю ведущего А.Герасимова, программа о науке и высоких технологиях «Детали», также выходит в конце каждой рабочей недели.

Информация «Настоящего Времени» «Голоса Америки» расширяет познания и кругозор, формирует современные взгляды на жизнь и дает возможность размышлять аудитории над происходящими событиями, как в своей стране, так и во всем мире.

Ссылки:

1. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81_%D0%90%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B8

Маншук Мукашева,
кандидат филологических наук,
ассоциированный профессор,
Атырауский университет им. Х. Досмухамедова

ПОДГОТОВКА РЕГИОНАЛЬНЫХ ЖУРНАЛИСТСКИХ КАДРОВ

В Атырауской области сегодня функционируют 41 СМИ.
70-80% сотрудников этих изданий составляют выпускники
кафедры журналистики Атырауского университета имени Х.Досмухамедова.

Подготовка кадров по специальности «5В050400-журналистика» в АГУ им.Х.Досмухамедова началась в 2001 году. В разные годы кафедру возглавляли д.ф.н., профессор К.Жусуп, к.ф.н., ассоциированный профессор А.Садыкова, к.ф.н., ассоциированный профессор А.Кыдырбаева, к.ф.н., ассоциированный С.С.Дутбаева.

С октября 2016 года заведующей кафедрой является к.ф.н., ассоциированный профессор, академик Международной Евразийской академии Телевидения и Радио М.Т.Мукашева. Решением Ученого совета университета от 19 июня 2017 года кафедра журналистики существует как самостоятельная (ранее была в составе кафедры русской филологии). Ознакомившись с учебными программами, по которым шло обучение студентов, мы пришла к выводу о необходимости внесения в них кардинальных изменений с учетом предложений работодателей. Несомненно, что большую роль в качественной подготовке кадров любой специальности играют образовательные программы. В связи с этим нами были внесены изменения и дополнения в них. Так, согласно действующему плану, студенты кафедры за четыре года обучения всего два раза проходили производственную практику, тогда как во всех национальных и региональных вузах, где ведется подготовка кадров специальности «5В050400-журналистика» студенты обязаны проходить практику ежегодно, после каждого курса, а на четвертом курсе – две практики: производственную и преддипломную, что способствует улучшению журналистского мастерства будущих журналистов.

Для внесения изменений в учебные программы специальности была сформирована комиссия, в состав которой вошли работодатели – руководители СМИ области, Председатель Союза журналистов Атырауской области Алма Калусариева, студенты, выпускники кафедры. Изменения и дополнения вносились с учетом их мнений и пожеланий.

В 2018 году была разработана новая образовательная программа «6В03201-Журналистика и информация».

Со стороны работодателей поступило предложение внести в программу дисциплины:

- операторское мастерство;
- цифровая фотожурналистика;
- создание документальных фильмов.

Студенты изъявили желание изучать такие дисциплины как Интернет-журналистика, Спортивная журналистика.

Положительные отзывы на образовательные программы специальности «6В03201 – Журналистика и информация» журналистики дали:

- ТОО «Қазақ газеттері» (Президент – Ш.Паттеев);
- Национальная Ассоциация Теле-радио вещателей РК (Президент-Шолпан Жаксыбаева);
- Союз журналистов Атырауской области (Председатель – Алма Калусариева);
- ТОО «Атырау-Ақпарат» (Главный редактор областной общественно-политической газеты «АТЫРАУ – И.К. Балмагамбетов»);
- Главный редактор областной общественно-политической газеты Н.К.Шалабаева;
- НИИ по исследованию проблем журналистики (Директор-д.ф.н., профессор Н.О.Омашев);
- Независимый телеканал «Каспий ньюс» (Директор – К.Кертаев)

Надеемся, что подготовленная нами образовательная программа будет конкурентоспособной, будет способствовать подготовке востребованных на рынке труда специалистов.

23 января 2019 года, выступая перед участниками торжественной церемонии открытия Года молодежи Глава государства Нурсултан Назарбаев сказал: «Молодежь – это ключевой фактор конкурентоспособности нашей страны в современном мире. Именно от вас – от ваших знаний, энергии и

патриотизма-зависит будущее Казахстана». В связи с этим хочется отметить, что большую роль в подготовке квалифицированных кадров играют филиалы кафедр на производстве, в редакциях СМИ. Несмотря на то, что подготовка кадров по специальности «журналистика» велась почти около двадцати лет, для преподавания для будущих журналистов не привлекался ни один работодатель, не были открыты филиалы кафедры. В результате конструктивных переговоров с руководителями СМИ области нам удалось достичь желаемых результатов. Так, на сегодняшний день филиалы кафедры журналистики были открыты:

– в ТОО «Атырау-Ақпарат», в состав которого входят областные газеты «Прикаспийская коммуна», «АТЫРАУ», 7 районных газет, издательство, типография.

– в областном филиале РТРК «Казахстан Атырау», в составе которого находятся семь районных корреспондентских пунктов областного телевидения;

– на независимом телеканале «Каспий ньюс»;

– в Малой Академии им.Н.Тлендиева;

– в школе им.Т.Амандосова.

В ноябре 2017 года впервые в Западном регионе в ТОО «Атырау-Ақпарат» при огромной поддержке ректора университета Талтенова А.А. была открыта Медиа-школа.

В июне 2019 года в областном филиале РТРК «Казахстан-Атырау» была открыта Медиа-студия. Сегодня здесь проходят занятия, семинары, тренинги, мастер-классы для преподавателей и студентов кафедры журналистики.

Так, были проведены мастер-классы:

– Главного редактора областной газеты «АТЫРАУ», Деятели культуры РК Балмагамбетова И.К.;

– заведующей отделом культуры, образования, здравоохранения к.ф.н., Ниеткалиевой Г.;

– специальных корреспондентов «АО Хабар» Сулягина В.П. и Кенже А.;

– известного тележурналиста Рахата Жаксыбая;

– директора областного филиала РТРК «Казахстан – Атырау» К. Ауесбая;

– заместителя директора областного телевидения «Атырау ТВ» Халеловой Б.П.

Для преподавания для студентов специальности «журналистика» были приглашены работодатели:

– заместитель директора ТОО «Атырау-Ақпарат», магистр социальных наук Р.Сабитов;

– Главный редактор областной общественно-политической газеты «Прикаспийская коммуна», Почетный журналист РК Шалабаева Н.К.;

– Главный редактор областной общественно-политической газеты «АТЫРАУ», деятель культуры РК, Почетный журналист РК Балмагамбетов И.К.;

– директор областного филиала РТРК «Казахстан – Атырау», кандидат филологических наук, выпускник Президентской программы «Болашак» К.Ауесбай;

– заместитель директора областного филиала РТРК «Казахстан – Атырау», магистр гуманитарных наук Халелова Б.П.;

– представитель ТОО «Высший Колледж АРЕК Petro Technik» выпускница Нью-Йоркской аспирантуры Найзабаева Р.Е.

Ими читаются дисциплины: «Тележурналистика», «Выпуск учебной газеты и фотожурналистика», «Подготовка газет и теле-радиопередач», «Введение в журналистику», «Жанровые формы современной журналистики», «Создание документальных фильмов», «Технология подготовки аудиотехники и теле-радиопередач». Практические занятия по перечисленным дисциплинам проводятся в аудиториях филиалов кафедры. ТОО «Высший Колледж АРЕК Petro Technik» также предоставил свои аудитории для проведения занятий. Они хорошо оборудованы техническими средствами: фото и видеокамерами, компьютерными классами, необходимыми для полноценного учебного процесса. Для чтения лекций студентам специальности приглашаются зарубежные ученые. Так, в 2019-2020 учебном году курс лекций для студентов кафедры прочитали к.и.н., академик, Вице-Президент Международной Евразийской академии Телевидения и Радио (РФ, Москва) Кипрас Мажейка, доктор PhD Локман Зор (Турция).

Студенты кафедры Муксунова Гаухар и Калиева Альбина по академической мобильности прошли семестровое обучение в Астраханском государственном университете, Куандыкова Талшын и Кенес Амангуль – в Международном Казахско-Турецком университете им.Х.А.Яссауи.

Кафедра продолжит работу по усовершенствованию образовательной программы специальности и открытию филиалов кафедры.

Бейсенқұлов Аязби Ақбергенұлы,
Халықаралық ақпараттық технологиялар университетінің профессоры,
филология ғылымдарының кандидаты
Әбітәлі Мақпал Ержанқызы,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті магистранты

ЕРТЕГІ КІТАПТАРЫН БЕЗЕНДІРУДЕГІ СУРЕТШІНІҢ РОЛІ

Андатпа: Мақалада ертегі кітаптарының безендіруінің ерекшелігі, иллюстрацияның мәтінмен байланысты болуы, суретшінің иллюстрацияда қолданатын тәсілдері сипатталған.

Түйін сөздер: ертегі кітаптары, дизайн, иллюстрация, графика, суретші.

РОЛЬ ХУДОЖНИКА В ОФОРМЛЕНИИ СКАЗОЧНЫХ КНИГ

Аннотация: В статье рассматриваются особенности оформления сказочных книг, взаимоотношения иллюстрации с текстом, а также приемы, используемые художником в иллюстрации.

Ключевые слова: сказочные книги, дизайн, иллюстрация, графика, художник.

THE ROLE OF THE ARTIST IN THE DESIGN OF FANTASTIC BOOKS

Annotation: the article describes the specifics of the design of fairy-tale books, the connection of the illustration with the text, and the techniques used by the artist in the illustration.

Keywords: fairy tale books, design, illustration, graphics, artist.

Кез келген кітапта безендіру ісі жетекші роль атқарады. Өйткені, кітапта жазылған дүниені оқып білу басқа әсер қалдырса, суреттер арқылы мүлдем басқа әсер алады. XV ғасырда өмір сүрген Леонардо да Винчи: «Сіз адамның формасын және оның барлық қырын сөзбен жеткізгіңіз келсе, бұл идеядан бас тартыңыз. Сіз неғұрлым егжей-тегжейлі сипаттасаңыз, оқырманның ақыл-ойын соншалықты шектейсіз, соғұрлым оны сипатталған нәрсені білуден сақтайсыз. Сондықтан сурет салу арқылы сипаттау керек» [1], – деп безендіру туралы өз ойын айтқан. Балалар әдебиетіндегі иллюстрация тарихы бірнеше ғасырға созылады. Мысалы, Ресейде баспа кітабы пайда болған кезден бастау алады. Әрине, алғашқы безендірілген балалар кітаптары буклеттер болды, яғни суреттерді оқу және қарау процесіне тікелей байланысты болған кітаптар. Ресейдегі алғашқы безендірілген балалар кітабы 1692 және 1694 жылдары Мәскеуде жарық көрген Карион Истоминоның әйгілі «Әліппе» кітабы болды. Онда мәтінмен бірге әдемі суреттер берілген еді.

Әліппе парақтары адамдар, жануарлар, өсімдіктер, ғимараттар, тұрмыстық заттар бейнелерімен безендірілген. Сондай-ақ оның ішінен қолында беті ашылған кітап пен сиясы бар тарихшыны, көру түтігі бар жұлдызшаны және тағы басқаларды көруге болады.

XIX ғасырда фотомеханикалық басып шығару әдісін ойлап табылғаннан кейін кітапты көркемдеу мүмкіндіктері арта түсті. Суреттер кез келген кескіндеме немесе графикалық техниканы (қарындаш, қалам, акварель, гуашь, май және т.б.) қолдану арқылы суреттерді көркемдеп жеткізе алды. Суретшілер әртүрлі көркем материалдарды қолдануға және біріктіруге қол жеткізді.

Материалды тандау, бейнелеу тілі, кітап құру принциптері көбінесе әдеби шығарманың сипаты мен стиліне байланысты. Балалар иллюстрациялық кітабы үшін танымал жазушылар, көрнекті суретшілер мен графиктер жұмыс істеді. XIX ғасырдың соңында В.М.Васнецов, А.М.Васнецов, И.Е.Репин, В.И.Суриков, М.В.Нестеров сынды көрнекті суретшілер балаларға арналған кітаптарға суреттер салды.

Дәл осы кезден бастап балалар кітабы ересектерден бөлініп, өзінің жеке келбетін, ерекше құрылымын қалыптастыра бастады. Ертегі кітаптардың ерекшелігіне жұмыстың негізгі оқиғаларын егжей-тегжейлі ашып көрсететін суреттердің көптігі және негізгі экспрессивті құралдардың біріне айналған түстердің әр алуандығы жатады. Суреттер тіпті мәтіннен басым болуы мүмкін. Ал сюжетті тек бір ғана суреттен де байқауға болады. Дәл осы ерекшеліктер[2] балалар кітабына тән ерекшелік ретінде әлі де өзекті.

Әрине, қазіргі заманда телевизияның басымдығын ескермесе болмайды. Зерттеушілер ертегі фильмдерге көңіл бөліп, соны қазақ тілінде таратудағы «Балапан» телеарнасының рөліне тоқталады: «Балаларға мейірімділік, достық, адалдықты үйрететін фильмдерді көруге пайдалы. Жақсы балалар туралы ертегілер көру үшін өте ыңғайлы. Ол сондай-ақ жақсы мультфильмдер қамтиды: Сприт, Lion King, Rapunzel, Vambi. Арнайы балалар фильмдерін көруге болады. «Balapan» – қазақстанның

балаларға арналған бірінші арнасы. Аудиторияда үш пен он жас аралығында жас көрермендер тамашалайды. басты ерекшелігі – ақпаратты қазақ тілінде таратады»[3]. Дегенмен теледидардың өз орны бар, ал суретті кітап бала қиялын қалыптастыруда жетекші мәнін еш уақытта төмендеткен емес.

Баланың қалыптасу процесінде ертегі кітаптарының орнын бағаламау мүмкін емес. Ертегі кітаптар баланың табиғи қызығушылығын арттырады, оның қиялын дамытады және тереңдетеді, қиялында пайда болған мыңдаған сұраққа жауап береді. Сонымен бірге, ертегі кітаптар балада адам тұлғасын қалыптастырып, кішкентай оқырманның санасына гуманизм мен әділеттілік идеяларын қалыптастырады. Ертегі кітаптарын безендіру суретшіге көп ізденіс пен жауапкершілік жүктейді. Алайда, балалар ертегілердің суреттерін бірдей қабылдай бермейді. Сондықтан суретші ертегі кітабындағы бейнелердің бір немесе басқа бейнелі құрылымын іздеуге, белгілі бір сюжеттерді, композициялық құбылыстарды іздеуге мәжбүр.

Қазақстанның Ұлттық кітап палатасының деректері бойынша 1936-1981 жылдар аралығында 58 ертегі кітап баспа бетін көрген екен. Солардың қатарында таралымы жөнінен үздіктері де болған. Мысалы, «Қарлығаштың құйрығы неге айыр?» ертегі-фильмі негізінде (қазақша текстің авторы Б.Исқақов) 1979 жылы «Жалын» баспасынан 120 000 данамен таралған. 1978 жылы осы баспадан «Жарғақбас; Қылкеңірдек, шибүт: Қазақ ертегісі» 80 мың данамен шыққан. «Жазушы» баспасы 1968 жылы «Аяз би: Халық ертегісі» кітабын 65 000 дана етіп бастырған екен. Қазақ кітабының ең көп таралыммен оқырманға жеткен уақыты деп осы 70-інші жылдарды айта аламыз.

Қазақ ертегі кітаптарының тарихы қазан төңкерісінен бұрынғы, ескіше жазу кезеңінен бастау алады және арнайы зерттеуді, ізденуді қажет етеді. Мысалы, Қазанда орналасқан татар баспаларынан ондаған қазақ кітаптарының басылып шыққанын білеміз. Соларды толық тізімдеп, маңыздыларының көшірмесін алу үшін арнайы экспедициялық зерттеу ұйымдастырса деген ұсыныс білдіреміз. Зерттеушілер алғашқы қазақ кітабы ретінде 1807 жылы Қазан ерлер гимназиясы жанындағы «Азия» баспасынан жарық көрген «Сейфул Мәлік киссасын» атап жүр. 1917 жылға дейін қазақ тілінде 753 кітаптың шыққандығы туралы деректер айтылады.

1862 жылы Қазан университеті баспасынан «Ер Тарғын» қазақ эпосы жарық көреді. Н.И.Ильинскийдің өтініші бойынша Құлыбеков деген азамат Марабай ақынның айтуынан эпосты жазып алады және кітапқа даярлап береді. 1868 жылы татар баспагері Шамсутдин Хусайыновтың қолдауымен «Қамбар батыр» эпосы кітап болып шығады. Осы кезеңде «Алпамыс батыр» эпосы да басылып, оқырманының көзайымы болады, тарих үшін қатталып қалады.

1914 жылы орыстың танымал ақыны Александр Сергеевич Пушкиннің «Алтын балық туралы» ертегісі қазақ тіліне аударылып, кітап болып шығады.

Орынбор қаласы да кітап баспасы тарихында маңызды орын алады. Деректер 1917 жылға дейін осындағы баспалардан 100-ге тарта қазақ кітабының жарық көргендігін көрсетеді. Сол сияқты қазан төңкерілісіне дейін Уфа, Петербург, Ташкент, Троицк, Омбы, Мәскеу қалалары баспаханаларында қазақ тілінде кітап бастыру мүмкіндіктері болады, ондаған басылымдар жарық көреді.

Әрине, кітапты суретпен безендіру ісі әлдеқайда кеш дамыды. Дегенмен, сол заманның ерекшеліктері мен полиграфиялық мүмкіндігін талдау ғылыми ізденіске сұранып-ақ тұр. Небір қызықты деректер анықталатынына еш күман жоқ.

Қызықты иллюстрация, жарқын, бейнелі, реалистік танымдық функцияны орындайды, баланың көзжиегін кеңейтеді. Бала әлемді дәл солай қабылдайды, көреді, елестетеді және біледі. Жалпы суретші баланың психологиясын білуі тиіс, баланың шындыққа сенетінін, шынайылықты қызығушылықпен қабылдайтынын толық білуі керек. Ертегі кітаптарын жобалау және иллюстрациялау принциптері, ең алдымен балалардың қабылдауының жас ерекшеліктеріне байланысты. Баланың даму кезеңдерінің әрқайсысы кітаптың дизайнына, иллюстрациясының сапасына, қаріп композицияларының шешіміне айтарлықтай әсер ететін ақпаратты игерудің белгілі бір ерекшеліктерімен[4] сипатталады.

Балаларға арналған басылымдарда негізінен ересектерге арналған кітаптардың тақырыптары болуы мүмкін. Балалар әдебиетінің «алтын қорына» енген кейбір кітаптар бастапқыда ересектерге арналған, бірақ балалар арасында тез танымал болды (мысалы, «Гулливердің саяхаттары», «Робинзон Крузо» және т.б.).

Басылым түріне байланысты ертегі кітаптарында әртүрлі иллюстрациялар қолданылады: қолмен салынған суреттер, түпнұсқа суреттер, репродукциялар, фотосуреттер, компьютерлік графикамен салынған суреттер және т.б. Ертегі кітаптарында иллюстрацияның болуы көбіне оның функционалдығына және оқырманның ерекшеліктеріне байланысты. Лингвистикалық және көрнекі компоненттердің ара-қатынасы баланың жасына байланысты өзгереді. Кішкентай балаларға арналған кітаптардағы суреттердің басым болуы бірнеше себептермен түсіндіріледі: туа біткен визуалды дағдылар, лингвистикалықтардан айырмашылығы, оқи алмайтын баланы оқу үдерісіне тарту, балалардың ойлау

кабілетін дамыту. Айналып келгенде ертегі кітаптарының дизайнының бала тәрбиесіне қосар үлесі де көп екенін айта кету керек. Анна Сидорова суретті кітаптың ерекшеліктері туралы айта отырып, кішкентай бүлдіршіндер үшін кітаптарда не маңызды екенін атап өтті. Суретті кітапта бәрі маңызды: кітаптың форматы, оның жасалатын материалы, мұқабасы, форзацы және нахзатцы, титул парағы, мәтін мен иллюстрацияның парақтағы және таралымдағы орналасуы, шрифт, иллюстрацияның жасалу техникасы, түстердің қанықтығы, баяндаудың иллюстративті болу-болмауы, суретші автордың ерекшелігін ескеруі, кеңістік пен уақыт мәтінде және иллюстрацияда бейнеленуі, иллюстрация кейіпкердің ішкі әлемін бейнеленуі, оның мәтінмен сәйкес келуі, баяндаудың ырғағы иллюстрациялармен үйлесуі секілді әрбір детальға дейін маңызды[5].

Өкінішке орай, ертегі кітаптарын безендірудің жолға қойылмаған. XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы ертегі кітаптың дизайнында суретшінің де, жазушының да жеке ерекшеліктерін жоятын белгілі бір стандарт жасалды. Бұған батыстық үлгілерді көшіретін комикстер шығару, мультфильм сюжеттерін кітап формасына көшіру, классикалық туындылардың қысқартылған және жеңілдетілген презентациясы сияқты кітап шығарудың кейбір заманауи тенденциялары ықпал етті. Бірақ өнердің дамуы тұрғысынан қарағанда, кітап бір қадам артқа қалып отыр. Өйткені мұндай басылымдар олардың рухани мазмұнының тапшылығына сәйкес келетін көркем образдың бейнеленуі, үзілуі бірінші орынға шығады[6].

Ертегі кітаптардың негізгі оқырмандарына екі жастан бес жасқа дейінгі балалар және бес жастан жеті жасқа дейінгі балалар кіреді. Бұл жаста кішкентай оқырман мәтіннен немесе әр сөйлемнен кейін кідіріп, демалып, суретті көргісі келеді. Егер бала оқи алмаса, онда ол кітапты парақтап, суреттерді қарайды. Сөйтіп ертегінің мәтінін сурет арқылы қабылдайды. Сондықтан, ертегі кітаптарын безендіру мен иллюстрациялау ерекше мәнге ие. Салыстырмалы түрде алғанда кішкентай балалар шындықты объективті және функционалды қабылдайды[7]. Бала шындықты қабылдай отырып, объектінің формасын, оның функционалдығын қиялында бейнелейді. Балалар психологиясына жақын қасиеттердің ішінде антропоморфизмді атап өту керек. Антропоморфизм (грек. *antropos* адам, *morphe* – форма, пішін) – адамзаттық, халықтық дүниетанымдағы жаратылыс иелеріне мал-жан, табиғаттағы нәрселерге жануарларға, өсімдіктерге және жансыз табиғат құбылыстарына адами қасиеттер беру. Яғни адамға ұқсату құбылысы, өнердегі көркемдік әдіс. Бұл техниканы ертегі кітаптарының авторлары кеңінен қолданады. Мысалы, жануарлар туралы халық ертегілерін еске түсіретін болсақ, жануарлардың әдеттеріне ғасырлар бойы бақылау жасау арқылы адам типтері мен кейіпкерлеріне теңестіру жасалды. Осыдан кейін, айлакер түлкі, ақымақ қасқыр, қорқақ қоян секілді дәстүрлі идеялар пайда болды. Бала санасының анимизм ерекшелігін ескеру қажет, бала шындықты жанды тірі нәрсе деп қабылдайды. Мысалы:

«Көрпе қашып кетті,

Парақ ұшып кетті...»;

«Ашулы от айқайлап,

екі өрт сөндірушіні төбесінен тастады...». Бұл сөздерді бала метафора, образ ретінде емес, шындық ретінде қабылдайды.

Ертегі кітаптарында жоғарыда аталған қасиеттер – антропоморфизм мен анимизм айқын көрінеді. Ертегі кітаптарындағы иллюстрациялардың көп болуы, түрлі-түсті кескіндердің, ашық түстердің көп болуы, түстердің бір-бірімен байланысты болуы бала психологиясына, эмоциясына, қызығушылығын арттыруға, баланың оңай қабылдауына әсері зор.

Ертегі кітаптарын безендірудің 3 ережесі:

Керемет иллюстрацияның әмбебап рецепі жоқ. Бірақ суретшілерге ертегі кітаптарына тартымды суреттер жасауға мүмкіндік беретін үш ереже[8] бар.

1. Балалардың суреттері қарама-қайшы болуы керек. Әйтпесе, баланың назарын бір жерде ұстап тұру қиын. Балаларда зейін қою қабілеті дамымаған. Олар түстер мен пішіндерді қабылдайды, сондықтан бұл балалар иллюстрациялары үшін өте маңызды.

2. Композиция анық, жақсы ойластырылған болуы қажет. Көрініс иллюстрациядан тыс қалмауы керек. Барлық назар суреттің ішінде шоғырланғаны абзал.

3. Оқырмандар өздерін кейіпкерлерден тануы керек.

Әлі сөйлеуді білмейтін балаға суретші кітап авторымен бірге тәрбиеші, мұғалім бола алады. Ол балалардың бойында әсемдікке, жоғары эстетикалық сезімдерге, көркемдік талғамға, Отанға деген сүйіспеншілікті қалыптастырады. Осы орайда теоретик Е.А.Флерина сурет, әсіресе кішкентай балалар үшін, өте маңызды педагогикалық материал екенін, оның нақты көрінуіне байланысты сөзден гөрі сенімді және өткір екенін жазды. Суретшілердің жарқын, әдемі суреттері бейнеленген ертегі кітаптары баланың алдында тірі бейнелер әлеміне, қиял әлеміне терезе ашады. Кішкентай бала түрлі-түсті суреттерді көргенде эмоционалды түрде әрекет етеді, кітапты өзіне қысып, суретті қолымен сипайды, суреттегі кейіпкермен сөйлеседі[9].

Б.М.Теплов өнер туындыларын қабылдау ерекшеліктерін сипаттай отырып: «Егер ғылыми байқау кейде «ойлау, қабылдау» деп аталса, өнерді қабылдау «эмоционалды»[10] деп жазады. Сондықтан ертегі кітаптарын иллюстрациялаған кезде баланың эмоциясына қалай әсер ететінін басты назарға алу керек.

Үлт көсемі Ахмет Байтұрсынұлы өзінің танымал «Әдебиет танытқышында» өнердің құдіретін баяндай келе, «Сөз өнері адам санасының үш негізіне тіреледі: 1. Ақылға. 2. Қиялға. 3. Көңілге. Ақыл ісі – аңдау, яғни нәрселердің жайын ұғу, тану, ақылға салып ойлау, қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына, бернесіне ұқсату, бернелеу суреттеп ойлау, көңіл ісі – түйю, талғау» [11, 10] деп түйіндейді. Бұл қағида шығармашылық өнердің бәріне де қатысты. Кітап суретшісінің де, әсіресе, балалар әдебиетін безендірудегі ролі айрықша.

Қазақстанда кезінде кітапты безендіруші суретшілердің мектебі болды, балаларға арналған әдебиеттер де жүйелі түрде шығып жататын. Балалар кітабын безендіруде Е.Сидоркин, И.Исабаев, Б.Пак, К.Бекенов, Т.Ордабеков, Н.Гаев, А.Р. Юлдашев, С.Өтемисов, К.Каметов сынды шеберлердің өшпес қолтаңбасы қалды. Кейбір туындылар халықаралық деңгейде үздік деп танылды. Мысалы, Евгений Сидоркиннің «Бесік жыры – Колыбельная» литографиясы 1963 жылы Германияда өткен халықаралық байқауда бәйгені жеңіп алып, қазақ өнері жетістігінің символына айналды.

Қазір мұндай қарқын жоқ, дегенмен, көбіне аударма кітаптар қазақ оқырманына жетіп жатады. Қазіргі балалар кітабының суретшісі ретінде Дина Буксикованың есімі жиі аталады. Ол «Алматыкітаптың» бірнеше басылымын сәтті безендірді. Кейін Мәскеуде жарық көрген бірнеше кітапқа суретші болып танылды. Қазір «Көкжиек» баспа үйінде көбіне мектеп оқулықтарының суретпен көркемделуіне өзінің үлесін қосып келеді. Өзінің бір сұхбатында «Кітапты безендіру менің тікелей міндетім емес, көбіне графикалық дизайн және полиграфиямен айналысамын. Кітапқа сурет салудан жан рахатын табамын, көңілім өсіп қалады. Жарық көрген кітапты қолыңа ұстағанда керемет ләззат сезіміне бөленесің, мақтаныш сезімі кернейді. Дизайн, полиграфия – бұлар ағымдық дүниелер, ұдайы ауысып жатады, ал кітап өзіңнен кейін қалады және көп адамдарға қуаныш сыйлайды. Осыны сезінудің өзі бір бақыт»[12] -дейді.

«Аруна» баспасында суретшілер әулетінде дүниеге келген Марат Көмеков еңбек етеді. Оның қолынан шыққан қазақ батырларының суреттері жас оқырмандар тарапынан жылы қабылданды. Сонымен қатар оның комикстері де тартымдылығымен ерекшеленеді. Мәскеу мен Киевтің кітап баспалары да Маратқа тапсырыс беріп, сурет салғызып жатады.

Келесі бір суретші Ассоль Сас қолынан ондаған балалар кітабы жарық көрді. Халықаралық жобаға қатысып, Канадада басылым көрген Африка балаларына арналған кітаптар сериясына, өзінің қазақ халқының салт-дәстүріне қатысты тартымды суреттерін шығарды.

Қазақстандық қазіргі кітап суретшілері қатарында Татьяна Мясникова да есімі аталады, оның қолынан 20 кітаптың безендірілуі шыққан екен. Сонымен қатар, ТМД кеңістігінде жарық көріп жатқан дүниелері де баршылық.

Жалпы, елімізде талантты суретшілер баршылық, бірақ соның көпшілігі өз нарығымыздан гөрі сыртта танылып, өздерінің үздік туындыларын әлем оқырмандарына ұсынып жатады. Соңғы уақытта солардың қатарында Қайырхан Орымбаев, Мурат Дильманов, Айгерім Түменбай, Айша Дүрмағамбетова, Айкерім Саттар және басқалардың есімдері жиі аталып жүр. Олардың Қазақ елінің атын шетелдік нарықта танытып жүргендігін мақтанышпен айтқанымыз орынды.

Көркем безендірілген, бояуы қанық кітаптар баланы көбірек қызықтырады. Адамды киіміне қарап қарсы алып, ақылы мен мінезіне қарай шығарып салатыны сияқты кітап кішкентай баланың қолға ұстап көруіне қызық болғаны жөн. Қазіргі кітаптар мәтінмен және суретпен де шектелмейді. Полиграфияның жаңа мүмкіндіктері еркін қолданылуда. Мысалы, панорама түрінде ашылып, кітаптың тақырыбына сай баланы қызықтырады. Ханшайым туралы кітапта үлкен сарай, “Теңіз қарақшылары” кітабында кемелінің суреті шыға келеді. Аң-құстың да келбеті әр түрлі формада беріліп жатады. Осындай 3D форматтағы кітаптар көбейіп, заман талабына сай түрленіп келеді.

Балалар кітабын безендіру, оған сурет салу ісі осылай жедел даму үстінде. Оның ерекшеліктері мен суретшінің шығармашылық әдіс-тәсілдері ғылыми тұрғыдан талдауды және баға беруді алдағы уақытта да қажет етеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Children’s Books Illustrators and Designers Worth Knowing. URL: culture.pl/en/article/12-childrens-books-illustrators-and-designers-worth-knowing.
2. Художественная иллюстрация в детской книге. URL: <http://book-lit.ru/xudozhestvennaya-illyustraciya-v-detskoj-knige>.

3. Байтерекова Н.И., Давлетова В.М., Уксикбаев Е.З. Танымдық фильмдер құру технологиясы // Қазақстанның ғылымы мен өмірі. – 2019. №4, 224-бет.
4. Райымбекова Қ. Ертегінің тәрбиелік мәні. – // Бастауыш мектеп. – 1998. – №4. – б. 20-21.
5. Сидорова А. Анатомия книжки-картинки [Электронный ресурс] // Переplet. 2014. №3. с. 26–28. URL: <http://vpereplete.org/?p=689>.
6. Художественное оформление издания. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook088/01/part-005.htm>.
7. Характеристика детской иллюстрации. URL: <http://www.hi-edu.ru/e-books/xbook095/01/part>.
8. https://mel.fm/knigi/589647-book_illustration
9. Григорьева Г.Г. Развитие дошкольника в изобразительной деятельности: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – М.: Академия, 2000., 300с.
10. Дехтерев Б. Познание мира и иллюстрация // Детская литература. – 1972. – № 3. – С. 56-63.
11. Әдебиет танытқыш: зерттеу мен өлеңдер / Байтұрсынов, Ахмет, – Алматы : Атамұра, 2003 . – 208 б.
12. 4 казахстанских иллюстратора книг. Власть интернет журналы, <https://vlast.kz/zhizn/13834-4-kazhanskikh-illustratora-knig.html>

Абдрахова Аягөз Қожамырзақызы,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
баспа ісінің магистрі
Ералы Аружан
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
журналистика мамандығының 4-курс студенті

СЫР ӨңІРІНДЕГІ САЛАЛЫҚ ЖУРНАЛДАР: БАҒЫТ-БАҒДАРЫ МЕН БЕТ-БЕЙНЕСІ

Баспасөз өмірде пайда болып, кәсіби дәрежеге жеткен уақытқа дейін талай-талай кезеңді өткерді. Мәселен алғашқы қарапайым ақпараттан бастап, үстіміздегі ғасырға дейін өсу-өркендеу, даму, толысу мезгілдерін басып өтті. Уақыт өте келе мерзімді басылымдар үлкен қоғамдық-саяси мәселелерді көтерді. Елдің мұң-мұқтажын, қоғамның кемшілігін үнемі қадағалап отыратын журналистикаға халықтың назары да жоғары. Бұл оңайшылықпен келген жеңіс емес. Ол үшін бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлері үнемі ізденіс жасап, оқырмандар алдындағы жауапкершілік сезімімен санасуға тура келді. Қайнаған қызу еңбек, жаңалыққа деген құмарлық, орын алған оқиғаны жүрегімен қабылдау, қоғамның кемшілігіне немқұрайды қарамау қасиеттері арқылы оқырманның асыға күтетін басылымын дүниеге әкелетіні анық.

Қоғамның өзі әртүрлі идеялық пікірлерді туғызып отыратынын ескерсек, журналистикада да адамдардың түрлі қабілет-қарымы мен білім-білігіне, әлеуметтік топтарға жататынына қарай біртекті көзқараста болмайтыны ескеріліп, дүркін-дүркін пікір алысулар өтіп жататыны рас. Сол арқылы әрқилы пікір жиынтығынан белгілі бір тоқтамға келу, келісімге қол жеткізу де жоқ емес.

Қоғамдық тарихи дамудың қайбір кезеңінде де халықты толғандырып отырған өзекті мәселелер, олардың жан-дүниесінің толқулары мен ішкі сезімдері, замана үні мерзімді баспасөзде көрініс тауып отырады. Қандай да бір болмасын кез-келген басылым қалың жұртшылықтың өз дәуіріндегі «көзі» мен «құлағы» іспеттес.

Қазақ журналистикасының зерттелуіне өзіндік үлес қосқан ғалым Т.Амандосов: «... «Қазақстан мұғалімі», «Қазақ әдебиеті» газеттері де жалпы ұлттық салалық газеттер болып саналады...» [1, 14 б] – деп пікір білдірген.

«Қазіргі таңда дүниежүзінде және елімізде де тек қана сөзжұмбақтардан, киім-кешек сәндерінен, әйелдердің сән сұлулықтарын насихаттайтын материалдардан немесе әзіл әңгімелерден тұратын салалық басылымдар көп» [2, 110 б],- дейді ғалым Қ.Шамақай.

Мәдениет саласында жарық көретін басылымдарды зерттеп жүрген ғалым Елена Дудинова мәдениет, өнер, әдебиет тақырыптарын көтеретін басылымдарды: «бұқаралық, оған қоғамдық-саяси басылымдардан бастап ойын-сауықтық басылымдар жатады; мәдениет және өнер салаларындағы әртүрлі проблемаларды қарайтын салалық басылымдар; белгілі бір өнер түріне арналған, кәсіби мамандарға арналған арнаулы басылымдар»[3, 154 б],- деп үшке бөліп қарастыру керектігін айтады.

Қазіргі кезде қазақ журналистикасында салалық басылымдардың үлкен шоғыры қалыптасып келеді. Ол туралы кезінде ғалым Т.Бекниязов былай деген: «Жалпы Қазақстандағы журналдардың көбі салалық болып жіктеледі. Әлеуметтік топталған және тақырыптық бағыттағы басылымдар бар. Мысалы, әдебиет пен өнерге арналған «Жұлдыз» журналы, қоғамдық-саяси бағыттағы «Ақиқат» журналы, медицина саласына арналған «Денсаулық» журналы, оқу-ағарту саласына арналған «Қазақстан мектебі» журналдары шығарылады. Балаларға арналған «Балдырған» мен әйелдерге арналған «Қазақстан әйелдері» журналы бар» [4, 43 б].

Өңірлік мерзімді басылымдар тарихында әдеби журналдардың алатын өзіндік орны бар. Сыр бойы ақын-жазушыларының шығармашылығы шығыстық сарындағы көркемдік дәрежесі жоғары дастан, толғау-терме, насихат, сондай-ақ, нәзира-аудармаларға, жыраулық, жыршылық өнерге, әңгіме, суырып салма және жазба айтыстарға да өте бай. «Шығарманың материалдық болмысын, өзегін тарихи белгілі ақиқат оқиғалар құрмайынша, белгілі тарихи дәуірдің шындығын шынайы суреттеу тағы да қиын»[5] деген пікірді ескеріп, бүкіл Сыр еліне ортақ рухани қазынаны оқырмандарына таныстыру, жасалған зерттеулерді жариялау арқылы әдебиет әлеміндегі жаңалықтармен сусындату қызметін атқарып жүрген бірнеше басылымдар бар.

Солардың бірі Сыр өңірінде 2009 жылдың сәуірінен бері жарық көретін әдеби-мәдени, тарихи-танымдық «Әлімсақ» журналы өз оқырмандарына тұрақты қазақ халқының егемендік алуымен қатар еліміздің рухани өміріне жаңаша өзгерістер ене бастағандығынан, халыққа білім беру, ғылым мен

мәдениеттің дамуы кеңінен жолға қойылғандығынан, әдебиет пен өнер – адам жанына нәр беріп, рухани жағынан күш-қуатқа айналатын егіз ұғым екендігінен хабардар етіп келеді.

Басылымның бас редакторы Сыр өңіріне белгілі журналист, филология ғылымдарының кандидаты, «Жылдың үздік журналисі», «Өткір тілді журналист», «Жыл журналисі» номинацияларының иегері Нұрлан Көбегенұлы журналдың алдына қойған мақсатын: «...Қазақтың әлімсақтан келе жатқан хатқа түскен төл тарихын, өлеңмен өрілген өмірін, ұлттық болмыс-бітіммен астасқан әдебиеті мен мәдениетін, діні мен тілін, әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрін жаңа ғасырдағы ұрпағының жадында жаңғырту; – арандай аузын ашқан жаһанданудың алдына иірілген топтың патриоттық сезімін ояту, ұйқыда жатқан отансүйгіштік қасиетіне жан бітірту, жақсы мен жаманды таразылау, осы арқылы ұлттық иммунитет қалыптастыру»[6]-деп көрсетеді. Ақылдастар алқасында: жазушылар одағының мүшесі, жазушы С.Жұбатырұлы, филология ғылымдарының докторлары, профессор Қ.Әбдесұлы, Т.Тебегенұлы, профессор А.Жаманбаев, жазушы-публицист Әмірхан Бәкіров, дінтанушы Қ.Отызбаев, ақын А.Кенжебековтер бар. «Ел болам десек, бесігіңді түзе» – журналдың ұстанымы.

Ұлт мүддесін жоғары қойған басылым тарих тереңіне үңіліп, ұрпақ санасын рухани байытып, кешегі бүгінгіге жалғастырар рухани көпірге айналдыру үшін «Түгенделген руханият әлімсақтан сыр тартады», «Жанқожа – тарихи тұлға, әрі әдеби көркем бейне», «Ұлы күрескер Мұстафа», «Бабалардан ұлағат – ұрпақтарға аманат», «Ұлы даланың дара ұлы» атты танымдық-тарихи мақалалар жариялаған.

Осы мақсатта журналда Жанқожа батыр, Есет батыр, Қара бура әулие, Қара молда, Мұстафа Шоқай, Зейнолла Шүкіров, Темірбек Жүргенов сияқты тұлғалар «Ақсауыт» айдарымен берілген. «Зерде» арқылы бүгінгі күннің басты қасіретінің негізгісі – Арал теңізінің тарихы, теңіздің тартылу себептері мен салдарлары, ғалымдардың осы мәселе төңірегіндегі зерттеулері жарық көрген. Әдебиет саласындағы проза, поэзия, сатиралық шығармалар да жарияланып тұрады. «Шамшырақ» айдары аясында діни мақалалар қамтылса, «Дидар» бетінде өнердің барлық саласында жетістікке жетіп жүрген жас талант иелерінің жеңістері таныстырылады.

Сыр бойындағы алғаш рет руханият әлеміне қалам тартқан журналдың өз оқырмандарына берер рухани байлығы мол. Әр шығарылым сайын Сыр өңірінде ізі қалған тарихи тұлғалар туралы, ұлттық ерекшеліктерімізді насихаттайтын бұрын жарық көрмеген мәліметтер, өткенімізге зер салып, болашаққа дұрыс шешім қабылдауға арқау болатын ойлы жарияланымдар жарық көреді.

Саясаттан ада, шынайылық пен табиғилықты ұштастырған журналдың оқырмандардың рухани өміріне үлкен серпін әкелері даусыз.

Жарыққа шыққан уақыттан бері қарай бұл басылым ұлтымызды ұйыстырар басты баспасөз құралдарының біріне айналып отыр. Сондай-ақ Алаш зиялыларының өмірі мен еңбектері жайында, әдебиет, мәдениет, тіл саласындағы тұлғалардың шығармашылығы хақында өзекті материалдар ұсынып келеді.

Өңірдегі тағы бір ғылыми-әдістемелік «Тағлым» журналы 2011 жылдың наурызынан бастап шығады. Журналдың алғашқы бас редакторы: филология ғылымының кандидаты Зухра Ермағанбетова. «Қадірлі оқырман! Ақпарат айдынына қанатын енді ғана қаққалы отырған «Тағылым» журналының мазмұнын жақсарту, жетілдіру, оны ұстаздың күнделікті қызметіндегі қажетіне жарайтын дүниесіне айналдыру сіз бен біздің бірлесе қызмет етуімізге байланысты»[7] –деп, бас редактордың ағынан жарылуы көп жағдайлардан хабар береді.

«Тағылым» – ұлттық дәстүрмен біте қайнасқан, ұлт ұрпағын жаман әдеттен жирентіп, жақсы әдетке талпындыруға баулитын ұғым. «Тағылымның» ерекшелігі – маман даярлаушы мен маман арасында диалог құруында, нарықтың тілімен айтқанда, тұтынушы мен тауар өндірушінің байланысын сақтауында. Бүгінгі күнде тәжірибе алмасу мінберіне айналып отырғандығы да шындық. Мектеп мұғалімдері мен жоғары оқу орындары оқытушыларының кәсіби біліктілігін арттыру, сабақ өту барысындағы тәжірибелерін ортаға салу және тарату, ой-пікір бөлісу, өзара тәжірибе алмасу мақсатында түрлі жанрларда танымдық, әдістемелік материалдар жарық көрген.

Басылымда «Редактор бағаны», «Көкейкесті», «Ғалымның хаты...», «Озық технология – ортақ әдіс», «Зерде», «Жаңа сабақ үлгісі», «Рецензия», «Әріптес әлемі», «Болашақ маман ой қозғайды», «Үстаз шығармашылығы», «Құттықтаймыз!» атты тұрақты айдарлар бар.

Зерттеуші ғалымдардың танымдық-тағылымдық мәні зор мақалаларымен оқырман «Ғалымның хаты» айдарында танысса, «Үздік ғылыми жұмыс» айдары студенттер мен мектеп оқушыларының үздік ғылыми жобаларын жариялайды. Бұл айдар аясында дарыны мен таланты бар әр жасты ғылым мұхитының інжу-маржанын теруге көмектесіп, бұлақтың көзін ашқандай, ғылымдағы жаңа есімдерді таныстыруды мақсат етеді. Жас ғалымдардың зерттеулері «Зерде» айдары аясында жарық көреді. Мысалы, А.Абасилованың «Шешендік сөздер: оны оқытудың жолдары мен әдістері», Б.Жұмақаева, Ш.Қасабаеваның «Әдебиет сабағында тұлғаның құзыреттілігін дамыту жолдары», Қ.Әбдірахманова-

ның «Сейіл Боранбаев шығармашылығындағы поэтикалық ізденістер» атты зерттеулерін атауға болады. Журнал бетінде мектеп ұстаздарының озық тәжірибелері жиі насихатталады, ғылыми тұжырымдары жарыққа шығады. Журнал бүгінде тұрақты болмаса да жарыққа шығып тұрады.

Журналда жарық көретін әрбір материалдар бүгінгі ұстаздың білім-біліктілігін, дүниетанымын кеңейтуге септігін тигізери даусыз.

Сыр өңірінен шығатын республикалық ғылыми-әдеби, танымдық «Тұрмағанбет» журналы 2011 жылдың наурыз айынан бастап жарық көреді. Басылымның бас редакторы: Ғабит Тұяқбаев.

Журналда әдебиеттанудың өзекті мәселелерін сөз еткен зерттеу еңбектері, ұлттық тарихымыз бен мәдениетіміз, салт-дәстүріміз бен әдет-ғұрпымыз туралы танымдық мақалалар, заман, қоғам жайын сөз еткен публицистикалық мақалалар, қазақ қаламгерлерінің прозалық, поэзиялық шығармалары мен әлем әдебиетінің туындылары, дарынды жастардың шығармалары және жас ғалымдардың зерттеулері жарияланады.

Журналда «Тұрмағанбеттану мәселелері», «Зерде», «таным», «Тағзым», «Әлем әдебиетінің асыл қазынасы», «Проза», «Поэзия» айдарлары бар.

Адамзат қоғамының даму заңдылықтарына зер салып қарап отырсақ, даусыз бір шындыққа көз жеткізуге болады, ол – қандай қоғам болса да, руханият саласының алдына белгілі бір дәрежеде мақсат, міндеттер жүктейтіні. Ал, ол міндеттердің қалыптасқан қоғамдық, әлеуметтік, тарихи-саяси және рухани талап, тілектерден туындайтыны мәлім. Адамзаттың рухани дамуында әдебиет пен өнердің рөлі зор. Шын мәнісіндегі әдеби шығармалардың адамға айрықша ықпалы бар. Оның санасы мен сезімін билейді, оның өмір мәселелерін жіті бағалауына себін тигізеді. Осы мәселелер басылым бетінен үнемі көрініп отырады. Сонымен бірге журнал бетінде Сыр бойы өнерінің өзіндік ерекшелігін, ақындарының шеберлігін зерттеу, зерделеу, сараптау, өзіндік көзқарастар мен пікірлер білдіру, тұжырымдар жарық көреді. Мысалы, С.Қосанның «Тұрмағанбет тәлім алған әдеби орта және рухани үндестік», Т.Ізтілеуұлының «Шаһнаме», Ә.Қараның «Мұстафа Шоқай: өмірі, күресі, шығармашылығы» сынды мақалалардың жарық көруі соның дәлелі болса керек.

Ұлттық болмыс пен нақышымыздың, ана тілінің қадір-қасиетінің ең мол және құнарлы сақталған әдеби туындылар жөнінде толыққанды ақпарат беру де басылымның алдына қойған міндеттерінің бірі болып табылады.

Сыр бойы әдебиетінің тарихы мен қазіргі күнге дейінгі қалыптасқан мектебінің өзіне ғана тән ерекшелігін айқындай отырып, олардың көтерген тақырып аясының кеңдігін, ұстанған идеясын жан-жақты талдауға арналған ғылыми жұмыстарға да көп мән беріледі.

Басылымда жарық көрген әрбір туынды оқырманын адамгершілікке үндеп, адам бойында болуға тиіс асыл қасиеттерді уағыздайды, Отанды құрметтеуге, әдебиетті сүйуге үндейді. Десе де, қаржылық мәселеге байланысты журнал бүгінде жарыққа шығуын тоқтатқан.

Аймақта 2012 жылдың наурыз айынан бастап шығатын республикалық әдеби, ғылыми-танымдық «Базар жырау» журналының бас редакторы филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Жазушылар одағының мүшесі Бағдат Кәрібозұлы. Журнал үш айда бір рет жарық көріп, 1000 данамен тарайды.

Басылымның мақсаты – Сыр өңірінің тарихы, мәдениеті, өнерінің барлық түрлері, ғылымы туралы зерттеулерді оқырмандарға таныстыру. Сыр жастарының рухани жағынан жарымжан болмай, бай да байсалды болып өсіп-жетілуі септігін тигізу, мемлекеттің беріктілігін насихаттау болып табылады.

«Базар жырау» журналының бетінде жарияланатын мақалалар мен көркемөнер туындылары арқылы оқырмандарымыз туған жер мен елге, мемлекетіміздің қазіргі өмірі мен болашағына деген сенімдерін арттыра түсетіні анық.

Журналдағы «Әдебиеттану» бөлімінде Базар Оңдасұлының шығармалары тұрақты беріледі. Сонымен бірге басылымда «Тілтану», «Өнертану», «Тұлғатану», «Елтану», «Поэзия», «Проза», «Драма», «Ел аузынан» атты бөлімдер де бар.

«Рухани кемелдік – жан-жақты жетілген тұлғаның басты белгісі» дейді журналдың бас редакторы Б.Кәрібозұлы[8]. Әдебиет саласында өзіндік орны бар, «Сырдария кітапханасы» арқылы 200 томдық еңбек шығаруда басшылық жасаған бас редактордың осы саланың жанашыры екендігі шындық.

Қазақтың тілі мен ділі, ұлттық қалып-қасиеті жайлы, адамгершілік ізгіліктер жайлы тынбай жазуды бастаған «Базар жырау» журналы Сыр өңірінің тарихы мен ұлттық құндылығын, әдебиеті мен мәдениетінің дамуына өзіндік үлес қосты. 2015 жылдан бастап жарыққа шығуын тоқтатқан.

Республикалық әдеби-мәдени, қоғамдық-саяси, ақпараттық-танымдық «Сырдария» альманахы 2008 жылдың 18 маусымында жарық көрген. Альманах Сыр бойы аймағында тарайды. Бас редакторы: Жақсылық Рахматулла. Көлемі 11 баспа табақ болып шығатын басылымның таралымы 1000 дана.

Журналда «Өзі бір күндік, сөзі мың күндік», «Зерттеу», «Поэзия», «Мәдени мұра», «Эссе» атты айдарлары бар.

«Бұлақ көрсең көзін аш» айдары жөнінде басылымның редакторы Ж.Рахматулла: «... «Бұлақ көрсең көзін аш» жобасы Жазушылар Одағы облыстық филиалы аймақтағы талапкер жастар, оқу орындарындағы студенттер мен мектептегі жоғары сынып оқушыларының шығармашылығына белгілі ақын, жазушылар арқылы демеу көрсетуді мақсат етеді. Өйткені жастар шығармалары басылымдарда өте сирек жарияланады. Жоба негізінде осы мәселелерді іске асыру көзделеді. Жоба жастарды ұлттық әдебиетті сүйеге, қазақ тілін қадірлеуге тәрбиелейді. Бойында дарыны, талантты бар балалардың келешекте әдебиет мұхитына құятын бұлақ көзін ашады деп үміттенеміз. Жас ұрпақты елін, жерін сүйеге, ұлтжанды болып өсуіне тәрбиелеу – қаламгерлер парызы», – деп пікір білдіріп, әр санында Қызылорда қаласы мен Шиелі, Жалағаш, Сырдария, Жаңақорған аудандарында өткен жастар шығармашылығының байқауында үздік деп танылған өлеңдер мен әңгімелерді жариялап отыратындықтарын хабарлайды [9].

Дегенмен аталмыш басылым 2012 жылы қаржылық мәселеге байланысты тұрақты шығуын тоқтатты.

Сыр аймағында тағы бір басылым 2011 жылдан бастап жарыққа шыққан республикалық танымдық-тәрбиелік «Жарасымды жанұя» журналы болып табылады. Журналдың бас редакторы: Н.Б.Жарылқасынова. Басылымда журналистер Ә.Бердіқожаева, Ж.Шұғланова, Р.Жоламанова мен Ф.Әбдіраймовалар қызмет атқарады. Журнал айына 1 рет екі тілде, 59 бет көлемінде, 2000 данамен тарайды.

«Жарасымды жанұя» журналын жарыққа шығаудағы біздің мақсатымыз – отбасы, бала тәрбиесін жан-жақты зерттеп, оның кең ауқымда қаралуын, қызықты әрі сұранысқа сай тақырыптардың қатарына қосу»[10],- дейді басылымның бас редакторы Нәзікен Бекмұратқызы Жарылқасынова.

Журнал тың ойлар мен жаңа бағыттар бойынша жауабын таппаған сұрақтарға облыстың психология, заң, медицина, педагогика т.б. салаларының білікті мамандарымен сұхбаттасып, аймақтағы жаңа белестерді көрсетіп отырады. «Саясат», «Іскер әйел», «Жас отау», «Мектеп», «Бала тәрбиесі», «Тәлім», «Пайдалы кеңестер» рубрикалары арқылы келелі мәселелер қозғайды.

Сонымен бірге журналда «Қонақжай», «Бір шаңырақ астында», «Білім», «Классный час», «Денсаулық», «Ақын әлемі», «Жарасымды жанұя», «Сыр мен шер», «Бөбекжай», «Ана», «Көкөністер энциклопедиясы», «Үкілі үміт», «Деловая женщина», «fashion 2012», «Коммерческое предложение» атты тұрақты айдарлар бар.

2012 жылы журналда «Мектеп-білім бұлағы», «Сыр елі-жыр елі», «Спорт саңлақтары», «Тәрбие-тал бесіктен» атты тұрақты айдарлармен толыққан. Тұрмыс-тіршілігіміздің сан саласын қамтыған өткір де өзекті дүниелер жарыққа шығып тұрады. Журнал қазіргі күнге дейін жарық көреді, өз саласының үздіктерін дәріптеуде үлгі көрсетіп келе жатқан басылым болып табылады.

Ұлт мақтанышы, ұстаз-ғалым А. Байтұрсыновтың: «Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады», – деген даналық мәйектерінде шынайы шындық бар.

Асыл сөздің сыры мен сипаты, көркемдік-эстетикалық мұраты А. Байтұрсыновтың «Әдебиет танытқыш» еңбегінде нақты көрсетілген. Ұстаз-ғалым: «Сөз өнері адам санасының үш негізіне тіреледі: ақылға, қиялға, көңілге. Ақыл ісі – аңдау, яғни нәрселердің жайын ұғу, тану, ақылға салып ойлау; қиял ісі – меңзеу, яғни ойдағы нәрселерді белгілі нәрселердің тұрпатына бейнесіне ұқсату, суреттеп ойлау, көңіл ісі – түйю, толғау» [11].

Сөз өнері – өмірдің көркем шежіресі, рухани нәрі.

Қазаргі уақытта қазақ әдебиетінің байлығы туралы аз айтылып жүрген жоқ. Осы мәселеге Сыр өңірінде жарық көретін басылымдардың да зор үлесі бар. Аталмыш журналдардағы жарияланымдар арқылы оқырмандар әдеби мұраларымыздың уақыт өткен сайын ұмытылмай, қайта жанарып, көркемдігі арта түскендігіне көз жеткізеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Амандосов Т. Совет журналистикасының теориясы мен практикасы. – Алматы: 1978.
2. Шамақай Қ. Демократиялық қоғамдағы баспасөз және ақпарат құралдары. – Астана: 2006.
3. Омашев Н. Жол үстінде – журналист. – Алматы: Атамұра. 1999,154-б
4. Бекниязов Т. Журналистің шығармашылық шеберлігі. – Алматы: 2008, 43 б.
5. Ыбырайымұлы М. Халықтық мінез хақында // Абай журналы, 1996. - №2. -96 б.
6. Көбегенұлы Н. // Әлімсақ журналы,
7. Ермағанбетова З. // Тағылым журналы
8. Кәрібозов Б. // Базар жырау журналы
9. Рахматулла Ж. // Сырдария альманахы
10. Жарылқасынова Н.Б. // Жарасымды жанұя.
11. Байтұрсынов А. Таңдамалы // 2 басылым. – Алматы: Жазушы, 1985.-360 б.

Абдрахова Аягөз Қожамырзақызы,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
баспа ісінің магистрі,
Қанжарбаева Айгерім
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
журналистика мамандығының 4-курс студенті

БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аталмыш мақалада бұқаралық ақпарат құралдарының ең басты қызметі – қоғамдық пікірді қалыптастыру болса, балалардың өмірге деген көзқарасының қалыптасуына да масс-медианың ықпалы зор екендігі, балаларға арналған бағдарламаның ерекшеліктері мен өзгешеліктері, қиындықтары мен жетістіктері талданады. Қазақ журналистикасында балаларға арналған басылымдардың алатын орны ерекше екендігіне де баса назар аударылады. Балалар журналистикасының өзіне ғана тән сипатын айқындайды.

Түйін сөздер: балалар бағдарламасы, жанр, айдар

Балалар әлемінің өзіндік ерекшелігінің басым екендігі баршаға аян. Әр баланың түсінігі мен қабылдау ерекшелігін ескере отырып жазылған дүниелер ғана қызығушылықтарын тудырады сөзсіз. Сонымен бірге олардың ынта-зейінін арттыру үшін де тартымды тілмен және жүректерінен орын алатын тақырыпты дөп тауып жазу талап етіледі.

Адамзат баласының ұрпақ тәрбиесіне аса мән беріп, оның бойына жақсылық атаулыны жиятыны бесенеден белгілі. Қазіргі әдебиет зерттеушілердің өзі балаларға арналған көркем туындылардың бүгінгі заман талабына, сұранысына жауап бере алмайтындығын жиі айтып жүр. Балаларға арнап өндіріп жазатын ақын-жазушыларымыздан өзгелері бұл тақырыпқа жиі соға бермейтіндігі оның тым күрделілігінен болса керек. Оның үстіне ақпарат тасқынының толқыны қатты бүгінгі қоғамда балалардың өздігінен көркем туындыларды оқуының өзі қиынға соғып отыр. Өйткені жаппай компьютерлендіру, ойын автоматтары, шет елдің балаларға арналған атыс-шабысқа негізделген кино, мультфильмдері, түрлі-түсті кітаптары жас жеткіншектердің санасын жаулап алған.

Бүгінгі ұрпақтан қазақтың ұлттық ойындарын білмей, өз тілінде сөйлеуді қойып, өзге тілді үйренуге бар күш-жігерін жұмсап, ертең қазақпын деп айтуға намыстанатын мәңгірт жастың шықпасына кім кепіл?! Осы орайда қашан да халықтың көзі, құлағы, тіліне айналған бұқаралық ақпарат құралдарына жүгінетіміз шындық. Өйткені балаларға арналған басылымдардың бүгінгі таңдағы экономикалық жағдайы мен көтеріп отырған мәселелері, тақырыптары қандай деңгейде? Балаларға арналған басылымдардың бүгінгі күннің өзекті мәселелері мен заман ағымын сөз ететін тақырыптарды жазудағы өзіндік ерекшеліктері қандай?

Бұқаралық ақпарат құралдарының ең басты қызметі – ақпарат тарату арқылы қоғамдық пікірді қалыптастыру болса, балалардың қоршаған ортаға деген көзқарасының қалыптасуына да журналистиканың ықпалы зор екені айқын. Журналист ең алдымен қоғамға қызмет етуші тұлға. Сондықтан оның еңбегінің әрбір жемісі адам бойына адамгершілік, имандылық, ізгілік, ұлтжандылықты, адалдықты, еңбекқорлықты сіңіре отырып, ой-өрісін кеңейтіп, эстетикалық танымын дамытуға қызмет етуі керек. Бүгінгі таңда жастар өмірін теледидарсыз, интернетсіз, әлеуметтік желілерсіз елестету мүмкін емес. Сондықтан да бәсекелестік мәселесінде қазіргі арналардағы берілетін телехабарлар мәнсіз, мағынасыз жасалмауы тиіс. Балалар мен жасөспірімдерге арналған бағдарламалар жоғары сапалы және білімділік пен біліктілікті, қоғамдық-саяси белсенділікті таныта отырып, жастардың үлкен өмірге дұрыс бағыттағы жолдама алуына көмектесуі тиіс. Яғни бұқаралық ақпарат құралдарына – газет, журнал, телевидениеге қоғамның ертеңіне кепіл болатын жас ұрпақты тәрбиелеуде жүктелер жауапкершілік мол.

Балаларға арналған бағдарламаның өзіне тән ерекшеліктері бар. Біріншіден, бағдарлама аудиториясы – әртүрлі жастағы балалар. Олардың әрқайсысының бойынан бала көңіл, ақ пейіл, аңғалдық пен ақылдылық, бұзықтық пен тәртіптілікті табуға болады. Өсіп келе жатқан жеткіншекті жақсылыққа жетелеу бағдарламаның басты мақсаты болуы тиіс. Екіншіден, оларға арналған шығарманың оқиғасы, тілі, стилі баланың танымына сәйкес келгені дұрыс. Өйткені өзіне беймәлім нәрсе балаға көп сұрақтар туындатуы мүмкін. Үшіншіден, тыңдарман да, жазарман да баланың өзі болғаны абзал. Себебі, олардың тілінде өздерінен артық ешкім сөйлей алмайды. Мәдениет пен өнерге құмартуды өз қатарластарынан үйренсе, нәтижесі де жоғары болмақ. Әсіресе, ана тілінде сөйлету үшін де олардың бірін-бірі тәрбиелеу арқылы жоғары нәтижелерге қол жеткізуіміз мүмкін.

«Балалық шақ күн сайын айналада болып жатқан оқиғаны, құбылысты сол қалпында немесе жаңаша қабылдау. Туған жерді, Отанды тану осы қабылдаудан өріс алады. Сондықтан да сәби жүрегіне адам жанының сұлулығы мен дүниеде ешбір асыл затқа теңдесі жоқ Ұлы Отан ұғымын қалыптастыру осы кезден басталады», - деп жазады ұлы педагог В.А.Сухомлинский [1]. Осы пікірге сүйенсек, балалар журналистикасында қантөгіс, күш көрсету, қорқыту, ұрып-соғу, ұрлау, сабау сияқты көріністерді көрсетуге немқұрайлылық танытпауымыз керек.

Қазақ журналистикасында балаларға арналған бағдарламаның алатын орны ерекше. Жалпы қай елде, қай ұлтта болсын жас ұрпақ тәрбиесі мен оларға жасалатын қамқорлыққа айрықша көңіл бөлініп, болашақ жақсы азамат қалыптастыру бағытында барлық мүмкіндіктер жасалады. Баланы-жастан жақсылыққа, батырлыққа, адалдыққа, елін сүюге тәрбиелеу – ұлтымыздың қанына сіңген қасиеті. Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы үрдіс бүгінде жаңа сипатта, әлемдік тәжірибе арқылы жүзеге асуда. Қазіргі қоғамда жүргізіліп жатқан он екі жылдық білім беру жүйесі, бағдарлы, бейімдеп оқыту, мектепке дейінгі даярлық, балабақша мәселелері өскелең ұрпақтың жарқын болашағына жасалып жатқан қадамдар. Осының барлығы жас баланы білімді, кез келген ортада өзін-өзі еркін ұстай алатын, жаңа өмірдің ағымына тез бейімделе алатын, шығармашылықпен жұмыс істей білетін жеке тұлғаны қалыптастыру мақсатына жүгінеді. Кемелді болашақ болу үшін кемелді білім беру жүйесі керек. Берен ерлердің ерен еңбегі ескерілуісіз қалмауы да абзал. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың сөзімен айтар болсақ, «Жиырма бірінші ғасырға білімді дамыта алмаған адамнан мемлекет тоқырауға ұшырайтыны сөзсіз ... барлық нәрсе мектептен басталады. Сондықтан 2008 жылдан бастап, біз он екі жылдық жалпы орта білім беруге көшіп, мұғалімдердің кәсіби деңгейін, оқулықтар мен оқыту бағдарламаларының сапасын көтеруіміз қажет» [2]. Демек бүгінгі күнде де қазіргі қоғамда бәсекеге қабілеттілікті арттыру күн тәртібінің өзекті мәселесі болып отыр.

Балаларға арналған бағдарламалардың бүгінгі күнге дейін толыққанды зерттелмегендігінен, олардың басты мәселелері мен қол жеткен жетістіктері әлі күнге ғылыми тұрғыдан дәйектелмей келеді. Оның үстіне бұл саланың кенжелеп қалуының себептерін балалар әдебиетінің зерттелуімен тығыз байланыста қарастырған дұрыс деп ойлаймыз. Өйткені қазақ балалар әдебиетінің тарихы қалыптасу, даму жолдары ғылыми тұрғыдан зерттелгенімен, балалар жазушыларының шығармашылығы жайлы еңбектер аз.

Тәуелсіздіктің бұғанасын бекіту, елдікті нығайтуға атсалысу -тележурналистиканың тікелей міндеті. Биліктің талабы мен халықтың тілегі бір арнада тоғысқан кезеңде, мемлекет мүддесі мен көрермен мүддесі де жақындаса түсіп отыр. Сөйтіп, қоғам сан алуан пікірлер тоғысы мен ой-идея еркіндігіне бет бұрғанда, қазақ тележурналистикасына да осы бағытта алдыңғы шепке шығу қажеттігі айқындалды. Сан миллиондаған көрерменнің ғасырлар бойына қалыптасқан кеңестік түсінік пен ұғым идеясынан бірден арылуы да бірер жылдың аясына тарлық етері анық. Оған ондаған жылдар бойына сана-сезімі мен ойлау процесін демократия үрдісіне қарай ойыстыруға оңтайлы тетік тапқан дарынды, тегеурінді, аудиторияны сендіре әрі айтқанына ұйыта білетін талантты жүргізушілер шоғыры керек.

Бүгінде қоғамды телевизиясыз елестету мүмкін емес, әрине. Ешкімнің ықпалынсыз-ақ, телевизияның қоғам өміріне дендеп араласып кеткені жасырын емес. Құрсақта жатқан нәресте өміріне керекті нәрді анасынан алса, бүгінде рухани қоректі теледидардан алып жатқаны белгілі. Шыр етіп өмірге келген сәби ата-анасымен танысқаннан кейін, сиқырлы жәшіктің сырлы көріністері арқылы қоршаған ортамен танысады. Ол да белгілі. Дұрыс-ақ, телевизия біріншіден бұқаралық ақпарат құралы болса, екіншіден өнер насихатшысы, үшіншіден ұрпақты тәрбиелеуші жетекші фактор. Олай болса телевизия көрермен көңіліндегі сезімді оятуға, олардың өмірге деген көзқарасын қалыптастыруға, оқушыларға, тәй-тәй басқан бүлдіршіндерге эстетикалық тәрбие беруге, танымдық білімін арттыруға қызмет етуі қажет.

Балалардың әлеуметтік маңызды ақпараттарды алу қолжетімділігін қамтамасыз ету мақсатында 90-нан аса бұқаралық ақпараттық құралдары жұмылдырылған, олардың ішінде: «Хабар» агенттігі, «Қазақстан» РТРК, «Рахат-ТВ», «Астана» телеарнасы, «Казинформ» ақпараттық агенттігі, және «Егемен Қазақстан», «Казахстанская правда», «Литер», «Айқын», «Ақ желкен», «Альянс kz», «Балдырған», «Жас ұлан», «Дружные ребята», «Бал дәурен» т.б. газеттер.

«Қазақ радиосында» да балаларды қорғау бағытында 4 бағдарлама жарық көрген. Бұлар «Жеткіншек», «Бап пен бақ», «Заман біздікі», «Балауса» – кәметке толмағандар арасында қадағалаусыз және панасыз қалудың алдын алу бағытындағы бағдарламалар болып есептеледі.

1994 жыл сәуір айында Каннадағы телебағдарламалардың халықаралық нарығындағы БҰҰ Балалар қорының (ЮНИСЕФ) өкілдері жеткіншек ұрпақ үшін электрондық БАҚ-тын дамыту мақсатында 11 желтоқсан – Балалар теледидарының бүкіл дүниежүзілік күні болып жарияланады. [3, 434 б.]. Ең алғаш балаларға арналған хабарлар Алматы телестудиясында 1960 жылы бастау алған. Ол кездері

арнайы редакция болмағанымен, мектеп оқушыларын қатыстыру, концерттік программалар арқылы балаларға арналған хабарлар беріліп отырды. Мұның өзі бірте-бірте өз алдына редакция болып құрылуына алып келді. Сөйтіп, алғаш «Ғылым мен мектеп» редакциясы құрылып, балаларға арналған хабарлар эфирден жүйелі түрде беріле бастады. Алғашқы хабарлардың бірі ретінде «Ертегі кеші» атты хабарды атауымызға болады. Хабар ерекше бір шығармашылық ізденістен туды деп айтуға келмес. Себебі, ол «Спокойные ночи» хабарының тәжірибесінен өмірге келген еді. Еліктеушілік, қайталаушылық басым болды. Десе де, редакцияның өз ізденістерін жоққа шығаруға болмайды.

Ең алғашқы балалар хабарларының редакциясы – Қазақ телевизиясының бүлдіршіндер өмірімен, олардың тіршілігімен тыныстайтын сан алуан тақырыпты арқау еткен бейнехабарларды дүниеге әкелді. Өз көрермендерінің ықласын аударып, көзқарастарын қалыптастырды. Оларды жарқын мұраттарға, мерей өсірер енегелі істерге үндеді. Шын мәнінде көгілдір экран балалардың сырлас досына айналды. Телевизиялық балалар хабарларының мұраты үлкен, мақсаты айқын болды. Балғындарға арналған «Әмина әжейдің әңгімесі» көпшіліктің ойынан шықты. Ертегіші апайлар Қазақстанның Халық әртісі Әмина Өмірзақова көгілдір экранның кішкентай көрермендерімен дидарласып, эфирде әңгіме-дүкен құрды. Кейіннен бұл хабар «Кел, балалар көрелік» болып жалғасты. Бүлдіршіндер жүргізуші апайларын асыға күтіп отыратын. Ләззат Қапышеваның ұйымдастырған «Кел, балалар, оқылық» хабары оқушылардың ыстық ықыласына бөленді. Оның тәрбиелік, тәлімдік мәні зор болды. Мектеп жасындағы балаларға арналған «Айгөлек», «Ойындар, ойындар», «Алау», «Бәрін білгім келеді», «Өнерге қанат қаққандар» хабарларын балалар жылы қабылдады. Ұлдай Ибадоллаеваның «Кім болам?», Кемелхан Ақмырзаевтың «Рауан», «Ізбасарлар» және «Жарысқа шық, жас ұлан» атты спорттық хабарларын қалыптасқан дәстүрі, өзіндік беті болды.

«Әрбір бала көрген кинофильмдері мен көркем шығармаларды оқып талқылау – өмірге деген көзқарасын, ұжымдық қарым-қатынаста толысып қалыптасатынына жол ашады, достық қарым-қатынасы кеңейе түседі». [4].

Балаларға экрандағы оқиғаны хабарлау кезінде фактілер мен теориялық тұжырымдар, салыстырулар мен дәлелдердің, көрнекті суреттердің мол болуы аудитория мен студия арасын жақындастыра түседі.

Қазақстан тарихындағы тұңғыш балаларға арналған кабельдік желіден эфирге шығатын бірінші арна «Балапан» тек қазақ тілінде ғана жүргізілетіндігімен ерекшеленеді. Бұл ел өміріндегі елеулі оқиға, тарихтың алтын парағына жазылатын ерекше сәт десек артық айтқандық емес. Бұл Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың жүз пайыз қазақ тілінде хабар тарататын 3 телеарна ашу жөніндегі тапсырмасының алғашқысы еді.

3-12 жас аралығындағы балаларды қамтитын телеарна «Қазақстан» ҰТА базасында құрылған. Жаңа үлгідегі заманауи технологияларды игеріп, білімі мен білігі ұштасқан «интеллектуалдық ұлт» болуға бет бұрған «Балапан» арнасының алға қойған мақсаты – осы келешек ұрпақтың тамырына рухани нәр беріп, «интеллект» иесі, білім мен ғылымның шыңына шығар азамат болып ер жетуіне ықпал жасау және дені сау, рухани ойлау дәрежесі биік, мәдениетті, парасатты, ар-ожданы мол, еңбек сүйгіш, іскер, бойында басқа да игі қасиеттер қалыптасқан ұрпақ тәрбиелеу. [5]. Аз ғана уақыт болса да, қанат қаққан осы арна кішкентай бүлдіршіндеріміздің жүрегіне жол тартып, балалар бірден бауыр басып қалғаны сөзсіз. Себебі, «Балапан» түрлі жанрды қамтыған, тіпті, көріп отырған әрбір бүлдіршін телеарнадағы бағдарламаларды асыға күтіп, теледидардағы жүргізушілердің қойған сұрақтарына жарыса жауап беріп, әңгімелерін мұқият тыңдап отырады. Оның бір сыры – анимацияның мықты болуында, экрандағы бейненің тез ауысып, неше түрлі бейненің, оқиғаның бір серияда бірігіп, көрсетілуінде. «Балапан» сәби, бүлдіршіндерді қуанышқа бөлеп, небір қызықтарға кенелтіп, көгілдір экранның сәнін кіргізіп жүр. «Балапан» кейіпкерлері өз халқының, ата-анасының, өздерінің ана тілінде, туған тілінде, дүниеге шыр етіп келгенде алғаш естіген тілінде сөйлеген соң да, әрбір негізгі көрерменнің жүрегіне жақын, мейлінше ұғынықты.

«Балапан» балалар телеарнасы өзінің кішкентай көрермендеріне ой-қиялын ұштап, білімін арттыратын бірнеше бағдарламалар көрсетеді. Оларды топтастырып алып тарататын болсақ:

- Балаларға арналған танымдық бағдарламалар;
- Музыкалық бағдарламалар;
- Спорттық бағдарламалар;
- Ойын-сауықтық бағдарламалар;
- Сұрақ-жауап;
- Мультсериалдар;

«Балапанда» көрсетілетін бірнеше бағдарламаларға тоқталып, олардың ерекшеліктерін атап көрсетуді жөн көрдік. Себебі, соларды айта отырып әлі де жетіспейтін тұстарына тоқталып, көптің пікірімен санасып, осы арнаны қалай болғанда да одан әрі дамытып, деңгейін жоғарылатуды көздеуіміз керек.

Қазақ журналистикасында балаларға арналған басылым болсын, сол өсіп келе жатқан бүлдіршіндерге көрсетіліп жатқан телеарналардағы бағдарламалар мен мультсериалдар болсын олардың барлығы балалар өмірі үшін алатын орны ерекше. Жалпы қай елді, қай ұлтты алсақ та, жас ұрпақ тәрбиесі мен оларға жасалатын қамқорлыққа айрықша көңіл бөлініп, болашақ жақсы азамат қалыптастыру бағытында барлық мүмкіндіктер жасалады. Баланы – жастан жақсылыққа, батырлыққа, адалдыққа, елін сүюге тәрбиелеу – ұлтымыздың қанына сіңген қасиеті. Ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлы үрдіс бүгінде жаңа сипатта, әлемдік тәжірибе арқылы жүзеге асуда. Қазіргі қоғамда жүргізіліп жатқан он екі жылдық білім беру жүйесі, бағдарлы, бейімдеп оқыту, мектепке дейінгі даярлық, балабақша мәселелері өскелең ұрпақтың жарқын болашағына жасалып жатқан қадамдар. Осының барлығы жас баланы білімді, кез келген ортада өзін-өзі еркін ұстай алатын, жаңа өмірдің ағымына тез бейімделе алатын, шығармашылықпен жұмыс істей білетін жеке тұлғаны қалыптастыру мақсатына жүгінеді. Кемелді болашақ болу үшін кемелді білім беру жүйесі керек. Берен ерлердің ерен еңбегі ескерілусіз қалмауы да абзал. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың сөзімен айтар болсақ, «Жиырма бірінші ғасырға білімді дамыта алмаған адамнан мемлекет тоқырауға ұшырайтыны сөзсіз... Сондықтан 2008 жылдан бастап, біз он екі жылдық жалпы орта білім беруге көшіп, мұғалімдердің кәсіби деңгейін, оқулықтар мен оқыту бағдарламаларының сапасын көтеруіміз қажет». [6, 128 б.]. Демек қазіргі қоғамда бәсекеге қабілеттілікті арттыру күн тәртібінің өзекті мәселесі болып отыр.

Бұқаралық ақпараттың құралдарының аса маңызды тағы бір қызметі барша адамзатты бірлікке жұмылдыра алатындығына. Аталған бұқаралық ақпарат құралы, яғни телевизияның басын біріктіретін қасиеттің енді бірі олардың коммуникациясының ерекше тип (дискурс) болуында. Яғни, хабарды кімнің қабылдайтындығы, қанша адам қабылдайтындығы, белгісіз күйінде қалуымен де осы ақпарат құралы ерекшеленіп тұрады.

Баланы тәртіпке, шыдамдылыққа, қажырлы болуға шақыратын «Балапанның» «Алақай-балақай» бағдарламасы. Жаттығуларды қызықты етіп көрсете отырып, балалардың қызығушылықтарын арттыруға тырысады. Салауатты өмір салтын ұстанып, спортқа баулуға шақырады. Әр көрерменнің танымдық сергіту жаттығуларын балалармен бірге үйренуге мүмкіндік туғызып, қызықты оқиғаға құрылған қимылдар баланың ырғақты сезінуін, буындарды игеруді дамытады. Жүргізушілері: Аида Тілеухан, Олжас Тахан. Түпнұсқаның эфирге шығатын уақыты: дүйсенбі-жұма сағат 07:35. Қайталанатын уақыты: дүйсенбі-жұма сағат 12:30, 18:00. Ұзақтығы: 10 минут. Жиілігі: аптасына 5 рет.

Қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарында көзге көбірек түсетін жанр – интервью (сыр-сұхбат). Мазмұнды, қызық, тартымды, танымдық-тағылымдық мән-мағынасы терең болса, эфирге шыққан өнім де соғұрлым жоғары деңгейде бағаланатыны анық.

Балалардың шыншылдығы сыналатын «Баламен бетпе-бет» бағдарламасы сұқбатқа құрылған шығарылым. Ұзақтығы 20 минутқа созылатын хабарға студия қонағы шақырылады. Кішкентай қонағымыз жүргізушінің қойған сұрақтарына шынайы жауап беруі керек. Егер балалар өтірік айтса, шындық детекторы белгі береді. Қонақтың тәжі мен үстел қызыл түске жанады. Сондықтан студияға келген қонақ барынша шын жауап беруге тырысады. Олардың үлгі боларлық қырлары ашылады. Балалардың күнделікті өмірі туралы сюжет ұсынылады. **Продюсері:** А.Жұманазарова, Қ.Раисова. **Өндіруші компания:** «Таудай талап» ЖШС. **Бас режиссері:** Қ.Әбдібаева. **Редакторлары:** Л.Оспанова, Т.Байысбекова.

«Балапан» арнасының тікелей эфирде көрерменмен интерактивті байланыса отырып, кішкентай достардың ғылыми-танымдық деңгейін арттыруға бағытталған «Ойлан, тап!» хабары көптеген бүлдіршіндердің жүрегіне жол тартып, асыға күтетін бағдарламасы десек, артық емес.

Аптасына 10 рет, жарты сағатқа созылатын викториналық ойын-сауықтық бұл бағдарлама балалардың білгірлігін анықтап қана қоймай, рухани кемелденіп, толығына жол ашады. Бағдарлама барысында тікелей эфир телефонына хабарласқан балаларға викториналық сұрақтар қойылады. Әр түрлі ойындар ойналады. Жүргізушілер де әр шығарылым сайын ауысып отырады. Риза Данияр, Ақгүл Жарылғасын, Еңлік Ғаниқызы, Ақнұр Айболқызы атты жүргізушілер «Алтын кілт, айнал», «Суретті құра», «Үяшықтарды аш» тағы сол сияқты түрлі ойындарды жүргізеді. Түпнұсқаның эфирге шығатын уақыты: дүйсенбі-жұма, 13:00 және 19:00-де.

Әр бағдарлама соңында «Ойлан, тап!» жеңімпаздары анықталып, оларға арнайы сыйлықтар беріледі. Және қысқа әрі қызықты ақпарат айтылады. Қазақстанның түкпір-түкпірінен балалар қатысып, өздерінің біліктілігін, білімін сынап алуға мүмкіндік беретін бұл бағдарламаға «Балапан» телеарнасының кез келген көрермені қатыса алады. **Бас режиссері:** Қ.Әбдібаева. **Редакторлары:** Гүлшат Атшыбаева, Айгерім Балғабаева. **Продюсерлері:** А. Хаббуллина, А. Жұмабаев. **Өндіруші компания:** «Мусаев А.З.» ЖК.

Кез-келген тақырыпқа, әсіресе «Отан қорғау, бірлікке байланысты жазылған ән текстерінің балалар үшін үлкен тәрбиелік мәні болатыны – бұл олардың отаншылдық рухын көтереді. Сонымен қатар тексі бір кісінің емес, көпшіліктің орындауына арналғандықтан жасөспірімдердің бір-біріне қамқорлығы, ынтымағы, бірлігін арттыра түсуге, оны және орнықты етуге себепші болады». [7, 43 б.].

Бүлдіршіндерге кәсіби музыкалық білім бере отырып, өнерге баулу, музыкалық сауатын ашуға бағытталған «Ән салайық» бағдарламасы. Музыкалық-танымдық жанрға негізделген бұл шығарылым аптасына екі рет және ұзақтығы 20 минутқа созылады. Жүргізушісі: Айжұлдыз Адайбекқызы. Виво рөлінде: Мадияр Төлегенов. Түпнұсқаның эфирге шығатын уақыты: сейсенбі, бейсенбі сағат 09:40.

Хабар қызықты әрі көңілді өтетіндіктен, кішкентай көрерменнің көңіл-күйін көтеріп, музыкаға деген қызығушылығын оятады. Жүргізуші түрлі аспаптарда ойнап, көмекшісі Виво танымдық ақпараттар айтып, баланың музыкалық танымын арттырады. Өндіруші компания: «ADAM MEDIA Group» ЖШС.

Қазақстан Ұлттық телеарнасының жексенбісін қызықты және еркін өткізу мүмкіндігіне ие болған «Айгөлек» бағдарламасы – концерттік шоуға жатады. Концерттік шоу бағдарламалар – қазіргі заман теледидарындағы рейтингі ең жоғары қойылымдардың бірі. Біздің елімізде балалардың ойын-сауық қойылымдарына деген сұранысқа тек ресейлік үлгілер ғана сай келеді. Балалардың кәсіби деңгейде, кәсіби сахналарда өнер көрсетуі кез-келген жас мөлшеріндегі телекөрермендерге – балалар мен олардың ата-аналарына барынша ұнайды. Және де қазіргі заманғы қазақстандық көрерменге жоғары сапалы үлгілерді ұсына алады.

Балалардың музыкалық мәдениетін дамытуға арналған концерттік жобаның тәрбиелік мәні – қазақ халқының мәдениетіне сүйіспеншілікпен қарауға баулу, сауаттылыққа, мәдениеттілікке, ұқыптылыққа баулайды.

«Айгөлектің» басты мақсаты – балалардың бойына көркемдік-эстетикалық талғам қалыптастырып, олардың шығармашылығының дамуына атсалысу.

Жас ұрпақтың бойына ұлттың ұятын сіңіріп, ұлтжанды етіп өсіру, ел мүддесін қорғауға, Отанды сүюге тәрбиелеу тек ата-ана немесе мектеп мұғалімдерінің ғана мойнына жүктеліп қойған міндет емес, барша қазақтың борышы.

Барша халықтың, соның ішінде қоғамдық пікір қалыптастырушы бұқаралық ақпарат құралдары өкілдері журналистерінің тарапынан газет арқылы, телеарна арқылы немесе радио, тіпті интернет арқылы да балаларға ұлттығымызды ұлықтайтын, берері мол, дүниетанымын кеңейтетін бағдарламалары аясында көмектесе алады. Бүгінгі күні балаларды рухани жағынан бай, білімді, саналы азамат етіп тәрбиелеу – күн тәртібінің өзекті мәселесінің бірі.

Қай заман, қай дәуір болмасын оның рухани мәдениеті соңына, қала берді өз ұрпағына, тіпті тасқа қашап жазса да аманатқа қалдырған тілі арқылы жетіп жатады. Қазақ ұлты үшін де ұрпақтар аманатының бір белгісі ана тілі болмақшы. Туған тілдің мәйегінен сусындап өскен ұл-қыз сол ана тілі арқылы өз ұлтының менталитетіне қатысты бүкіл дәстүрді сақтап қала алады. Демек бұл бағытта балалар бағдарламалары да сол үдеден шығады деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Детская литература. Учебное пособие/под ред. Николаева С., Арзамашева И.Н., М.: Академия, 1997. – 41стр.
2. Назарбаев Н.Ә. Туған тілім- тірегім. – Алматы: Рауан, 2001. – 128б.
3. Қазақ телевизиясы энциклопедия. 1-том. – Алматы. – 2009. – 434, – 435 б.
4. «Айқын» газеті. – 2012. 31 шілде. №140. 6 б.
5. Тоқсанбай Қ. Рухани алақан // Егемен Қазақстан, 2012ж, 22 қыркүйек. 5 б.
6. Назарбаев Н. Туған тілім – тірегім. – Алматы: «Рауан», – 2001.– 128 б.
7. Ахметов Ш. Балалар әдебиеті. – Алматы: «Жазушы» баспасы,–1969.– 43 б.

АҚИҚАТ МЕКЕНІ – ЖҮРЕК

Алты алашқа аты мәшһүр жазушы, ақын, драматург, сыншы, публицист, аудармашы Әбіш Кекілбаев қазақтың бағына біткен біртуар азамат. Не жазса да, тек шындықты, көкейкесті мәселені бүкпесіз ашып жазатын талантты қоғам қайраткерінің: «Артымыздағы ұрпаққа аз күндік ырзық қана тастап кетпей, баянды болашақ қалдыра алсақ, бұл дүниеге босқа келіп, босқа кетпегеніміз» деп, ағынан жарылғаны тамыры тереңге тартылған ұлағатты сөз.

Шығармашылығы шындықтың шырынынан нәр алған Әбіш Кекілбаевтың ақиқат туралы айтқан асыл сөзі «ақылдың кеніне» айналды. Осы тұста, сырбаз **көсемсөзгер** жазушының ақиқатқа қатысты айтқан бір ауыз сөзін келтірмекпіз.

Барша адамның өзге тұрмақ, өзінен жасыратын, жарыққа шығаруға жасқанатын, қымсынып-қымтырылатын, кейде, ішке сыймай, сыртқа ұмтылатын бұлтартпас шындығы бар. Жаны нәзік жандардың шығармалары ақиқатпен ақтарылып, шындықпен өрілуі әдебиеттегі «ардың ісі». Әбіш **Кекілбайұлының** ерекше бағалап, ардақ тұтқан ақыны – Олжас Сүлейменов туралы айтқан: «Ақиқат мекені – жүрек», – деген сөзінен де ақиқаттың асыл қасиетке баланып тұрғанын байқаймыз.

Ақиқат, ол – асыл құндылық. Ақиқат, ол – шындықтың шыңы. Ақиқат, ол – әділдік. Ақиқат, ол – парыз, міндет. Не десек те, қалай десек те, әркімнің өз шындығы, өз ақиқаты бар. Олжас ақын да өз өлеңдерін жүрегіне бекінген ақиқат құнарымен баптап, шындық сусынымен өсіріп шығарғаны шынайы ақынға тән болмыс, нағыз ақынға керек қасиет.

Адам баласы кейде өз шындығын жасырын ұстауға тырысады. Жарық әлемнен жырақта, қараңғылыққа қамағысы келеді. Бірақ, шындықтың жас сабағы жүрек мекенінде көктеп, жайқалып шығып, көкірек көкжиегін бойлай, көкке өрмелеп, сыртқы әлемге ұмтылатынын естен шығарып алады. Адам нәзік, қымбат, аяулы шындығын бүкіл әлемнен жасырса да, өзінен, өз жүрегінен, өз болмысынан жасыра алмайды. Себебі, бұлтартпас шындықтың шырмалып өсіп, жайқалар мекені – жүрек.

Олжас ақын ішкі дүниесіне ағылып кірген ақиқатты іште тұншықтырмай, сыршыл өлеңдері арқылы сыртқа ақтарғысы келеді. Ақын жүрегіне орныққан өмір мен өлең, заман мен адам, қоғам мен әлеумет шындығы, ақиқат тұнығы әзиз мекені болған жүректен оқырман жүрегіне жетуге тырысады. Болмысы ақын жандардың жүректері үлкен, кең болуы тиіс-ақ. Сондай алып жүрек иесі – Олжас ақын.

Ақиқат – дәлелдеуді қажет етпейтін өмір шындығы. Шынайылыққа құрылған, ақиқаттан нәр алған өлең өрнектері жүрегіне мықтап бекінген ақын ақиқатқа мойынсұнып, өзіне рас дүниеге иланып, шынайы сеніп, өзіне қымбат болған ақиқаттың өміршеңдігіне кепілдік барына еш күмәнданбайды. Өз ақиқатының жүрегіне мықтап бекінгеніне сенімді ақын шындық құндылығының да сол мықты жүрек қамалындай берік болмағына шын сенеді. Ақиқаттың мекені – жүрек, жай жүрек емес, өтіріктен ада, екіжүзділіктен таза, кіршіксіз әппақ, адал жүрек екеніне көз жеткізген **Олжас Сүлейменовтың** өлеңдері де өз болмысындай таза, адал, тұнық.

Турашылдық, шыншылдық, ақиқатты сүю – ізгі адамға тән ізгі қасиеттер. Адам болмысын құрап, келбетін келісті, мінезін көркем көрсететін асыл қасиеттің бәрі жүректен шығады. Әбіш Кекілбаев айтпақшы, «жүрек – ақиқат мекені». Демек, Олжас ақынның шығармашылығы мен болмысы секілді жүректі жалғаннан сақтап, шындықпен жайқалтқананымыз абзал болмақ.

Абдрахова Аягөз Қожамырзақызы,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
баспа ісінің магистрі
Аманкелді Дамир
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
журналистика мамандығының 4-курс студенті

ФОТОЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ӨЗІНДІК ТАБИҒАТЫ

Қандай қоғамдық құрылыс, саяси жүйеде болсын, оның дамуында бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі өте зор. Өйткені, қоғамның қалыпты саяси – әлеуметтік, рухани-экономикалық өмірін күнделікті ақпарат тарату қызметінсіз көзге елестету мүмкін емес. Ал бүгінгі кезеңде сол ақпаратты суретсіз, бейнесіз қабылдау да мүмкін емес болып отыр.

Қазіргі заман талабына сай қазақ журналистеріне керек қасиеттерді ғалым Н.Омашев былайша жіктейді: «...ең әуелі алдындағы ақ қағазға, қаламға адалдық керек: қарақан бастың қамынан гөрі ел мүддесі, халық тағдыры, отанның бүгіні мен келешегі қашанда бірінші орында тұруы – басты талап. ондай журналистер қатары көптеп саналары да құпия емес. Ел-жұрттың жайын өткір, шыншылдықпен айта білу де жетімсіз, тәуелсіз мемлекетіміздің алғы күнге озған мүддесін әркім-ақ білетін шығар, дегенмен ол да журналистің қайығын жағаға жеткізе қояды деу ұшқарылық: білім, өмір тәжірибесі, ең бастысы дарын керек. Осының бәрі бір арнаға тоғысқанда ғана журналистің жазғаны жұрт назарына еріксіз шалынады, оқылады» [1, 95 б] яғни, ғалымның осы айтқан тұжырымының фотожурналистерге де тікелей қатысы бар, фотожурналистерге қойылар басты талап – ел, адам мүддесіне қызмет ету, содан кейін дарын, білім, өмір тәжірибесі мен тапқырлықтың бірлігі керек.

Журналистиканың ерекше түрі – фотожурналистика. Жаңалық жаршысы болып табылатын бұқаралық ақпарат құралдары материалының әсерлі, нанымды, сенімді болуы үшін оқиға орнынан, не сол оқиғаға тікелей қатысы бар суреттерді пайдаланады. Қазіргі кезеңде фотосуреттердің оқырман назарын аударуға қаншалықты ықпал ететіні туралы зерттеушілер арасында әр түрлі пікірлер бар. Әсіресе, жарнама өнімін сапалы суреттерсіз елестету мүмкін емес.

Суреттердің деректі фотография, әлеуметтік деректі суреттер, көше суреттері немесе тарихи фотосуреттер, жарнамалық суреттер сияқты түрлері бар. Сонымен бірге фотожурналистика саласында түсірілген, жарияланған суреттердің де өзіндік жанрлық ерекшелігі, белгілері болады. Суреттер оқиғалардың хронологиялық контекстінде маңызды, тағы бір ерекшелігі болған оқиғаны шынайы бейнелеуде, сол оқиғаның бар бейнесін көрсетуде ерекше маңызға ие. Суреттер жаңалықтардың басқа элементтерімен үйлесіп, оқырманға немесе көрерменге оқиғалардың мәні туралы түсінік береді. Яғни, фотожурналистикадағы түсірілген суреттер белгілі бір кезеңде болған оқиғаны шынайы бейнелеп қана қоймай, баяндай алу ерекшелігіне де ие деген сөз.

Адам өмірінің ерекше сәтін ұзақ есте сақтауға ықпал ететін жаңалықтың бірі фотографияның дүниеге келуі болғаны шындық. «Камера Обскура» деген атау б.з.д.V ғасырдан бастап пайда болды деген мәліметтер бар. Қытай философы Ми Ти қараңғы бөлме қабырғасында кескіннің пайда болатындығы туралы өз ойыман бөліскен. Бұл камераның жұмыс істеу принципін алдымен Аристотель егжей-тегжейлі сипаттаған, талдаған. Ал X ғасырда араб физик-математигі әл-Хайсам (Албхазен) жарықтың таралуының сызықтығы туралы қорытынды жасаған. Ал 1217-1294 жылдар аралығында ағылшын философы, натуралист Роджер Бэкон және 1279 жылы Джон Пенхам обскураның көмегімен күннің қозғалысын байқауға болатыны жөнінде өз ойларымен бөліскен. 1800 жылы оптика дамып, 1826 жылы алғашқы түсірілімді француз ғалымы Жозеф Нервс жасаған. Ал 1839 жылы 7-қаңтарда Луи Жак Дагер алғашқы суретті сақтау мүмкіндігіне қол жеткізіп, ғылыми конференцияда жаңалығымен бөліскен. Осы күннен бастап 7-қаңтар фотографияның туған күні ретінде арнайы бекітілді. Сосын негатив, позитив, пленка ойлап табылды. Ал фотография Қазақстанға 1841 жылдың 6 желтоқсанында келді деген зерттеушілер мәліметі бар. «Жәңгір мектебінің» ашылу салтанатына Жәңгірхан Ресейден арнайы фотограф шақыртып, осы мектепке алғаш қабылданған оқушылардың ортасында отырып түскен фотосуреті тарихта сақтаулы [2, 11 б].

Бүгінгі күнде фотография түсіру толықтай цифрлы технологияға көшуіне байланысты шексіз мүмкіндіктерге ие болуда. Фотография тек БАҚ саласында ғана емес, криминалды құқық қорғау органдарында, жарнама саласында, сән саласында да кеңінен пайдалануда.

Сонымен бірге жалпы орын алған тәртіпсіздік кезінде де, өрт орын алғанда да, соғыс кезінде де фотожурналист шеберлігіне орай оқиға сипатталады, шынайылығына түсірілген суреттер арқылы да

көзжеткізуге болады. Фотожурналистер орын алған оқиға барысында журналистермен бірдей ақпарат жинайды, суреттерді сөйлете алады. Сол себепті де фотожурналистиканың өзіндік ерекшелігін, атқарып отырған қызметінің маңыздылығын, фотожурналист шеберлігінің құпиялары мен нарықтық заманда брэнд қалыптастырудың ерекшелігі, жарнама саласындағы фотосурет, фотожурналистиканың жанрлық ерекшелігі деген мәселелер әлі толық зерттеліп болған жоқ.

Фотожурналистер арасында «Адамдарға сіз түсірген суреттің егесі сол адамдардың өзі екенін ұқтыру керек» деген ұстанатын қағида бар. Яғни, дер кезінде шебер түсірілген сурет тарихтан да сыр шертеді, өткен күннің белгісі қызметін де атқарады, адам тағдырына да әсер етеді, оқырман назарын да аударады, жарияланып отырған ақпараттың шынайылығына сенуге де ықпал етеді.

Журналистердің тарататын хабарлары қоғамдағы өзгерістер мен жаңаруларға дер кезінде үн қоса отырып, сан миллиондаған оқырмандарымен тікелей жүздесуге ықпал ететін, оның рухани, саяси ой-санасына қозғау салып, пәрменділігін арттыруға мұрындық болатын фотожурналистика зерттеуді қажет ететін сала болып табылады.

Қазақтың тұңғыш фотографы Шәңгерей Бөкеевтің ізін жалғастырып жүрген республикалық және өңірлік фотожурналистер шеберлігі, қолтанбасы және суреттің көркем шығуының адам санасына тигізер әсері, авторлық құқық мәселелері де зерттеуге сұранып тұрған тақырыптар.

Өркениетті елдердің қайсысында болмасын фотожурналистика ерекше ықпалдыққа ие болып келген және солай болуда. Фотографтар арасында «Оқиғаның бір бөлшегіне айналыңыз!», «Сіздің туындыңыздың артында адам тағдыры тұр» деген жазылмаған заңдылық бар. Осының өзі фотожурналистиканың атқаратын қызметінен, өзіндік табиғатынан хабардар етсе керек.

Бұл сала бойынша қазақ тілінде жарық көрген туындылар санаулы. 1962 жылы жарық көрген Б.Тілекметов пен Ә.Жидебаевтың «Фотосурет түсіруді үйрен» еңбегінен кейін 2013 жылы фотожурналист, «Фотоөнер» қоғамдық бірлестігінің төрағасы А.Әбдірайымұлының «Фотожурналистика», 2018 жылы жарияланған «Қазақ фотошежірелері: тарих, дерек, өнер» атты оқулықтарын және *Қазақстанның 1930-2000 жылдар аралығындағы тыныс-тіршілігін, ұлттық салт-дәстүрін, соғыс және еңбек ерлерін, әр саладағы белгілі тұлғалардың бейнелерін мәңгілік тарихта қалдырған, баспасөз арқылы халыққа танытқан, ел сүйіспеншілігіне бөленген ардагер фотошежірешілер еңбегіне арналған «Қазақ баспасөзінің фотожешіретшілері»* фотоальбомын ерекше атауымызға болады. Бұл А.Әбдірайымұлының фотожурналистика саласында жарық көрген зерттеулері 30-жылдық тәжірибесінің жемісі және оқырмандарына мол танымдық мағлұмат беретін еңбек.

«Фотография мен үшін – тарихты жазу. Тарихты қолмен емес, сурет арқылы жазу. Менің ойымша, айтар ой мен мазмұн суретте қамтылуы керек. Оған артық түсініктеме мен комментариялар болмауы керек. Өз басым тарихта өткен халық қаһармандарын, белгілі өнер адамдарын, зиялы қауымды атқарып жатқан еңбектеріне сай портреттерін ашып көрсетсем, кейінгі ұрпаққа сол суреттерді тарихтың бір парағы ретінде жеткізсем деген ойдамын» [3] пікірінің өзі бұл салада еңбек етудің қиындығынан хабардар етсе керек.

«Фотография» дегеніміз грек тілінен аударғанда «фото – жарық, графия – жазамын, сызамын» деген мағынаны білдіреді екен. Сәтті сурет шығу үшін жарықты дұрыс пайдалану маңызды. Жарықтың табиғи және жасанды деген түрлері болады. Фотомаманының білуге тиісті тағы бір маңызды мәселесі – фотоаппараттың ішкі құрылысы. Сапалы сурет шығару үшін: диафрагма, ұсталым, сезімталдық сияқты үш экспозицияны білу міндетті. Диафрагма – грекшеден аударғанда «қалқа» деген мағына береді, түсіретін объектінің қашықтығына байланысты ашылып, жабылып тұратын объективте орналасқан құрылғыны атайды. негізгі мақсаты жарықты қажетті мөлшерде өткізу. Ал ұсталым дегеніміз осы сала мамандарының жиі пайдаланатын термині «выдержка». Жарықтың өту уақытын бақылайтын бөлшегі. Сезімталдық деңгейі қазіргі таңда жартылай кәсіби фотоаппараттарда 100-ден 6400-ге дейінгі аралықта болады. Егер суретке түсіру кезінде объектіге жарық жеткілікті болса, оған ең аз мөлшері қойылады, тиісінше, жарық аз болса баптау арқылы сезімталдығын көтеру қажет.

Фотосурет бір ғана сәттің көрінісі десек те, біртұтас әлемнен хабардар ететін құдыреті де бар. Суретте сыр мен сезім, көзқарас пен образ болады. Нағыз маман қырағыталғампаз болуы тиіс.

«Бір қуанатыным, Қазақстанда тек менің ғана мұрағатты сақтап, жариялауға қолым жетіп отырау деп ойлаймын. Өйткені, көп фотографтар жинағандарын жариялай алмады. Мысалы, Оралда қазақтың мықты адамдарының бәрін түсірген Рысқалиев деген кісі болды. Оның өжіредегі зертханасын су басып қалып, жинағандарын жоғалтып алды. Жанайқайы «Егемен Қазақстан» газетіне мақала боп шықты. Сайлау Пернебаев «Қазақ әдебиетінде» жұмыс жасап жүріп, ойламаған жерден өмірден өтті. Содан заттарын жинастырғанда түсірген суреттері жәшік-жәшігімен қоқысқа тасталып кетеді. Сәлден соң редакциядағы жігіттердің есіне түсіп, іздегенде таба алмайды. «Егемен Қазақстанда» Сиез Бәсібеков деген фототілші болды. Әйелі Расул Ғамзатовтың немере қарындасы еді. Кейін күйеуінің бүкіл

мұрағатын Дағыстанға алып кетеді. Міне, көп фотографтар мол мұрағатын толықтай сақтай алмады. Шүкір дейтінім де осы» [4] деп пікір білдіреді Сыр өңірі журналистикасында өзіндік қолтаңбасы бар ардагер фототілші Болат Омаралиев.

Ресейде, Польшада, Украинада фото-көрмелері өткен, «Егемен Қазақстан», «Казакстанская правда», «Қазақ әдебиеті» газеттері ұйымдастырған фотобайқаулардың лауреаты, суреттері Ресейдің «Известия» газетінде, «Советское фото» журналында жарық көрген, фотоөнер қайраткері атағының иегері, «Қазақстанның құрметті Журналисі» Б.Омаралиевтің мұрағатында мыңдаған сурет бар. Бірақ ол өз суреттерін өте талғампаздықпен жариялағанды ұнатады. Сонымен бірге ардагер фототілші 1989 жылы Мәскеуде өткен фототілшілер съезіне Қазақстан атынан қатысқан, еңбектері жиырмаға жуық кітапқа енген шығармашылық тұлға.

Міне, осындай өз ісінің шеберлерінің еңбектерін жастарға таныстырып, тәжірибелерін үйрету үшін ғылыми зерттеу нысанына алуымыз керек.

Үнемі «ең керемет суретімді ертең түсіремін» деген принциппен өмір сүретін, тарихты суретпен жазатын фототілшілердің еңбегі өлшеусіз, бұл саланың табиғаты өзгеше.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Омашев Н. Ақпарат әлемі. Жаһандану және журналистика. 1-том.—Алматы: Қазығұрт.—2006.—95б
2. Әбдірайымұлы А. Фотожурналистика: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 116 б
3. <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/persona/18244>
4. http://old.baq.kz/kk/news/aimaktik_bak_kogam/bolat_omaraliev_surettten_obraz_zhasagim_keledi

Абдразахова Аягөз Қожамырзақызы,
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
баспа ісінің магистрі,
Қадырбекова Гүлжанат
Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті,
журналистика мамандығының 4-курс студенті

ҚАЗАҚ СПОРТЫНЫҢ ШЕЖІРЕШІЛЕРІ

Тәуелсіздігімізді алып, еңсемізді көтергелі де отыз жылға жуықтады. Енді, әр саланың осыған дейін атқарып келген еңбегін бағалайтын уақыт жетті. Еліміздің спорт саласы, соның ішінде спорт журналистикасы да осы уақыт ішінде қарқынды, қырыштап, қанат жая дамып кетпесе де, әлемдік тенденциядан, үдерістен көшін артта қалдырмады. Бұл әрине, біздің мерзімді басылымдар мен теле, интернет журналистикасына тиесілі сөздер.

Тарихи тұлғаны өз дәуірінің табиғаты мен адамы, тектілік қаны өсіреді, баптайды. Ал, журналист, жазушылар өзі өмір сүрген заманына да, келер ұрпақ санасына да пәрменді ықпал етеді. Сондай көрнекті публицист, журналистердің бастауында Д.Дүйсебай сипаттаған «қазақ спорт көсемсөзінің қаранары әрі дара нары Сейдахмет Бердікүлов» тұратындығы анық.

Сейдахмет Бердікүлов 1933 жылдың 9 мамырында Алматы облысының Қаракестек қыстағында дүниеге келген. Бала жастан шығармашылыққа құштар болған ол Миклухо-Маклайды, Андерсен Нексенді, Жюльді оқыды. Ол 1956 жылы Қазақ мемлекеттік университетінің журналистика факультетін үздік бітіріп, еңбек жолын республикалық жастар баспасөзінен бастады.

Сейдахмет Бердікүловтің «Сол орамал жоғалмайды» (1965), «Жүрек ұйықтауды білмейді» (1967), «Егеулі найза» (1969), «Жұмыр жерде теңбіл доп» (1969), «Аспаннан шұға жауған күн» (1975), «Мұнайып оянған қала» (1979), «3 подъезд» (1980), «Пердесіз көңіл» (1983), «Арбаған мені бір сиқыр» (1987), «Тандамалы. Екі томдық» (1991) шығармалары бар.

Спортты өнер деп қараған С.Бердікүлов өзінің бүкіл шығармашылығын спорттық тақырыптар мен сюжеттерге арнады. Оның «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас Алаш») газетінде спорт тақырыбына қатысты «Қайраттың» қауқары жоқ» (1959, 16 сәуір), «Табанды тартыс» (1959, 24 сәуір), «Қара көзілдірікпен қарама күрбым» (1959, 22 шілде), «Бар ауызда – спартакиада» (1959, 9 тамыз «Көңілге дық салмай қойыңыз» (1960, 13 шілде), «Спартакта халық көп» (1961, 17 қаңтар), «Ойынның да өрті бар» (1961, 25 қаңтар) т.с репортаж, мақалалары жарық көрді.

Республикаға танымал спортшы, футбол маманы Тимур Сегібаев: «С.Бердікүловтың «Жұмыр жерде теңбіл доп» атты кітабы – спорт әдебиетінің үздік үлгісі. Футбол – жанкүйерлері көп, тек жампоз жігіттер өнер көрсететін күрделі өнер. Футбол – тек ойнауға ғана емес, түсінуге де қиын спорт түрі. Сейдахмет Бердікүловтың әлемдік футбол додасы жайлы жазған кітабын оқыған жан автордың теңбіл доп тылсымын тамаша білетініне таңданар еді» [1] –деп баға береді.

С.Бердікүловтың Ғұсман Қосанов, Мақсұт Омаров, Әбдісалан Нұрмаханов, Темур Сегізбаев, Жақсылық Үшкемпіров, Серік Қонақбаев сияқты саңлақтар туралы жазған очерктерінің көркемдік ерекшелігі шексіз. Ол қазақ оқырманын спорттың бүге-шегесімен таныстыруды, оған әсіресе, жастарды баулуды көздеген. Спорт тақырыбындағы қазақ прозасының тегеуірінді төлтума тіл-стильдің орнығуы, додалы тартыстарды бейнелеуде ұлттық таным-түсініктердің, образдық жүйелердің қалыптасуы, жеке адам қабілетінің сынға түсуін суреттеу арқылы тұтас халық рухын оята білуі, міне, жазушы С.Бердікүловтың суреткерлік даралығы осындай қасиеттермен әрбір шығармасы арқылы шоқтығы биік.

«Сейдахметке дейін спорт тақырыбы кәтерілмеп пе, спортшылар туралы кітап жазылмап па дерсіз. Көтерілді, жазылды. Сәбит Мұхановтың «Балуан Шолақ» повесі, Сәкен Сейфуллиннің «Бандыны қуған Хамит» әңгімесі, Қалмақан Әбдіқадыровтың «Қажымұқан» хикаяты – керемет дүниелер. Осы Ұш шығарманың арқасында Қазақстанда қаншама спортшылар тәрбиеленіп шыққанын есептемей-ақ қоялық. Бірақ сол кездері қазақтың талай жастары Балуан Шолақ, Хамит, Қажымұқан болғысы келмеді дейсің. Әдебиет пен журналистиканың басты мақсаты осы – тәрбиелік, ұйымдастырушылық, ағартушылық қызметі екендігін біз білеміз. Алайда олар емес С.Бердікүловтың осындай атаққа ие болуы, қазақ спорт әдебиеті мен журналистикасының негізін қалау құрметіне ие болу құпиясы?!» [2] деген пікірдің өзі С.Бердікүловтың шығармашылығы – сан-салалы, мәуелі шығармашылық екендігінен хабар береді. Замандас сыры мен жасөспірімдер тіршілігі, спорт әлемі мен жастық жалыны – оның шығармаларының өзекті желілері.

Қазақ спорт журналистикасында өзіндік қолтанбасы бар тағы бір жазушы – Өмірзақ Жолымбетов. Ол Қызылорда облысының Арал ауданында 1954 жылы орта мектепті бітіріп, 1955 жылы Алматы қаласындағы Денетәрбиесі институтына оқуға түседі. Ол мектепте оқып жүргенде облыстық, республикалық жарыстарға қатысып, зілтемірші ретінде жүлделерге де ие болған. Студент болып жүріп 61 кг. салмақтағы категориясы бойынша жастар арасында чемпион атанады. Сонымен бірге СССР спорт шебері атанады. 1959 жылы Қызылорда қаласындағы С.Сейфуллин атындағы орта мектепте мұғалім, 1962 жылы облыстық спорт комитетінің төрағасы болды. Осы кезде ол республикалық, облыстық бұқаралық ақпарат құралдарында спортшылар, спорт жарыстары туралы материалдар жариялап тұрды. 1961 жылы қазіргі әл-Фараби атындағы Қазақ Құлттық университетінің журналистика факультетінің сырттай бөліміне оқуға түседі. 1968 жылы қазақ радиосында спорт редакциясын басқарады. 1969-1984 жылдар аралығында Қазақ телевизиясының спорт редакциясында бөлім меңгерушісі, телеарна директорының орынбасары қызметтерін атқарды. Қазақстанның еңбек сіңірген жаттықтырушы атағына ие болды.

Ө.Жолымбетов – бірнеше кітаптардың авторы. Оның 1978 жылы Алматы қаласында жарық көрген «На льду Медео», 1991 жылы жасөспірімдерге арналған 255-беттік «О, спорт, ты...» атты деректі әңгімелер жинағы жарық көрген. Сонымен бірге 1984 жылы 111 беттен тұратын «От олимпиады к олимпиаде» атты очерктер жинағы, 1983 жылы мектеп оқушыларына арналған 171-беттен тұратын «Чемпион» кітабы, 1991 жылы 148-беттік «Рекордный лед Медео», осы жылы 125 спорт түрі мен 8 мың спортшының өмірбаяны, 1500 сурет қамтылған «Спортивная энциклопедия», А.Құлназаровпен бірге 2009 жылы 880-беттен тұратын «Қазақстан боксшылар елі» сөздігі жарық көрген.

Ө.Жолымбетовтің барлық кітаптары республиканың беделді баспаларынан жарық көрген журналист-жазушы. Ол деректі шығармалармен бірге көркем туындылардың да авторы.

Оның Сырдария кітапханасының құрамында «Намыс» тақырыптағы шығармалар жинағы жарық көрген. Осы кітаптағы «Құс қанаты Ғұсман» хикаяты болашақ әлемдік деңгейдегі спортшының балғын балалық шағын баяндаудан басталады. Көп балалы отбасында дүниеге келген Ғұсманның спортпен әуестенуіне мектептің дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі Нүкен ағайы мен өз әкесі Сыйттық себепші болады. «Ол туып-өскен Изатулла ауылын географиялық картадан таба қоюдың өзі де оңай емес. Тіпті, бұл ауыл қарайтын Бесқарағай ауданының үстімен өтетін, Семей мен Павлодардың арасын байланыстыратын тас жол да, әдейі ұмыт қалсын дегендей, бұл ауылға соқпай алыстан орағытып өтеді. Дегенмен, бас-аяғы қырық-елу үйден тұратын, ауыл шаруашылығын ұжымдастырудың алғашқы жылдарында құрылған осы «Изатулла» колхозы бітік егінімен, төрт түлік малымен аудан түгілі облысқа да белгілі болатын» [3] деген жолдар арқылы қиян шеттегі Изатулла ауылының соқпақтарынан басталған желаяқ спортшының сүрлеуі кейін кеңейіп, даңғыл жолдарға ұласады. Ғұсман үлкен өмір жолдарынан өтеді: темір жол училищесінде оқиды, әскер қатарында қызмет етеді, одан дене тәрбиесі училищесінде білім алады. Осы кездің барлығында жүгіруден бір сәт қол үзбейді. «...Осылайша он бес жасқа шыққанда, Ғұсманның өмірі жаңа арнаға бет бұрды. Бұл арнаның ұзақ жылдарға созылатын спортшы өмірінің бастауы екендігін ол кезде ешкім де білген жоқ еді...» [3, 20 б.] немесе «Кейде адамның жоғары нәтижелер көрсетуіне қоршаған орта, көңіл-күйі де тікелей әсер етті. Кишиневке келгелі өзін сондай жақсы сезініп жүрген еді. Күн сайын жаттығудан қалып көрмегендіктен спорттық бабына тез енді. Оның үстіне, елден келген хатта да айтылған ақыл-кеңестер, ағайын-туғандардың лебізі оны қанаттандыра, жігерлендіре түсті. Жарыс кезінде жүз метрді 10,4 секундта жүгіріп өтті. 200 метрлік қашықтықтағы көрсеткіші 21,4 секунд. 400 метрде 59 секунд уақытпен және эстафеталық жүгірісте де жеңіске жетіп, Молдавияның төрт дүркін чемпионы атанды. Жоғары көрсеткіштері Ғұсманды Молдавияның ең күшті спортшыларының қатарына қосты. Әрі жылғы КСРО халықтарының жазғы екінші спартакиадасына дайындалып жатқан республика үшін оның көрсеткіштері үлкен жаңалық болды...» [3, 35 б.] деген жолдар арқылы белгілі қазақ спортшысының жеңіске оңайлықпен жетпегендігін, елден жырақ жүріп, қаншама тер төккендігін, еңбек еткендігін көркем сипаттайды. Әңгімені оқи отырып, оқиға желісіне елітесің, шындығында да спортшының жанқияр ерлігіне тәнті боласың

Автор өз кейіпкерлерін жеке-дара суреттемей, оны ортасымен, белгілі спортшылармен қарым-қатынасы үстінде көрсетеді. Есімдері баршаға белгілі боксшылар Мәжит Омарғалиев, Әбдісәлан Нұрмаханов, әйгілі желаяқ Әмен Тұяқов және басқалардың оған әсер-ықпалы аз емес еді.

Аты әлемге жайылған атақты боксшы Әбдісәлан Нұрмаханов туралы жазылған «Қазаққа сіздей ұл керек!» хикаяты – оқырманды бейжай қалдырмайтыны анық. Хикаяттың «Өмір баспалдақтары» атты бірінші тарауында болашақ айтулы боксшының отбасы, өскен ортасы, аралас-құралас адамдары жан-жақты суреттеледі. Олай болуы да заңды секілді. Өйткені, жас адамның спортшы ғана емес, қарапайым азамат болып қалыптасауына өскен ортаның, қаумаланған қауымның ықпалы аз болмаса керек. «Адамның өмірі арналы өзенге ұқсас», – деуші еді ауылдың қариялары. Тастан-тасқа секіріп

сылдырай, сыңғырлай, жан-жағын көңілді шуға толтыра аққан өзен жарасымды жастық дәуреніңе ұқсаса, одан соң арнаң жазылып, көсіліп, шалқи сырғитын салауатты шағың қашықта емес. Қандай ғұмыр кештім, мына дүниеде не тындырдым – осыны сараптап, салмақтап, кейінге бір қарайлайтын сәт те бір кезде келеді...» [3,125 б.] деп басталатын әңгімеден көңілге тоқ беретін баяндаулар мол берілген. «- Бокс – спорттың төресі, – деді ол. – Білесің бе, Королев, Шоцикастардың кім екендігін? Қара жұдырықпен қара нарды бір ұрып сұлататындар. Бізде де Шоқыр Бөлтекұлы деген атақты боксшы бар... Былғары қолғапты асыға киіп, едіреңдеп барып теңселіп тұрған қапты періп қалғанында, бас бармағы кілт кетті. Жаны көзіне көрініп, қолын ұстап жерге отыра кетті» деген жолдардан атақты боксердің алғашқы балалық аңғалдығын оқып күлесің, қайтпас қайсарлығын біліп, тамсанасың. Әңгімедегі нанымды сюжеттер барлық ауылдағы ойын балаларының басынан өткен оқиғаларды сипаттайды. Соғыстан кейінгі жоқшылық кезеңдегі ауыл тұрмысы, жастар ойы, арманы мен мақсаттары баяндалатын сәттерден сол кезеңнің жағдайынан хабардар боласың. Студент бола жүріп спортпен шұғылданудың қиындығын, кейде өмірде таңдау жасауға мәжбүр болатындығын, достық пен сатқындықтың, көреалмаушылықтың не екендігін білесің. Кей сәттер тіпті, оқырманға да таныс болады. Бұл әрине, жазушының шеберлігі екендігіне дау жоқ.

Әбдісалан да ауыл баласы, көп балалы отбасының өмірден өз орнын іздеген талапты да талантты түлегі. Хикаяттың «Даңқ тұғыры» және «Спорт – бейбітшілік елшісі» атты екінші, үшінші тарауларында шаңы бұрқыраған ауылда дүниеге келіп, кейін қасиетті Түркістан топырағында жасөспірім шақтарын өткізген болашақ белгілі боксшының өсу, жетілу, шырқау шақтары рет-ретімен байыпты баяндалады.

«Қазаққа сіздей ұл керек!» шығармасы бокс, жалпы спорт туралы деректерге, кеңестерге бай. Мұнда Ә.Нұрмахановтың өткізген жекпе-жектері, күш сынасқан бәсекелестері мен жаттықтырушылары туралы, жарыстардың өткен жерлері, олардағы спорттық ғимараттардың жай-күйлері жайлы мол мағлұмат алуға болады. Хикаят нақты өмірлік деректерге құралғанымен, көркем шығармадай шабытты оқылады. Оның бүгінгі және болашақ спортшыларға берер тәрбиелік те, рухани да мән-мағынасы зор. Талай дүбірлі жарыстарда еліміздің жалауын желбіретіп, Әнұранын асқақтатқан Әбдісалан Нұрмаханов сияқты ұлы спортшының кездейсоқ қанішердің оғынан қайғылы қаза табуы, әрине, өкінішті. Хикаят халқымызды қара жамылтқан ұралы күндерді жырға қосқан ақындардың жоқтау өлеңімен қортындыланады.

Ө.Жолымбетовтың туындылары оқырмандарға өз бойларындағы спорттық шеберлігін жетілдіруге және спорттың әр түрінде жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Дене жаттығуларымен айналысуға тарту және спорттың әр түрінде спортта дарынды балаларды және жасөспірімдерді анықтау мақсатында халық арасында дене шынықтыруды дамытуға ықпал ететін бұқаралық спорт қозғалысы туралы да, спортшылардың шеберлік деңгейін немесе жаттықтырушылар мен спорт төрешілерінің біліктілік деңгейі туралы да мол мағлұмат береді.

Ол алғашқы спорт комментаторы – Айтбай Хангелдин туралы да мәлімет береді. Қазақ-қырғыз жастарының көшбасшысы болған Фани Мұратбаев 1928-1929 жылдары Ташкенде «Қазақ» футбол командасын құрғандығын, Айтбай Хангелдин сол командада ойнағанын, радиода спорт тақырыбындағы репортаж жүргізгенін айтады. Бұл – қазақ спорт комментаторлығының жасын ұзартатын фактілердің бірі және әлі де дәлелдеуді де қажет етеді.

Спорт тақырыбында тағы бір өндіріп жазған публицист, «Сейдахметтің мектебінен» шыққан тікелей шәкірті Несіп Жүнісбайұлының шығармашылығының да оқырмандарына берері мол. Азиялық Олимпиадалық кеңесінің (ОСА) мүшесі, Халықаралық спорт журналистерінің ассоциациясының мүшесі, Азия спорт журналистері Одағының мүшесі, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген тренері, спорт шебері, жоғары Ұлттық категориялы төреші Несіп Жүнісбайұлының кейіпкерлері де спорт саласында жетістікке жеткен жандар, олардың ерен еңбектері мен ерліктерін баяндайды. Қазақ спорт журналистикасын көркем әдебиет деңгейіне дейін жеткізген Сейдахмет Бердікүловтан алған тәлімі мен тәрбиесін жалғастырып жүрген Несіп Жүнісбайұлы екендігі шындық.

Ол спорт тақырыбына ен салған еншісі бөлек, дене тәрбиесі әдебиетіндегі өзіндік ерекшелігі бар жазушы, қаламгер. Бұл дарынды тұлғаның әр туындысы ғылыми зерттеу нысанына айнала алады.

Н.Жүнісбайұлы шығармаларында қала, теңіз, мұхиттар, сан қилы халықтар, олардың әдет-ғұрыптары өте бай әңгімеленеді. Оқырманға қызықты да жақын бір нәрсе бар. Ол қайда жүрсеніз де, кімдермен кездессеніз де, сізге жат көрінетін ештеңенің жоқтығы. Бәрі де өз мекенін, өз жұрты, өз туысың сияқты қабылданады. Кейіпкер характерін суреттеуде, олардың диалогын беруде автор көркем тілді емін-еркін пайдаланады. Образды тенеулерді, бейнелі сөздерді сәтті таңдайды. Н.Жүнісбайұлының әрбір шығармасының сөздің нәзік нақышына, тілдің шұрайына аса назар аударатыны

айқын білініп тұрады. Автордың жол сапар очерктерінде әдемі теңеу, метафора, этикалық екпін, кең әлемге құлаш ұру бар. Оның әр шығармасында ішкі сезімді қозғайтын ерекше күш бар. Оның осындай еңбектерді қазақ спорт журналистикасын, публицистикасын нақты, тың деректермен толықтырады. Оның спорт төңірегінде қозғаған әлеуметтік мәселелері бүгінгі күнге дейін өз мәнін жойған жоқ.

Н.Жүнісбайұлының 1992 жылы Барселонадағы, 1996 жылы Атлантадағы, 2000 жылы Сиднейдегі өткен олимпиадалардан берген репортаждары, жеке спортшылар жөнінде жазған очерктері құнды да құнарлы. Сонымен бірге «Спорт» газетінде де «Стартқа шығар шақта», «Старт басталғанда», «Жарыс қызғанда» атты тақырыптармен де бір-бірімен үндесіп жатқан репортаж, корреспонденция, ақпарат жанрларындағы материалдарының да маңызы зор.

Сонымен бірге, Н.Жүнісбайұлының жол-сапар очерктері, мақалалары адам өміріндегі ұсақ-түйек жайларды, болмашы мұң мен наланы, отбасының күйініші мен сүйінішін суреттейтін қарабайыр дүние емес. Спорт мәселесі төңірегіндегі келелі, толғағы жеткен мәселелер туралы ой қозғап, соның нәтижелі шешімінің табылуы үшін күресетін журналист. Сол арқылы қазақ спорт журналистикасында өзіндік өміршең қолтаңбасы бар екендігін дәлелдеп жүр.

«Дәулет» (1994), «Қазақ балуандар» (1998), «Сұр-мерген Форвард» (1999), «Қазақ боксшылары» (2000), «Санлақ. (Спортшы дарабоздардың жеңіс жолы туралы деректі жинақ)», «Берікқазы», «Бекзат» деректі хикаяттарының авторы, спорт тарихшысы Қыдырбек Рысбековтің шығармашылығының да оқырмандарға берері мол.

Болашақ спорт саласының журналисі атанғысы келетін кез-келген жас осы саланың шежірешілерінің туындыларын оқып, ерекшелігін айқындап, мән мен мағынаның үйлесімділігін меңгеруі тиіс деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Жүнісбаев Н. Жұмыр жерде... Сөкең жоқ// Жас Алаш, –1994. –2 наурыз
2. Дүйсебай Д. Қазақ спорт журналистикасының түбі әріде жатыр// «Қазақ спорт журналистикасы: кеше, бүгін, ертең» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары, 2018, 14 желтоқсан. – 4-9 бб.
3. Жолымбетов Ө. Намыс. – Астана, 2009. – 1- 125-бб

ҚАЗАҚ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАСЫ – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ КАПИТАЛЫ

Журналистика көпшілік үшін қашан да ақпарат ұсынатын және маңызды деректермен бөлісетін, ақпараттық қажеттілікті өтейтін құрал болды. Оның қоғамға, адамзатқа деген ықпалы зор. Яғни, медиазерттеушілер қандай да бір елдің ақпараттық сауаттылық деңгейін тану үшін оның не оқитынын, не тыңдап немесе көретінінен-ақ анықтауға болатынын дәлелдеген.

Бүгінде отандық БАҚ әсіресе, тележурналистика өзінің насихаттық, танымдық, ақпараттық қызметін толыққанды атқарып келеді. Елдегі билік пен халықтың арасын жалғаған журналистика, қоғамның, өмірдің сан-қырын көрсету арқылы біріне сабақ, өзгесіне өнеге беруде. Тәуелсіздік алғанымызға отыз жылға жуық уақыт өтті, өткен жиырма жыл бұрынғыдай емес, қазір телеэкрандардан қазақы болмыс, ұлттық құндылық, елдің рухани кемелдігі тақырыбы кеңінен ашылып жүр. Намазалы Омашев өз сөзінде: «ұлттық құндылығы жоқ, басқа елден өзінің өзгешелігі жоқ елді басқа мемлекет ешқашан мойындамайды. Қай елге барсам да осы қағидаға көз жеткіздім», – деген болатын. Расымен, елдің бірлігі мен татулығы оның тарихи негізінің, ұлттық түп-тамырының бір болуынан нығая түседі. Егеменді еліміз экономикалық және саяси реформаларды жүзеге асырып, бірқатар жақсы нәтижелерге қол жеткізді. Ендігі кезекте Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2017 жылғы «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы, кейін «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақалалары жарияланды. Мақала ұлттық құндылықтарымызды насихаттап, халықтың отансүйгіштік қасиетін арттыруға атсалысты. Осы бағдарламалар аясында қазақ телевизиясы түрлі танымдық бағыттағы, рухани құндылықты, адами ізгілікті қалыптастыруға, танытуға бағытталған жобаларды көрерменге ұсынды.

Аталмыш мақалалар бұқаралық ақпарат құралдарының алдағы жылдары жасайтын жобаларының темірқазығы десек болады. Жаһандану заманындағы көпшілік санасына ықпал етуші БАҚ және оның ішіндегі телевизия болғандықтан, ұлттық тарихи құндылықтарды насихаттау мен олардың қазақ телекеңістігінде көрініс табуы мақсатында жасалған жобаларды саралау қажеттігі де туындап отыр. Белгілі журналист, философия ғылымдарының кандидаты Болатбек Төлепберген: «әлемдегі кезкелген ұлт пен ұлыстың пайда болғаннан бірге жасасып, оны асқақ армандардың орындалуына жетелейтін ұлы мұраты – ұлттық идея» – деп атап өткен болатын. Ал қазақ халқының ұлттық идеясы жер бетінде қазақ ұлысының пайда болғанынан бері қалыптасып, дамып келеді. Расымен, қандай да бір жобаның танылуы мен өшуі де бұқаралық ақпарат құралдарының қолында. Кеңестік кезеңде В.И. Ленин «баспасөз – үгітші, насихатшы және ұйымдастырушы» деп атап өткен. Ал сол заманның өкілдері, кеңестік дәуір көсемінің сөзін жаттап, соған қызмет етті. Дегенмен кімнің насихатшысы, кім және ненің ұйымдастырушысы мен үгітшісі деген сауалды қоймады. Кейін бұл сөздің мәнін уақыт өткеннен кейін ұғынып, коммунистік партияның үгітшісі, насихатшысы, ұйымдастырушысы екендігін қалың көпшілік түсіне бастады. Ал Ахмет Байтұрсыновтың «баспасөз – халықтың көзі, құлағы һәм тілі» деу арқылы журналистиканың қызметін айқындап берді. БАҚ расымен халықтың құлағы, көзі, тіліне айналғанда ғана әлеумет алдындағы міндетін өтемекке мүмкіндігі бар.

Қазақ халқының ұлттық идеясы оның бейнесінде, тіршілігінде, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпында, қойнауы тереңге бойлаған тарихында жатыр. Ең алғаш қазақы болмыс, ұлт ретіндегі идеяның көрінісін Асан қайғы, Қазтуған, Бұқар Жараулардың еңбегінен білсек, дамыған қазақ қоғамында ұлттық құндылықтарды дәріптейтін түрлі көркем, тарихи фильмдер, телебағдарламалар, сұхбаттар жарияланып жүр. Ұлттық контент жасауда коммерциялық арналарға қарағанда мемлекеттік телеарналардың әлеуеті анағұрлым жоғары екені белгілі. Соңғы жылдары коммерциялық арналар да мемлекеттік тапсырыс ала бастады. Алайда коммерциялық телеарналардың басшылары бұл қаражаттың жеткіліксіз екенін жеткізіп жүр. КТК телеарнасының директоры қызметін атқарған Қанат Сахарияновтың айтуынша, 2015 жылы КТК-ның бар болғаны әрқайсысы үш бөлімнен тұратын үш сериал ғана түсіруге қауқары жеткенін жеткізді. Салыстырмалы түрде айтатын болсақ, «Қазақстан» телеарнасы нарыққа 2013-15 жылдар аралығында шамамен 50 отандық сериал шығарған. Олай болса, мемлекеттің қамқорлығындағы телеарналардың отандық сериал мен ұлттық құндылықтарды насихаттаудағы телеөнімдерінің саны мен сапасының алда болуы заңды құбылыс.

Телевизия – бұқараға эмоциялық тұрғыда бейнелі дыбыстық белгілерімен бірден әсер ететін күшті ақпарат құралы. Әрі адамзаттық, ұлттық өнер мен мәдени құндылықтарды дәріптеуші,

әлеуметтің айнасы, қоғамдық қарым-қатынасты жалғаушы және саяси идеялық аса мықты қару. Телевизияға тек ақпарат құралы ретінде қарау жеткіліксіз. Телевизия – өнер, ол қоғамды басқару тетігіне айналды десек те болады. Сондықтан, бүгінде қазақ телекөрсетісінде көпте бар рекреативті бағыттағы телетуындыларды ұсынудан гөрі, танымдық, ұлттық идеяны қолдайтын, рухани дағдарыстан күтқаратын тележобалар керек. Әрине, қажеттіліктердің тізімін атай берсек таусыла қоймас, дегенмен жоқ дей бергеннен гөрі барын да атап өткен дұрыс. Мәселен, қазіргі таңда «АВАІ» арнасы қызмет етіп тұр, бағдарламалар тізбегін қарасақ «Көшпенділер әлемі», «Руханият», «Ұлттық киім сырлары», «Мәңгілік мұра» сынды өзге де көптеген бағдарламалар жүзеге асырылып жатыр. Ал қайта жаңғырған бұрынғы көңіл-көтеру бағытындағы «Ел-арна» телеарнасы атына заты сай келіп, мәдени, адами құндылықтарды насихаттайтын көркем туындаларды көрермен назарына ұсынуда. Одан өзге, тек ел аумағында ғана емес, шетелдерде де көрсетілетін «Kazakh TV» арнасының қоржыны да ұлттық реңкті бағдарламалармен толысып тұр. Мәселен, «Атакәсіп», «Алтын Орда», «Байтақ ел», «Біздің жеңіс», «Мәңгілік мұра» тележобалары күнделікті телеэфирге шығуда. Қуантарлығы, деректі фильм жанрын, жалпы ғылыми деректерді қабылдауы қиын азаматтар үшін де, тынымдық тұрғыдағы түсінуге жеңіл туындыларды да ұсынып отыр. Оған дәлел, «Байланыс аясынан тыс жерде» реалити-шоуы. Мұнда қазақ халқының дәстүрі, тұрмыста қолданылатын жиһаздар болсын, мал сою, күбі пісіру, ауылдың тұрмыс-тіршілігімен танысу сынды тапсырмалар арқылы көрерменге осыны үйретіп отыр. Бұл тек қазақ халқының тарихы мен танымын, философиясын, өнері мен өнегесін танытуға бағытталған телеарналардың бірқатар бағдарламасы ғана. Одан бөлек, ұлттық арна эфирінен де «Өркениет шырақшысы», «Беймәлім Алаш», «Иман өзегі», «Дала өркениеті» сынды жобалар жасалып жатыр. Тіпті, жақында «НТК» арнасынан көрсетілетін Анна Данченконың «Талантым-тағдырым» атты танымал тұлғалармен сұхбаттасу бағдарламасын тамашалай отырып, респондент жауаптарынан қазақы тәрбие, ұлттық болмыс тақырыптарына қатысты деректерді тындадық. Демек, қазақ тележурналистикасы ұлттық құндылықты насихаттайтын бағдарламаны тамашалаймын дейтін көрермен үшін таңдаудың бар екенін тағы бір мәрте дәлелдеп отыр.

Жазушы, публицист Алдан Смайыл ағамыз өз сөзінде: «ақпараттық-идеология қай кезеңде де ұлттық қауіпсіздік мүддесіне негізделуге тиіс» деген болатын. Расымен, тарихи тамыры өзара өрілген, рухани кемелдікке үмтылған, ұлттық құндылығы дәріптелген мемлекеттің негізі нық болары хақ. Ардақты ұстазымыз филология ғылымдарының докторы, профессор Кәкен Қамзиннің «abai.kz» ақпараттық порталына берген сұхбатында: «ұлттық журналистика бұл күндері тепе-теңдік заңының аясында тіршілік етуде, сондықтан ол тек идеологиялық әдіс ғана емес, сонымен бірге рухани капитал, бизнес саласы» деген болатын. Расымен, қазақ телеарналарындағы бағдарламалар тізбегін қарастыра келе, түрлі шоу, әзіл-оспақ жобалар, концерттік бағдарламалардың жанында ұлттық құндылықтарға негізделген туындылар көрінбей қалады десек те, әр арнаның жеке жоспары бар екенін ескергеніміз жөн. Қашан да отандық телекөрсетіс ұлттық құндылықтардың капиталы болсын десек, қоғамның медиасауаттылығын, биік талғамын қалыптастыруға әрекеттенбек керек. Көрермен сұранысын қанағаттандыруда да айла қолданып, қазақылықтың белгілері бар детальдарды біртіндеп ұсына берсек, көптің де көзі үйреніп, кейін оны сұрамаққа ниетті болар.

MEANS OF MEDIA INFLUENCE ON PUBLIC CONSCIOUSNESS

Бұл мақалада БАҚ-тың қоғам санасына әсер етудің негізгі құралдары қарастырылады. Ақпарат-тың коммуникативті-мазмұндық жағын өзгерту тәсілдеріне, сондай-ақ адресаттың эмоцияларына жүгінуіне ерекше назар аударылады.

Данная статья проливает свет на основные средства воздействия СМИ на общественное сознание. Особое внимание уделяется способам трансформации коммуникативно-содержательной стороны информации, а также обращению к эмоциям адресата.

This article sheds a light on the main means of media influence on public consciousness. Special attention is paid to the methods of transformation of the communicative and content side of information, and the appeal to the emotions of the addressee.

Key words: public consciousness, manipulation, mass media, influence, psychology.

The formation of information civilization is characterized by an increasing role of public consciousness in all spheres of life. High technologies, which embody the strength and power of human intelligence, are becoming a decisive factor in social reproduction in the material and spiritual spheres. The development of the information society is impossible without effective interaction of information flows, mass communication and public consciousness. At the same time, public consciousness is formed and modeled through a variety of factors, among which mass media is today's most influential institution. Such a role of the media in the process of forming public consciousness is achieved by the efficiency of providing information, accessibility, wide coverage of the audience, diversity (by including various types of information), social orientation (by expressing opinions and interests of large social groups), etc.

The impact of printing on individual and social consciousness has been discussed since the invention of the printing press by Johann Gutenberg in 1450. History shows that «initially, only the ruling elite of society were aware of the potential social impact of the printed word. Many state leaders, fearing the consequences of universal literacy and the availability of printed materials, sought to exercise control over publications in order to deprive the opposition of the right to vote» [1, 41]. A similar fear of media influence still exists in many societies with totalitarian regimes, where leaders suppress or control the activities of the media in order to remain in power. The period between 19th and early 20th centuries was marked by the spread of literacy and the development of technologies in various fields, which led to the emergence of new forms of mass communication (the invention of the telephone, radio). «Since that time, concern about the consequences of media influence has been expressed not only by representatives of the enlightened elite, but also by individuals and groups of all strata of society» [1, 41]. The second media outlet (after the print press) is radio broadcasting. The use of radio waves allows you to transmit information over unlimited distances, even live. History knows many examples of the impact of radio broadcasting on public consciousness – and this influence could have both a positive and negative effect.

The advent of television marked a new stage in the technological development for the formation of public consciousness. Today, television is the most widespread channel of information influence on the masses, which, «due to its wide communication capabilities-efficiency, the «presence effect», is the most effective tool for managing the individual's worldview» [3, 143]. Television, unlike print media and radio, affects two organs of perception at once – hearing and vision – hence, the viewer receives more information than the listener or reader at the same time. Consequently, this affects the impact of television on public consciousness: «The possibilities of television broadcasting allow you to transmit the maximum amount of information in the form in which it is most easily absorbed, having the greatest impact» [9].

In recent decades, with the active development of the Internet, fast spread of information has become noticeable. There are many electronic versions and digests of print media (updating content in real time), Internet radio, network television broadcasting, combining the capabilities of all media types. Thus, in such conditions a person becomes subject to the simultaneous influence of print and electronic media, radio and television – some kind of manipulation. So how does such manipulation become possible, and who is the «manipulator»?

Most of the media are commercial projects, so they try to maximize their profits (by including advertising). And it is not difficult to do this – it is necessary to increase the number of consumers (readers, viewers,

listeners), which is achieved by topicality, sensationalism of the information presented, responsiveness to events and other means. On the other hand, the government can act as a manipulator, while through the media, the authorities try to «impose» certain meanings on the masses, encourage them to act, increase their credibility or, on the contrary, reduce the political weight of their opponents.

The media use a fairly wide arsenal of methods of influencing public consciousness, such as transformation of the communicative and content side of information and psychological impact. In this paper, we will present the most effective and common methods of exposure.

First of all, it is necessary to consider the purposeful transformation of the communicative and content side of information – it is associated with the creation of false events, distortion, concealment of information, manipulation of the time and place of its submission.

Distortion of information (direct lie or displacement of the concept in the semantic field) allows you to create a certain reflection of reality in the public consciousness, in which the distorted facts will be part of reality. The researcher Kara-Murza writes: «...the inclusion of direct lies is practiced by the media on a large scale as a technique that is inexpensive, but effective in solving urgent problems. At the same time, a blatant lie is preferable, because it destroys any possibility of dialogue» [6, 301].

Withholding information (silencing, selective submission of material) allows you to hide some of the information that is undesirable for the manipulator from the general public. In addition to withholding information, the media uses the principle of «noise democracy» – the drowning of the message, which cannot be avoided, in the chaotic flow of information noise. Manipulating the time and place of information submission. The order of submission of information, the time and place of its publication directly affect the assessment and assimilation of information. Overloading recipients with information selected according to a certain criterion, this technique is aimed at ensuring that the addressee refuses to provide information. Kalandarov, describing such a technique, explains that this is often «associated with the formation (hidden, of course) of the addressees' belief that they allegedly do not need information or it is extremely dangerous for them» [5, 27-28].

Isolation of the addressee. The success of the impact often depends on how completely it was possible to isolate the addressee from extraneous information influence. The ideal option for isolation is the complete absence of alternative, uncontrolled sources of information and opinion, which is possible with the totalitarian subordination of the media to the authorities.

Creating false events, a hoax. In this case, under the guise of a real fact, there is an event that did not happen in reality. An example of how false events in the media affect society is given by Bryant and Thompson: the New York Herald of November 9, 1874, published a frightening hoax that caused mass hysteria among readers. Reporter Connery, concerned about the lax security measures at the Central Park Zoo, made up a story that its inhabitants were on the loose. "The number of maimed, trampled and injured people reaches two hundred, about sixty of whom, according to preliminary data, are in serious condition, and three of them are unlikely to live until the morning," the journalist wrote. "Twelve predators still remain at large. The last paragraph explained that the report was "pure fiction" and "nothing more than a hoax", but not every reader reached this point. Some took to the streets with weapons in their hands to shoot escaped predators [1, 48].

The next important point in considering the impact of the media on public consciousness is to address the emotions of the addressee. Toffler, speaking about the impact of information and advertising messages on a person, rightly draws attention to the fact that the media deliberately appeal to the emotions and feelings of the recipient of information: "Trying to transmit messages that are increasingly saturated with image-bearing information at an ever-increasing speed, communication specialists, artists, etc. they consciously make efforts to ensure that every moment of the work of the mass media carries as much information and emotional load as possible" [10, 190]. Such an appeal to feelings and emotions can be explained by the fact that such an influence on a person is stronger and more effective than the methods of rational influence. "In the perception of information, human emotions are primary. The mind connects after the information has already been received. < ... > The appeal to emotions is intended to help hide the truth. The untrue, improvable logically, under the influence of excited emotions can look like the right, acceptable" [7, 24].

The main methods of psychological influence used in the media include sensationalism, the method of intimidation, and media violence. Sensationalism means the use of sensations – events that are given such high importance and uniqueness that the public's attention is almost completely focused on them. Through the use of sensations, you can keep silent about any facts and events, or weaken the reaction to any event that precedes the sensational one. The method of intimidation is that the audience is put before the choice of the lesser of two evils – that is, the message creates a situation of alternative, built on the opposition of two or more obviously unfavorable outcomes. Salemgareyeva reveals the principle of operation of such a technique: "as a result of a picturesque story about the whole horror of the greater evil, the lesser is almost presented as good" [9]. Media violence is an emotional impact on the audience through blood, violence, murder, etc. American

researchers Bryant and Thompson in the study of the psychological impact of media violence on the viewer identify a number of psychological processes associated with arousal, weakening of the deterrent effect of social sanctions, the desire to reproduce a scene of violence in real life, fear, fear, exaggerated perception of the danger of the real world, etc. [1, 199-211].

In the context of informational civilization, the media is one of the most influential institutions in shaping the public conscience. However, meanings broadcasted by the media often influence the consciousness of society manipulatively. At the same time, manipulators can be both the media themselves, which aim to maximize profits, and the authorities, who try to introduce the ideas they need into society through the media system, so that they could form public opinion. The arsenal of media influence on public consciousness is quite large. It is possible to distinguish methods of transformation of the communicative and content side of information, methods of emotional impact, as well as linguistic methods and techniques. However, in addition to this, there are many non-verbal means of influence associated primarily with visual information, which is more relevant for television.

References:

- 1) Bryant D., Thompson S. Fundamentals of media impact: Moscow: "Vilyame" publishing house, 2004. – 432 p.
- 2) Volodina N. Media language as the main way of influence on public consciousness. – Moscow: MSU publishing house, 2003.
- 3) Gerasimova S. Television as a means of forming and managing public consciousness // Managerial consulting. – 2007. – No. 2. – pp. 143-148.
- 4) Zelinsky S. Information and psychological impact on mass consciousness. – St. Petersburg: Publishing and Trading House "SCYTHIA", 2008. – 280 p.
- 5) Kalandarov K. Management of public consciousness. The role of communicative processes. – M.: Humanitarian Center "Monolit". – 1998. – 80 p.
- 6) Kara-Murza S. Manipulation of consciousness. – M.: Algorithm, 2004. – 528 p.
- 7) Kolodkin B. Manipulating mass consciousness: Socio-philosophical analysis-Sevastopol: SevNTU, 2010. pp. 24-26.
- 8) Mansurova A. Verbal ways of manipulating public consciousness // Bulletin of the KSU named after N.A. Nekrasov. Kazan: KSU Publishing House, 2009, no. 1, pp. 69-73.
- 9) Salimgareyeva L. Media and the public consciousness: the impact, challenges, technology manipulation // Bulletin of Electronic and print Media. – Vol.2 – [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.-vestnik.ipk.ru/index.php?id=1537>
- 10) Toffler E. Shock of the future: – M.: "AST" publishing house, 2002. – 558 p.

ПРЯМАЯ И КОСВЕННАЯ АНАЛИТИКА РИСКОВ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ И ИХ ОТРАЖЕНИЯ В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ

Ключевые слова: средства массовой коммуникации, аналитика рисков, анализ чувствительности, метод Дельфи.

Кілт сөздер: Бұқаралық ақпарат коммуникациялары, тәуекел талдауы, сезімталдық талдауы, Дельфи әдісі.

Key words: Media, risk analysis, sensitivity analysis, Delphi method.

Аннотация

В данной статье рассмотрены основные методы анализа рисков при выборе инвестиционных проектов, которые обеспечивают максимальную вероятность успеха проекта на начальном этапе.

В Республике Казахстан быстрыми темпами развивается сектор малого и среднего бизнеса, таким образом аналитика рисков при инвестировании или создании компании является актуальным вопросом, который постоянно задают себе и инвесторы, и предприниматели.

Сейчас многие методы, которые используются для аналитики рисков были придуманы и разработаны еще в XX веке и, следовательно, не совсем подходят для реалий современного мира, который движется вперед со скоростью света. Встает необходимость разработки новых методов, преамбула к которым представлена в данной статье.

Annotation

This article discusses the main methods of risk analysis when choosing investment projects that ensure the maximum probability of project success at the initial stage.

The small and medium-sized business sector is rapidly developing in the Republic of Kazakhstan, thus, risk analysis when investing or creating a company is a topical issue that both investors and entrepreneurs are constantly asking themselves.

Now, many of the methods that are used for risk analysis were invented and developed back in the twentieth century and, therefore, are not quite suitable for the realities of the modern world, which moves forward at the speed of light. There is a need to develop new methods, the preamble to which is presented in this article.

Аннотация

Бұл мақалада бастапқы кезеңде жобаның сәттілігінің максималды ықтималдығын қамтамасыз ететін инвестициялық жобаларды таңдау кезінде тәуекелдерді талдаудың негізгі әдістері қарастырылады.

Қазақстан Республикасында шағын және орта бизнес секторы қарқынды дамып келеді, сондықтан инвестициялау кезінде немесе компания құру кезінде тәуекелдерді талдау – бұл инвесторлар да, кәсіпкерлер де үнемі қоятын өзекті мәселе.

Енді тәуекелдерді талдау үшін қолданылатын көптеген әдістер XX ғасырда ойлап табылған және дамыған, сондықтан жарық жылдамдығымен алға жылжитын қазіргі әлем шындығына мүлдем сәйкес келмейді. Кіріспесі осы мақалада келтірілген жаңа әдістерді әзірлеу қажет.

В наше время, когда информация распространяется от человека к человеку, от компании к компании, от государства к предприятиям с очень высокой скоростью, развитие всех сфер жизни происходит очень стремительно. Таким образом, такие жизненно необходимые и чрезвычайно важные сферы как бизнес тоже развиваются очень стремительно. В таком потоке информации очень важно собирать и обрабатывать информацию так, чтобы до конечного анализа доходила только важная и достоверная информация.

Социальные сети и другие средства массовой коммуникации набирают все большие обороты и являются уже не просто развлечением для подростков, но полноценным инструментом продвижения любого бизнеса, как малого и среднего, так и крупного.

У нас в Казахстане бизнес развивается также стремительно, как и во всех других странах мира. Несмотря на то, что затяжной кризис связанный с пандемией коронавируса значительно притормозил обороты развития малого и среднего бизнеса не только в Казахстане, но и по всему миру, сектор МСБ не стоит на месте. Закрываются одни проекты, но в тоже время открывается два новых и так в каждой из отраслей.

В XXI веке бизнес открыть очень просто, но не каждому это под силу. Каждый проект обязательно несет за собой большую прибыль, но абсолютно каждый проект несет за собой значительные расходы. Невозможно точно сказать какой проект будет прибыльным, а какой нет, или какой из предложенных проектов будет работать в долгосрочной перспективе, а какой закроется в течение первого года работы. Такие выводы нельзя делать со стопроцентной точностью, потому что результат работы проекта зависит от множества факторов: состояние рынка, наличие конкурентов, преимущества проекта перед конкурентами, наличие достаточного финансирования, опыт организатора в реализации подобных проектов, маркетинговой стратегии и огромного множества других факторов.

Получается, что в большинстве случаев организаторы проекта при выборе отрасли и вида деятельности опираются только на свои чувства и интуицию? Это не совсем так. Отчасти может да, но основная масса профессиональных бизнесменов и инвесторов прибегает к методикам, которые позволяют высчитать инвестиционные показатели проекта с максимальной точностью. А если не умеют делать этого сами, то прибегают к помощи профессионалов.

Обязательной составляющей оценки эффективности инвестиционного проекта является анализ проектных рисков, назначение которого – предоставление потенциальным инвесторам необходимых данных для принятия решения о целесообразности участия в проекте и определение мер по защите от возможных финансовых потерь.

В процессе планирования проекта должен проводиться качественный и количественный анализ рисков. Если по итогам оценки принимается решение о реализации проекта, то перед организацией встает задача управления выявленными рисками. Статистика, накопленная по результатам реализации инвестиционного проекта, позволяет в дальнейшем более точно определять риски и работать с ними. Если же на этапе анализа рисков проекта выявлена высокая степень неопределенности, присущая проекту, то данный проект может быть отправлен на доработку, после чего снова производится оценка рисков. Порядок управления проектными рисками, а также сбора и использования статистической информации в конкретной ситуации зависит от специфики компании и реализуемого проекта.

На начальном этапе проводится анализ сильных и слабых сторон, возможностей и угроз. Это метод сбора информации, при котором проект изучается с точки зрения каждой из его сильных и слабых его сторон, благоприятных возможностей и угроз, что позволяет увеличить охват рисков, рассматриваемых в рамках управления рисками.

Проводится изучение факторов внешней и внутренней среды организации, влияющих на успех проекта. Факторы среды формируются каждой из организаций, являющейся участником проекта. Данные факторы включают корпоративную культуру, структуру организации, инфраструктуру, существующие ресурсы, коммерческие базы данных, условия рынка и программное обеспечение для управления проектами.

Анализ рисков проекта должен сочетать качественные и количественные методы.

Проведение качественного анализа рисков – процесс расстановки приоритетов в отношении рисков для их дальнейшего анализа или действий путем их оценки и сопоставления.

При проведении качественного анализа не используются математические расчеты. На данном этапе применяются общенаучные (индукция, дедукция, систематизация, обобщение (синтез), абстрагирование, сравнение и пр.) и эвристические методы (метод инверсии, метод идеализации, "мозговой штурм", конференция идей, метод коллективного блокнота, метод контрольных вопросов, метод фокальных объектов, метод морфологического анализа и др.).

Экспертные оценки – суждения, предоставляемые на основании компетентности в прикладной области, области знаний, сфере деятельности, отрасли и т.д., соответствующих выполняемой операции. Экспертное заключение могут давать как группы, так и отдельные лица, имеющие специальное образование, знания, навыки, опыт или подготовку.

Мозговой штурм – общий метод сбора информации, идей и предложения решений, который может использоваться для идентификации рисков, идей или решения проблем группой членов команды или экспертов. Данный этап наиболее важен при построении стратегии общения инвестиционного проекта с народом, потребителями, клиентами через средства массовой коммуникации. Именно на этапе мозгового штурма рождаются блестящие маркетинговые идеи, которые позволяют проекту снизить риски банкротства на начальном этапе планирования.

Метод Дельфи – метод сбора информации, используемый для достижения консенсуса экспертов по какому-либо вопросу. В этом методе эксперты участвуют на условиях анонимности. Устроитель с помощью вопросника запрашивает мнения по важным моментам проекта, относящимся к данному вопросу. Ответы суммируются и возвращаются экспертам для комментариев. Консенсуса можно достичь за несколько циклов этого процесса. Метод Дельфи помогает преодолеть необъективность данных и устраняет избыточное влияние отдельных лиц на исход обсуждения.

Качественные методы, как правило, используются на начальном и заключительном этапах анализа.

Для описания рисков проекта удобно использовать специально разработанные логические карты – список вопросов, которые помогают выявить существующие риски.

По результатам проведения качественного анализа рисков приводится описание неопределенностей, присущих инвестиционному проекту, причин, которые их вызывают, и формируется перечень рисков, которым подвержен данный проект.

После того как перечень рисков, присущих проекту, сформирован, необходимо их проранжировать по вероятности реализации рискового события и по величине возможных потерь, для чего составляется матрица вероятностей и последствий.

Матрица вероятности и последствий – общепринятый подход для отнесения риска к высоким, средним или низким путем сопоставления двух параметров риска: вероятности и влияния на содержание проекта в случае его наступления.

После того как риски, присущие проекту, выявлены и проранжированы по степени значимости, проводится количественная оценка основных проектных рисков.

Проведение количественного анализа рисков – процесс численного анализа влияния выявленных рисков на цели проекта в целом. Результатом количественного анализа рисков является оценка влияния наиболее рискованных факторов на показатели эффективности инвестиционного проекта.

Как правило, в инвестиционном проектировании на первом этапе проводится анализ чувствительности и сценариев, а в случае, если рассматривается крупный инвестиционный проект с большим объемом финансирования, – следующим этапом является оценка рисков с использованием вероятностно-статистических методов.

Анализ чувствительности – метод количественного анализа рисков и моделирования, используемый для определения рисков с наибольшим возможным влиянием на проект. Анализ чувствительности позволяет менеджерам оценивать, насколько показатели эффективности проекта реагируют на изменения переменных, которые используются для ее вычисления.

В условиях посткризисного восстановления, значительной турбулентности финансовых рынков и преобразования хозяйственных отношений в мире развитие эффективной и конкурентоспособной экономики сегодня требует системного реформирования сектора инвестиций.

Инвестиционная деятельность характеризуется особенно высоким уровнем неопределенности, ей преимущественно присущи значительная продолжительность реализации проектов и программ, наличие большого количества факторов, которые определяют конечные результаты осуществления этих проектов, изменчивость результатов во времени, частичная необратимость процесса инвестирования и т. д.

В результате большинство субъектов хозяйствования в процессе осуществления инвестиционной деятельности неизменно сталкиваются с рисками, которые рассматриваются преимущественно как негативное, но имманентное ее свойство.

В связи с этим возникает необходимость проведения эффективного анализа и оценки рисков инвестирования, чтобы потенциальные инвесторы могли иметь ясную картину реальных перспектив возврата средств и получения прибыли.

Теоретические исследования позволяют выделить значительное количество методик и показателей оценки рисков инвестиционных проектов, однако в современных условиях необходимо усовершенствовать процесс оценки с учетом действия факторов посткризисного периода (непредсказуемого уровня инфляции, нестабильности финансового и валютного рынков, ограниченности денежного капитала, девальвации денежной единицы и др.), что в целом обуславливает актуальность темы исследования и подтверждает ее научно-практическую значимость.

Таким образом, подводя итоги, можно сделать следующие выводы. Эффективное, научно обоснованное управление рисками инвестиционных проектов предприятия требует разработки новых методических основ и элементов процедуры их оценки с учетом особенностей трансформационных процессов в экономике.

Выбор конкретных методов анализа риска инвестиционного проекта зависит от таких факторов, как: масштабы проекта, полнота информационной базы, требования к глубине анализа и степени надежности проекта и др.

Также, необходимо учитывать постоянное влияние на инвестиционный проект коммуникационного мессенджера, который будет доносить до масс потенциальных клиентов основные послы и миссию новой компании.

Ш. МҰРТАЗАНЫҢ «БІР КЕМ ДҮНИЕСІ»

«Ел боламын десең, бесігіңді түзе» демекші, қазақ халқы қашан да өз ұрпағының білімі мен тәрбиесін басты орынға қойып келеді. Осы тұрғыда алыптардың өнегесімен сусындатып, өз тәжірибесімен ересек өмірге дайындайтын мұғалімдердің еңбегі зор. Соның бір жарқын мысалы, Қазақ ұлттық университеті, журналистика факультеті, баспасөз және электронды БАҚ кафедрасында, «Телехабар дайындау технологиясы» пәнінде ұстазымыз Молдахан Кәріпбайұлы әр студентке өмірлік мәні мен мағынасы бар, өнеге алуға тұрарлық қазақ азаматтарының мұрасымен танысып, сапалы хабар дайындауымызды тапсырған еді. Осы тапсырма аясында ұлтымыздың бел тұтар, бетке ұстар азаматы, талай алыпты тәрбиелеп шығарған, қаламынан шыққан әр ойы әлі де өзектілігін жоғалтпаған Шерхан Мұртазаның «Бір кем дүние» атты еңбегімен таныстым.

Кейде көкірегіңді сан түрлі ойлар кернеп жатады, айтайын десең уақыт кеңістігіне симайтындай көрінеді. Адамдық, қоғамдық, ұлттық мәселелерді айтып, оқырман санасына жеткізе білу – өнер. Ал соны аз ғана сөзбен дөп басу – сол өнердің шыңы. Бұл бәрінің бірдей қолынан келе бермейді. Ал Шерхан Мұртазаның қаламынан мұндай ұшқыр ойлар туды.

Қара деген сөзді көбіне дұрыс түсінбейміз. Қара Қыпшақ дегені, олардың өзін «ұлы» деп атағаны. Қара халық бізге ең жақыны. Тіпті Абайдың өзі де өлең жолдарын ақ сөз деп есептейді. Ал қарапайым, өз ойларын қара сөз деп атайды. Шындап келгенде, дәл осы «қарасы» жұртқа деген нақ сезімі, күйініші, ой-толғанысы еді. Ал Шерхан шерінің шоқтығы – оның қара сиясы. Жазған дүниесі екі сөйлемнен тұрса да, артында екі ғасырға саяр ой жатады. Мені таң қалдырғаны да осы.

Шерхан Мұртазаның «Бір кем дүниесінде» жеткізбек басты ойы – бұл дүниенің қысқалығы. Көзің тіріде қанша жерден мал қуып, атақпен масаттанып өтсең де, бұл кем дүниенің аяғы бір – сол қара топырақ. Байлығың асып-тасып бара жатса да, көрде сенің алақаныңда қалары – қара жер ғана. Оның айқын мысалы – «Құр алақан» әңгімесі. Ескендір Зұлқарнайын өлген соң табыттан қолы шошаңдап шыға берген екен. Тек бір данышпан алақанына бір уыс топырақ сепкенде ғана, қолы сылт етіп табытқа түседі. Мұндағы айтпақ ой, дүниенің жартысын жаулап, алтыннан тау тұрғызса да, батырдың алақаны бос қалады. *«Қайран дүние, тіршілікте кім тойған... Адамның ашқарақ көзі топыраққа ғана тояды.»*

Адам тек «жисам», «жесем» деп алдындағы көкжиек белестерінің соңынан жүгірумен болады. Өмірінің соңына дейін арман қуып өтеді, тек өлер шағының жақындап қалғанын сезгенде ғана, өткеніне қарай бастайды. Бұл сәтте көкірегің кернеген өкініштен не пайда, дер кезінде қанағат болмаса. Шерханның жеткізбек ойы да сол. Оның қысқа ғана әңгімелерінің басым бөлігі оқырманды қанағат ете білуге үйретеді. «Дуананың жирен қасқасындағы» малымның санын 100-ге жеткізем деп, ақыры кедейліктің қас ортасында қалған Қарағай бай да, «Ақсақ Темірдің аманатындағы» әлемнің жартысын жауласа да, бір мейірімге мұқтаж болған Әмір Темір, «Жарық астаудағы» су патшалығын басқарғысы келіп, ақырында бүтін ыдысқа да жарымай қалған кемпір, жүзді азырқанып, жүзсіз көрге аттанған Әлеке, мұның бәрі соның айғағы.

Шерхан Мұртазаның көсемсөзгерлік философиялық ой толғаныстары әлі күнге өзектілігін жоғалтпайды. ~~жоғалтқан жоқ.~~ Оның «Ақымаққа шапалақ» атты әңгімесінде ауыл әкімі «мен Бауыржанның туысымын» деп мақтанған екен. Сол кезде Жамбыл облысына әкім болып барған Серік Үмбетов «Туысы болсаң музейінің төбесінен су неге тамшылап тұр?» деп сұрайды. Осы бір ғана мысал арқылы Шераға әлі күнге өзгеріссіз келе жатқан қазақ қалпы жайлы ой тастады. Расымен де, «ел», «үлт» деп мақтанамыз, атымызға кір келсе, руымызға сөз тисе ашуға булығымыз. Бірақ өз еліміздің, жеріміздің көркеюіне үлес қоспасақ, жемқорлықтың етегінде, жалғанның жетегінен еріп жүре берсек, бұл намысымыз жалғанға айналмай ма?

«Бір кем дүниеде» сондай-ақ заң оқылықтары да айтылады. «Өлтіру оңай, тірілту қиын» шығармасында соттардың жазасызды өлімге қиып, ақталғанда қайта тірілте алмайтындығы жайлы жазылған. Талай жүрегі «қазақ» деп соққан ұлт жанашырлары да солай репрессияға ұшырады. Оларды қайтармақ кім бар? Қолы қысқалар ұзындардың орнына жазықсыз айыпталып кетіп жатқан жағдайлар бәрімізге аян. Олар ақталып шыққанмен, қара қапаста өткен жастығын қайтарып берер еш күдірет жоқ. Сол себепті де, Шераға «Қисық заң» әңгімесінде қазіргі заңды әлсіздер тұтылып, әлділер құтылып кете беретін өрмекшінің торына теңейді.

Менің жүрегіме ең бір әсер еткені «Шыңғысханның моласы қайда» атты жолдары болды. Хан бұл фәниден өткелі мың жыл болайын деп қалды. Ол әлемді жаулаған алпауыт болды, артынан қалған ұрпағы біздің тарихымыздың негізіне айналды. Бірақ бұл адам да аңызға айналып, артынан тек есімі қалды. Ал мәйітін жер жұтты. Ел археологтары, тіпті жаңа техникамен қаруланған жапондар да іздеп жүр. Нәтиже жоқ.

Бір кем дүние деген осы екен-ау...

«BALAPAN» АРНАСЫНЫҢ ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ РӨЛІ

Мақала пандемия жағдайындағы қашықтан оқыту кезіндегі «Балапан» арнасының рөліне арналған. Тақырыптың өзектілігі қашықтан оқыту кезінде «Balapan» арнасының арнайы бағдарламасы оқушыларға тигізер пайдасы немесе кері әсері анықталады.

Жұмыстың мақсаты – «Balapan» арнасындағы көрсетілген сабақтың уақыты оқушыларға тиімділігін зерттеу. Пандемияның бастапқы кездегі уақыты мен қазіргі жаңа оқу жылындағы уақытын салыстыру.

Жүргізілген зерттеу қашықтан білім беру кезінде «Balapan» арнасының қаншалықты маңызы зор екенін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері қашықтан оқытудың қазіргі жағдайын талдау, «Balapan» арнасындағы қашықтан оқытуға арналған бағдарламаны зерттеу, саралау. Зерттеудің әдіснамалық негізі тақырып бойынша отандық ғалымдардың мақалалары, еңбектері алынды.

Жұмыс қорытындысының қашықтан білім алып жатқан оқушылар үшін маңызы бар.

Түйінді сөздер: *қашықтан оқыту, пандемия, білім беру, «Balapan» арнасы.*

Статья посвящена роли канала «Balapan» при дистанционном обучении в условиях пандемии. Актуальность темы заключается в том, что при дистанционном обучении специальная программа канала «Balapan» выявляет преимущества или негативные последствия для учащихся.

Цель работы-изучить эффективность показанного урока на канале «Balapan». Сравнение времени пандемии в начале и времени в текущем новом учебном году.

Проведенное исследование позволяет объяснить, какое значение имеет канал "Balapan" при дистанционном образовании.

Методы исследования анализ современного состояния дистанционного обучения, изучение, анализ программы дистанционного обучения на канале "Balapan". Методологической основой исследования стали статьи, труды отечественных ученых по теме.

Итоги работы имеют значение для учащихся, обучающихся дистанционно.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, пандемия, образование, телеканал «Balapan»*

The article is devoted to the role of the Balapan channel in distance learning in the context of the pandemic. The relevance of the topic lies in the fact that during distance learning, a special program of the Balapan channel reveals advantages or negative consequences for children.

The purpose of the work is to study the effectiveness of the lesson shown on the "Balapan" channel. Comparison of the time of the pandemic at the beginning and the time in the current new school year.

The study allows us to explain the importance of the "Balapan" channel in distance education.

Research methods analysis of the current state of distance learning, study, analysis of the distance learning program on the channel "Balapan". The methodological basis of the research is articles and works of Russian scientists on the topic.

The results of the work are important for students who study remotely

Keywords: *distance learning, pandemic, education, «Balapan» TV channel*

Кіріспе

Қашықтан оқыту – білім, білік дағдыларды алу үрдісі, бұл кезде оқыту процедураларының тұтас немесе белгілі бір бөлігі мұғалім мен оқушының территориялық алшақтығына қарамастан жаңа ақпараттық және телекоммуникациялық технологиялардың көмегімен жүзеге асырылады. Қашықтан оқытудың білім саласындағы мақсаты: білім берудің біртұтас ақпараттың жүйесін құру арқылы оқушылардың білім деңгейін көтеру [1.4].

Пандемияға байланысты бүкіл мемлекет қашықтан оқыту жүйесіне көшуге мәжбүр болды. Қазақстанда 2020 жылдың наурыз айының аяғынан бастап, барлық мектеп онлайн білім беруге көшті. Статистика бойынша Қазақстанда 3,5 млн оқушы қашықтан оқыды. Қазіргі жаңа оқу жылының есептеу бойынша 2,6 млн оқушы қашықтан, 800 мың бала дәстүрлі форматта мектепке қатынап оқуда.

Пандемия кезінде қашықтан оқыту барысында бірнеше платформалар жасалып, білім жүйесіне енген болатын. Zoom, Online мектеп, Teams секілді т.б жаңа платформалар оқу жүйесінде қолдана бастады. Бұл программалардың тиімді, әрі тиімсіз жақтары болды. Халықтың біріне қолжетімді болса, біріне қолжетімсіз еді. Бұл платформалар арқылы жұмыс жасау мұғалімдер қауымына, ата –аналарға үлкен ауыртпашылық алып келді. Біздің отандық жаңа платформалар мен қатар шетелдік платформаларды пайдалануға тура келді. Соның ішінде, сыр берген ресурстардың бірі – Zoom платформасы. Ол бейнеконференциялар мен вебинарларды өткізуге арналған сервис. Тегін нұсқада 40 минутқа дейін және 100 адамға кездесулер өткізуге болады. Оқытушылар кездесуге телефон арқылы (zoom бағдарламасын орнату ұсынылады) немесе компьютер арқылы қосыла алады. Кездесудің әрбір қатысушысы дауыстап сөйлеуге, бейнематериалды көрсетуге және экранды кеңейтуге мүмкіндік бар [1.5]. Мұғалімдерге ең тиімді программа болғанның өзінде, оның бірнеше ақаулары бар. Мысалы, сабақтар өткізу барсыныда, түрлі танымайтын адамдар кіріп, неше түрлі жаман нәрселер көрсетіп, оқушылардың психологиясына әсер етіп, елді дүр сілкіндірді. Сол себепті, мектептер өзіміздің отандық программасына көшті.

«Online мектеп» – қашықтан оқыту кезінде мұғалім мен оқушы арасындағы кері байланыс үшін, видеоконференция арқылы түсіндіру үшін арналған арнайы платформа. Бұл жерде 42 пәннен 5 700 сабақ пен 140 мыңнан астам тапсырма әзірленген. Компания мәліметінше, күн сайын 1,5 млн бірегей қолданушы кіріп, сайт 30 млн рет қаралады. 3 500 мектеппен пайдалану туралы келісімшарт жасалған. Алайда, бұл платформа Қазақстанның барлық қалаларына, аймақтарына қолжетімді емес. Себебі, интернет желісі барлық жерде жақсы жасай бермейді.

Қашықтан білім берудегі ең тиімді жолы, әрі қолжетімді түрі – телеарналар болды. Олар: «Balapan» арнасы, «Қазақстан» арнасы, «Ел арна».

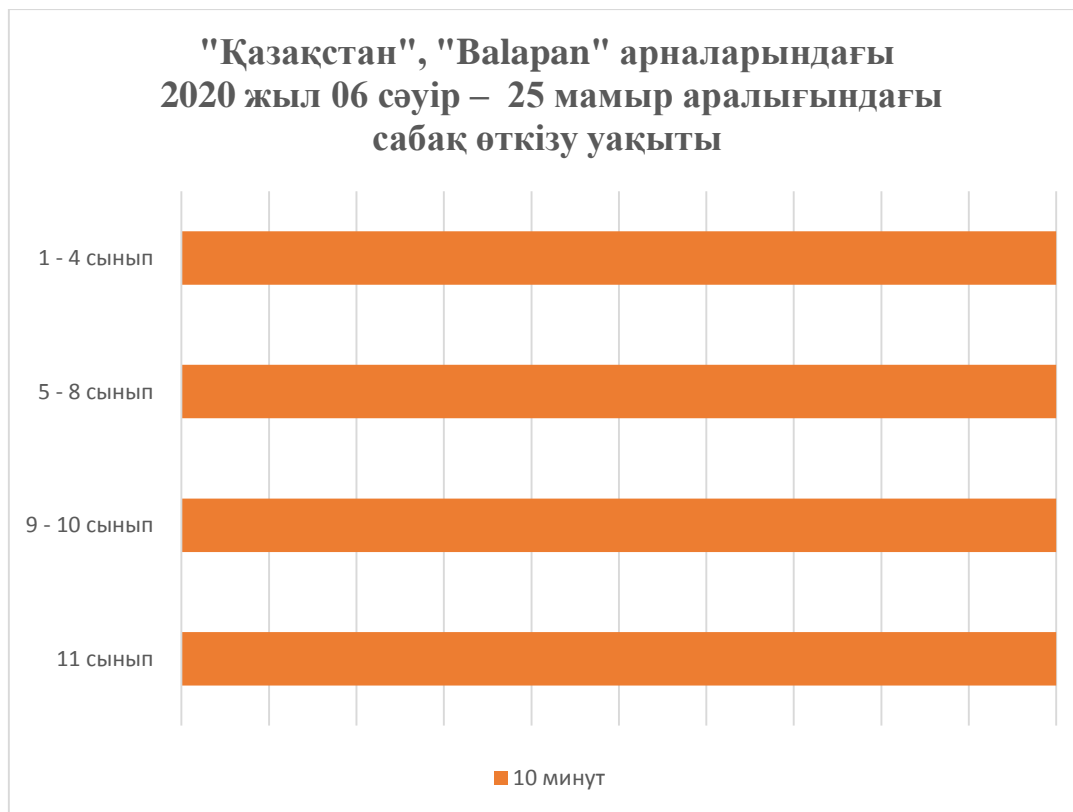
Негізгі бөлім

Наурыз айының 19 жұлдызында Қазақстанда оқушыларға телеарна арқылы сабақ өту ұсынылған болатын. Пандемия жағдайында оқушыларға сабақ өту үшін «Balapan» арнасында жаңа бағдарлама пайда болды. «Balapan» арнасынан бөлек, «Қазақстан» ұлттық телеарнасында жүргізілді. Білім және ғылым министрі Асхат Аймағамбетов: «Телеарналарда бейне-сабақтар сабақ кестесіне сай көрсетілетін болады. Бұл тетік, әсіресе, интернет қуаты әлсіз және қажетті құрал-жабдықтарға қатысты қиындықтары бар ауылдық білім беру ұйымдары үшін өзекті», -деді. Барлық жаңалықтарда: «Balapan» арнасында сабақ қазақ тілінде, ал «Ел арна» арнасында орыс тілінде өткізіледі» – деп жазды. 6 сәуірден бастап, «Balapan» арнасында арнайы сабақ үйрету үшін бағдарлама жұмыс жасады. Қазақстандағы ең үздік мұғалімдер видео, презентациялар арқылы оқушыларға жаңа тақырыптарды түсіндірді. 6 сәуірден бастап «Balapan» арнасында арнайы кесте жасалды. Дүйсенбі – жұма күндері сағат 09:00 – 17:00 аралығында арнадан көрсетілді. «Balapan» арнасынан бөлек, түрлі сайттарға, YouTube желісіне жарияланып тұрды.

balapan 6 СӘУІРДЕ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ӨТЕТІН «BALAPAN» ТЕЛЕАРНАСЫНДАҒЫ БЕЙНЕСАБАҚТАР КЕСТЕСІ			2 ҚЫРКҮЙЕК			QAZAQSTAN 13 сәуірде «Qazaqstan» телеарнасынан көрсетілетін бейнесабақтар кестесі 1-6 сынып		
Сыныбы	Уақыты	Пәні	Сыныбы	Уақыты	Пәні	сыныбы	уақыты	пәні
1-СЫНЫП	9:00	Сауат ашу	1-СЫНЫП	9:00-9:10	Сауат ашу	1-СЫНЫП	8:00	Сауат ашу
	9:10	Математика		9:10-9:20	Математика		8:10	Математика
2-СЫНЫП	9:20	Математика	2-СЫНЫП	9:20-9:30	Ағылшын тілі	2-СЫНЫП	8:20	Ағылшын тілі
	9:30	Қазақ тілі		9:30-9:40	Математика		8:30	Математика
3-СЫНЫП	9:40	Орыс тілі	3-СЫНЫП	9:40-9:50	Жаратылыстану	3-СЫНЫП	8:40	Қазақ тілі
	9:50	Математика		9:50-10:00	Жаратылыстану		8:50	Орыс тілі
4-СЫНЫП	10:00	Қазақ тілі	4-СЫНЫП	10:00-10:10	Қазақ тілі	4-СЫНЫП	9:00	Математика
	10:10	Орыс тілі		10:10-10:20	Дуниетану		9:10	Орыс тілі
5-СЫНЫП	10:20	Математика	5-СЫНЫП	10:20-10:30	Цифрлы сауаттылық	5-СЫНЫП	9:20	Қазақ тілі
	10:30	Жаратылыстану		10:30-10:40	Қазақ тілі		9:30	Математика
6-СЫНЫП	10:40	Орыс тілі	6-СЫНЫП	10:40-10:50	Дуниетану	6-СЫНЫП	9:40	Жаратылыстану
	10:50	Қазақ тілі		10:50-11:00	Цифрлы сауаттылық		9:50	Орыс тілі
7-СЫНЫП	11:00	Математика	7-СЫНЫП	11:00-11:12	Қазақстан тарихы	7-СЫНЫП	10:00	Шахмат
	11:10	Қазақстан тарихы		11:12-11:24	Математика		10:10	Қазақ тілі
8-СЫНЫП	11:20	Қазақ тілі	8-СЫНЫП	11:24-11:36	Орыс тілі және әдебиеті	8-СЫНЫП	10:20	Қазақ тілі
	11:30	Алгебра		11:36-11:48	Дүниежүзі тарихы		10:30	Математика
9-СЫНЫП	11:40	Математика	9-СЫНЫП	11:50-12:02	Қазақ тілі	9-СЫНЫП	10:40	Қазақ тілі
	11:50	Қазақ тілі		12:02-12:14	Математика		10:50	Математика
10-СЫНЫП	12:00	Физика	10-СЫНЫП	12:14-12:26	Қазақстан тарихы	10-СЫНЫП		
	12:10	Алгебра		12:26-12:38	Орыс тілі және әдебиеті			
11-СЫНЫП	12:20	Физика	11-СЫНЫП			11-СЫНЫП		
	12:30	Қазақ тілі						
12-СЫНЫП	12:40	Алгебра	12-СЫНЫП			12-СЫНЫП		
	12:50	Физика						
13-СЫНЫП	13:00	Қазақ тілі	13-СЫНЫП			13-СЫНЫП		
	13:10	Алгебра						
14-СЫНЫП	13:20	Алгебра ж/е анализ бастамалары	14-СЫНЫП			14-СЫНЫП		
	13:30	Қазақ әдебиеті						
15-СЫНЫП	13:40	Физика	15-СЫНЫП			15-СЫНЫП		
	13:50	Химия						
16-СЫНЫП	14:00	Алгебра ж/е анализ бастамалары	16-СЫНЫП			16-СЫНЫП		
	14:10	Орыс тілі						
17-СЫНЫП	14:20	Қазақстан тарихы	17-СЫНЫП			17-СЫНЫП		
	14:30	География						

1-сурет. «Balapan» және «QAZAQSTAN» телеарналардағы 6 сәуір және 2 қыркүйек аралығындағы сабақ өткізу кестесі.

Қыркүйек айының 1-нен бастап «Балапан» арнасында сабақ өту кестесі бойынша сағат 09:00-18:00 аралығында көрсетілді. «Қазақстан» арнасында сабақ тек 13 сәуірден бастап сағат 08:00 – ден 11:00 аралығында 1-6 сыныптардың видеосабақтары көрсетіле бастады. Себебі, «Қазақстан» арнасында басқада көптеген бағдарламалар болғандықтан, бірнеше сыныпты алуға тура келген.

2-сурет. «Balapan» және «QAZAQSTAN» телеарналарындағы 6 сәуір және 2 қыркүйек аралығындағы сабақ өткізу уақыты.

Статистика бойынша 2020 жылдың сәуір айынан бастап өткізілген сабақтың уақыт аралығы 10 минут. Оқу жылдың басынан бастап жоғары сыныптарға 12-15 минут аралығында.

«Balapan» арнасының пайдасы ол қолжетімділігінде, ал кері әсері оқушылар үшін уақыты өте қолайсыз болды. Жаңа платформалар арқылы сабақ өтіп жатып, телеарнадан да сабақты көру мүмкін емес болды. «Balapan» арнасының 2020 жылғы және жаңа оқу жылындағы қаралым статистикасына назар аударыңыздар.

Статистика бойынша көрсетілім сәуір-мамыр айында 1 млн көрсетілім болған. Алайда, қыркүйек және қазан айларында күрт төмендеген. Көрсетілім 300.000 көрсетілімге түскен. Оның түсу себебі, оқушылардың жаңа платформаларға көшуі, олардың жұмыс жасау тактикасын үйренуі әсер еткен. Қараша айында, көрсетілім қайта 500.000-ға көтерілген.

Қорытынды

«Balapan» арнасының пандемия кезінде маңызды рөл атқарғанын дәлелдей алдық. Оның қазіргі жаңа платформаларға қарағанда, тиімділігі жайлы мәліметтер келтіре кеттік. Телеарнадағы видеосабактар мұғалімдер үшін де көп көмегін тигізді. Эфирді жүргізуші мұғалімдер Қазақстан мемлекетінің ең үздік мұғалімдері сабақ өткізді. Олар арнайы дәрістерден өтті. Назарбаев атындағы зияткерлік мектебінің түрлі әдістерін үйренді. Сондықтан, қашықтан білім беру кезінде, ең жоғары дәрежедегі видеолар мен презентациялар жасап, оқушыларға тек сөзбен ғана емес, түрлі суреттермен сабақ үйретті. Қазақстан жерінде қолдарында ақпараттық құралдары жоқ, интернет желісі ұстамайтын ауыл аймақтарда «Balapan» арнасындағы видеосабактың арқасында көптеген сабақтардан хабардар болып, білім алды. Алайда, ол тек пандемия жағдайы басталған кезінде ғана рөлі ерекше болды. 2020 жылы жаңа оқу жылы бастала салысымен программаның қолданысы күшейіп, «Balapan» арнасының көрсетілімі де азая бастады. Қазіргі таңда, оқушылар көптеген программалар арқылы сабақ өтіп жатқандықтан, арнадағы арнайы бағдарламаны көруге уақыт жеткіліксіз. Сол себепті, жаңа оқу жылында маңызы төмендеп кетті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Жақсылықова Г.И., Оразбаева А.К. Қашықтан оқытуды білім беру технологиялары арқылы ұйымдастыру жолдары // Әдіскер – методист (республикалық ғылыми – педагогикалық журнал). – 2020. – №2 (74).
2. balapan.tv
3. qazaqstan.tv

ҰЖЫМДАҒЫ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ АУАН: ІСКЕР ҚАУЫМНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ КЕМЕЛДІГІН ТІЗГІНДЕУ ОРАМДАРЫ

Ұжым – жұмысшылардың арнайы топтарын ескермей, күн сайын дерлік кездесетін адамдардан құралған жұмыс тобы. Адамның жұмысқа деген көңіл-күйінен ұжымдағы климаттың қандай екенін түсінуге болады. Жұмыста біз өміріміздің көп бөлігін өткізбесек те, жартысы сөзсіз еңбек жылдарына тиесілі екендігі сөзсіз. Жұмысты тиімді атқару, тиісінше, әріптестермен жағымды қарым-қатынас орнатудан құралары анық. Еңбек ұжымындағы эмоциялық күй, психологиялық ау-жай отбасындағы қарым-қатынасқа, денсаулыққа, тапсырмаларды орындауға деген күш-жігерге және сайып келгенде, олардың өміріне деген жалпы көзқарасқа әсер етеді. Тиісінше, егер команда салауатты эмоциялық қарым-қатынаста болса, онда адам басқа жұмыс орнын табу туралы ойламайды, үйге келіп, барлық мәселелерді өз отбасына беруге ашуланбайды және өмір бұл адамға тек оң нәтиже береді, ол оң энергиядан қуат алады.

Ғалым Никита Непряхин ұжымдағы эмоциялық ахуалды тізгіндеуге қатысты сауатты пікір білдіреді. Психолог: «Бұл дегеніміз, команда жинайтын кез-келген көшбасшы өз қызметкерлері үшін белгілі бір дәрежеде жауап береді. Өйткені, егер жанжал, түсінбеушілік немесе ұжым ішінде қандай да бір тітіркену болса, ол жеке адамға шоғырлануы мүмкін, бұл әсіресе жастардың күші мен сенімділігіне теріс әсер береді. Адам өзінің өмірге, адамдарға деген көзқарасын асыра бағалайды. Сондықтан сіздің командаңызды, жетекшіңізді де, топ мүшелерін де ұдайы бақылау маңызды[1]» – дейді.

Расында, еңбек өнімділігі, нәтижелігі жоғары топты адамдардың қарым-қатынасына қарап та ажыратуға болады. Қарым-қатынастың жағымды қатпары бір-біріне деген тілекпен жүреді, адамдар түрлі тақырыптарда пікір алмасып, жиі сөйлеседі, кез-келген мәселелерді талқылайды, бір-бірін құрметтейді, әркімге ашық пікір білдіруге мүмкіндік береді, егер ескерту жасалса, онда адамның жеке басына қол тигізбестен сыпайы түрде бір-бірімен ұғынысады. Адамдар өздерінің сезімдері мен тәжірибелерін ешқашан жасырмайды. Жетекшіні құрмет тұтып, оның игі бастамаларына қолдау білдіреді. Сондықтан Ұжымдағы қарым-қатынасты психологиялық санатта зерттеу-зерделеу аса маңызды. Психология – экономикалық жетістік пен финанстық-қаржылық қуаттың басты қайнары. Ұлтымыздың қоғам қайраткері, шығармашыл тұлға, зерттеуші психолог ғалым Жүсіпбек Аймауытов танымы терең ғылым, оның барлық саладағы қажеттілігі жайында: «Психология, – деп жазды автор осы кітаптың «Бет ашарында», - терең ой, терең білім, терең пәлсапаға соғатын пән... өзге білімдер затшылдыққа (материализм – Қ.Ж.) табанын тіресе де, психология әлі тіреп, яғни нық басқан жоқ... Қарапайым адамға жұмбақ сықылды көрінетін талай нәрселер психологияда қаралады... Себептері, сырлары айқындалады, бұлардан хабары болу, ақыл-ойына ерік беру кімге де болса, керек-ті...[2]» – деп жазады.

Ұжымдағы психологиялық ахуалды эмоциялық тұрғыдан жақсарту үшін:

– қызметкерлердің жынысын,

– олардың білімін,

– моральдық принциптерін зерттеу аса маңызды.

Өйткені, таза ерлер ұжымы тек жұмыс мазмұны мен жалақыға қызығушылық танытады, ал әйелдер – жұмыс кестесі, еңбек жағдайларын тандауды-талқылауды күп көреді. Ерлер әйелдерге қарағанда бір-бірімен ынтымақтасады, яғни ерлер командасында қақтығыстар аз болады. Аралас топтардың да артықшылықтары бар, әйелдер өздерінің жеке мәселелерін талқылауға ыңғайсыз болады, ал ер адамдар нәтижеге қол жеткізуге құмар болады. Ұжым мүшелерінің жас ерекшеліктері де психологиялық күйге тікелей әсер етеді. Бірдей жас жалпы мүдделерді анықтайды, барлық тақырыптар үшін қызықты болады. Тиісінше, білім деңгейін арттыру, оларды ұдайы тұлғалық жетілдіріп отыру топтың эмоциялық оң климатын қалыптастырудағы шешуші қадамдардың бірі. *Мұндайда ұлттық психологиятану мектебінің белді өкілі Жүсіпбек Аймауытовтың құнарлы еңбегі өзінің аса өміршеңдігімен көзге ілінеді. Ол ұжымдағы, қызметтегі қарым-қатынас жайлы оң пікір білдіреді.* Мысалы, Ж.Аймауытов мамандық таңдау жайлы өз пікірлерін жалғастыра келіп: «Жұрттың бәрі – комиссар болғанда, осынша қызметтерді істеуші кім болмақ?» – дейді. Осы сұрақтың жауабын Жүсіпбек былайша түйіндейді: «Әлеумет тұрмысы оңдалу үшін онымен бірге әр адамның тұрмысы түзелу үшін -әр адам қолыннан келерлік, пайда берерлік іс істеу керек. Әр адам қабілетіне, ыңғайына қарай өз орнында қызмет етпесе

әлеуметке пайда орнына зиян келтіреді. Екінші, әр адам өз жолымен жүре алмай бөтен жолға түссе, оның бар таланты (озаттығы) жарыққа шыға алмай жерге көміледі. Ондай адам өмірге разы да болмайды», – дейді. Осы ретте, ұжым мүшелерінің бойындағы дағдыларды арттыру категорияларын бірнеше түрге бөліп қарастырған дұрыс(Қ. Д. Қ. – авторлық сызба):

1. Стратегиялық – көп өлшемді модельдеу және перспективалы көру қабілеті (басқару тобы үшін маңызды дағды).

2. Жүйе – тұтас ұйымға жүйе ретінде қарау, өзін басқа элементтермен байланысты жүйенің элементі ретінде қарастыру мүмкіндігі (тиімді көшбасшының маңызды шеберлігі).

3. Аналитикалық – барлығын компоненттерге бөлу мүмкіндігі (тиімді көшбасшының маңызды шеберлігі).

4. Шығармашылық – әр түрлі қырдан, әр түрлі перспективалардан заттарға қарау, жаңа перспективалар табу, жаңа мүмкіндіктер іздеу, стандартты емес шешімдер қабылдау (жұмыс сипаттамасымен шектелмеген көптеген менеджерлер мен қызметкерлер үшін маңызды дағды).

5. Эмоционалды – өзіңде және айналаңыздағы эмоционалды фонды байқай білу, эмоциялардың табиғатын түсіну, өз реакцияңызды таңдап, басқа адамдардың эмоцияларына әсер ете білу (персоналды басқарудағы, көшбасшылықтағы, ішкі және сыртқы клиентпен қарым-қатынасты басқарудағы маңызды дағды).

6. Сөйлеу – сөйлеу уақытында ойлау және ойлау уақытында сөйлеу, өз ойларын тыңдаушыларға оңай және анық жеткізе білу (презентациялар мен көпшілік алдында сөйлеу, сату, келіссөздер, жиналыстар өткізу кезінде қажетті дағды). *Соның ішінде, Ұжымдағы психологиялық*

ахуалды жақсарту үшін эмоциялық күйді реттеу құлпын тап басып, нақты айқындау – барлық бірліктерге ықпал тигізеді. Егер сіз әр түрлі қызмет салаларында, ұйымдастырушылық баспалдақтың әртүрлі деңгейлерінде өнімді адамдарды еске түсірсеңіз, онда сіз бәрінде әртүрлі көрінетін ортақ бір дүниені таба аласыз. Көбінесе бұл қуаныш пен жағымды әсер қалдыратын іскер адамдар, олармен жұмыс істеу жағымды, олар әріптестер мен клиенттердің қажеттіліктеріне икемді жауап береді, эмоцияларын өзгерте алады және басқалардың эмоцияларына әсер ете алады, олар өздері айналысатын нәрсеге жағымды қуат әкеледі.

Мұның барлығы эмоционалды ойлауды техникалық және кәсіби шеберлікпен меңгерген тұлғалардың аспектілері. Бұл лакмус сынағы ретінде кімнің табысқа жететінін анықтайды, ал кім әрдайым риза емес, кім бақытты, кімнің әріптестерімен, көшбасшымен, клиенттермен ұзақ мерзімді қарым-қатынас орната білетіндігін және тек ерекше қарым-қатынасты ұстанатындығын білдіреді. Ол үшін бізге ұйымдағы адам жұмысының әлеуметтік-психологиялық аспектісін тізгіндей білген дұрыс.

Басшы қызметкерден не күтеді:

–өзінің функционалы шеңберінде барабар шешімдер қабылдау;

–клиенттермен мұқият және кәсіби қарым-қатынас жасау;

–проблемалық жағдайларды тиімді шешу;

–әріптесіңізбен нәтижелі қарым-қатынас жасау;

–**эмоционалды күйіңізді реттеу.**

Басшыдан не күтіледі:

–тапсырмаларды тиімді қою, оқыту, ынталандыру, қолдау;

–тиісті шешімдер қабылдау;

–**эмоционалды күйіңізді реттеу(маңызды фактор);**

–проблемалық жағдайларды тиімді шешу;

–кері байланысты дұрыс беру;

–өз тобыңызды дамытып, шабыттандыру. Меніңше, эмоциялық ахуалды реттеу барысында өзара коммуникация жасаудың 3 деңгейін басшыға да, қызметкерге де толық игеру маңызды. мәселен, біз күнделікті қызметте біз бір-бірімізбен 3 деңгейде қарым-қатынас жасаймыз: *Олар: ақыл-ой (идеялармен, міндеттермен, ақпаратпен алмасу), эмоционалды (тану, білдіру, эмоционалды жағдайдың өзгеруі – сіздің, клиенттің, серіктестің), физикалық (қол ұстасу, достық құшақтар, иықта шапалақтау).* (эмоциялық күйді реттеу техникалары)

Негізінен алғанда, мидың нейропсихологиясы саласындағы соңғы ашылымдар адамның көңілді, қуанышты, жағымды эмоцияларды сезінгенде, серотонин босатылатынын көрсетеді, бұл ақыл-ой белсенділігінің ең жоғары деңгейіне әкеледі. Бұл дегеніміз, адам өзінің еңбек нарығындағы өнімділігін арттыра алады, шығармашылық идеяларды қалыптастырады, тапсырмаларды тезірек жеңе алады, өз жұмысын сапалы орындай алады, эмоционалды тонды көтеруді үйренеді.

Американдық психолог Эрик Берн мұны «психологиялық оттегі» деп анықтады. Демек, айналасынан назар мен құрмет күту – адамның психологиялық қажеттілігі екенін аңғарамыз. Ол мұндай құбылыстың түрін анықтайды:

1. позитивті (ризашылық, мақтау) және жағымсыз (сын);
2. шартсыз (жеке тұлға үшін: "Мен сені әдемі адам ретінде бағалаймын") және шартты (іс-әрекеттер үшін: "Сіз бұл жобаны өте жақсы жасадыңыз»);
3. ішкі (мақтау және ризашылық білдіру) және әлеуметтік (басқалар);
4. физикалық (құшақтау, иыққа шапалақтау, қолды қысу) және психологиялық (сөздер мен вербальды емес мақұлдау).

Компанияның басшысы теріс эмоциялық нәтижелерден қалай аулақ бола алады? Ол үшін эмоционалды деңгейде оған және әріптестеріне не болып жатқанын, осы эмоциялардың табиғаты қандай және оларды қалай басқаруға болатындығын түсіну маңызды. Негізінен, біз индивид ретінде білетін нәрсені өзгерте аламыз, қабылдай аламыз немесе оған деген көзқарасты өзгерте аламыз. Адамның әрқашан таңдау құқығы бар. Өйткені эмоционалды ойлау – бұл кәсіптегі адамдар үшін жетістікке жету-дің құралы. Эмоционалды кемелдікті арттыру техникасының канондары:

1. Күні бойы өнімді жағдайды сақтау;
2. Жұмыстағы сын-қатерлерге баса назар қою;
3. Әріптестерге кінә артуды тоқтату, ашулану, теріс пиғылды жою;
4. Клиенттермен, бағыныштылармен, әріптестермен өнімді өзара іс-қимыл құру;
5. Ұзақ мерзімді қатынастарды құру және қолдау;
6. Эмоционалды түрде тұтас болу.

Эмоционалды кемелділік – сіздің компанияңыздың басшыларының да, мамандарының да қарқынын айтарлықтай арттыратын жұмыс дағдысы. Кез-келген компанияның жетістігі көбінесе қызметкерлердің эмоционалды жағдайына байланысты екендігін ұмытпаған дұрыс.

Қосымша 1.

Ұжымдағы психологиялық ахуалды жақсарту үшін эмоциялық күйді реттеу техникасы – "**Оқыту дағдылары**" әдіснамасы.

Әдіс психологиядағы мінез-құлық бағытына жатады. Жұмысқа деген көзқарастың негізі оқыту моделі, мақсат қою, мінез-құлықты өлшеу және бағалау болып табылады. Мысал ретінде өзіне-өзі сенімділікті арттыру, эмоцияны тізгіндеу тренингі топтары бола алады. Осылайша, олар мансапты жоспарлауға және шешім қабылдауға, мазасыздықты жеңуге және қарым-қатынас дағдыларын жетілдіруге үйретеді[3].

Ұжымдағы эмоциялық кемелділікті арттыру, нығайту бойынша үлгілік әдіснама жоспары:

Тренинг тақырыбы: Ұжымдағы психологиялық ахуалды жақсарту үшін эмоциялық күйді реттеу техникасы <i>Жанры:</i> психологиялық-гедонистік <i>Сипаты:</i> көпшіліктің рухани кемелділігін арттыру Мазмұны: Психологиялық-эмоциялық оқыту аясында, іскерлік басқару аясында; Қажетті сілтемелер: http://azps.ru/ptherapy/indextu.html		Тренер не басшының аты-жөні: Күні: Дастан Қастай Студент
I. Тренинг кезеңдері	Тренинг мазмұны	
Тренингке негізделген тұлғалық даму мақсаттары	мазмұны бойынша қойылған сұрақтарға жауап беру, сауалнама әдісі арқылы зертеу. – Психологиялық еңбектердің ғылыми әрі теориялық келбетін сипаттай отырып, тәжірбиелік зерттеу жүргізу, қоғам үшін құндылығы мен идеялық кеңістігіне орай бөліктерге бөліп, жоспар құру;	
II. Тренинг нәтижесі	Қызметкерлердің барлығы орындай алады: Осы тақырыппен үндес тақырыптарға ізденеді, қосымша тапсырмаларды орындайды. Жазбаша-ауызша жұмыс жасайды. Сұраққа жауап береді. Студенттердің көбісі орындай алады: Топтық жұмысты бірлесе орындайды. Өз бетінше жұмыс жасайды. Сұраққа жауап береді. Қосымша үлестірме ресурстармен жұмыс жасайды. Студенттердің кейбіреуі орындай алады: Оқулықтан тыс берілген қосымша тапсырмаларды орындайды, тақырып бойынша қосымша мәліметтер мен дәлелдер келтіре алады. Каллиграфиялық анализді талдайды.	

III. Бағалау	Жеке, жұптық, топтық тапсырмаларды орындай алады. Тренинг барысында тыңдаушының назарын өзіне аудара алады.	
IV. Ресурстар	Лингвистикалық, психологиялық, журналистік түрлі педагогикалық оқулықтар, суреттер, топқа бөлуге арналған кеспе қағаздар және әртүрлі заттар, топтық тапсырмалар, кері байланыс, стикер, интерактивті тақта	
V. Әдіс-тәсілдер	Сұрақ-жауап, әңгімелеу, түсіндіру, ойын, көрнекілік. Рефлексия, тарихи әдіс.	
Пәнаралық байланыс	Орфоэпия, орфография, журналистика, лингвистика	
Тренинг жоспары		
Жоспарланған уақыт	Барысы :	Бағалау түрлері
Басталуы 5 минут	Сәлемдесу. Психологиялық ахуал қалыптастыру: Түгендеу, ұжымдық ұран не әнұран айтқызу, Ғылыми еңбектерді тізіп, оқу құралдарын байқау. Ұжымдық эмоция идеясына кіріспе ақпарат беріп, оның жеке тұлғамен байланысын салыстыру.	1. Суммативтік немесе жиынтық 2. Формативтік немесе қалыптастырушы
Негізгі бөлім 10-1,5 сағатқа дейін	Білу және түсіну Арт-терапия топтарындағы практикалық жаттығулар Психология, өнермен терапия топтарындағы практикалық жаттығулар (арт-терапия, арт-терапия). Өнер терапиясының мәселелері Психология: өнер терапиясының мәселелері (арт-терапия, арт-терапия). Өнермен психодинамикалық терапия Психология, өнермен психодинамикалық терапия (арт-терапия, арт-терапия). Арт-терапияда өздігінен сурет салу және модельдеу Өнер терапиясындағы Психология, стихиялық сурет және модельдеу (арт-терапия, арт-терапия). Өнермен терапиядағы Сублимация Психология, өнер терапиясындағы Сублимация (арт-терапия, арт-терапия).	Мақалалар, ғылыми еңбектер, Интерактивті тақта
Білімді бекіту	Қолдану Венн диаграммасы, комперативтік әдістер арқылы тәжірибе жүргізу. Жеке жұмыс жүргізу.	Оқулық, түрлі-түсті маркерлер
Ғылыми тұжырым мен пайымдау сәті 5 минут	Нысаналы әдістер мен еңбектердің астарына үңіле отырып, оны қолданудың жаңа әдістерін ұсыну	
Аяқталуы Тренингті бекіту 30 минут	Ой қорыту	Түйген білім-дерін жазады.
Бағалау 5 минут Кері байланыс 3 минут		Алған әсерді стикерге жазып, оны плакаттарға жабыстырады.
Тапсырма: Ұжымдағы этика заңдылықтарын, Медиаэтика ғылыми еңбектерін оқып, пікір алмасу, түрлі тақырыптарды бірге талқылау.		

Пайдаланған әдебиеттер:

1. https://nbc.ua/pages/trainers/nikita_nepryakhin.htm
2. <http://anatili.kazgazeta.kz/news/15259>
3. <https://delovoyimir.biz/kak-uluchshit-psihologicheskij-klimat-v-kollektive.html>

БАСПАСӨЗДЕ МҮНАЙ ЖӘНЕ ГАЗ ТАҚЫРЫБЫ ҚАЛАЙ ЖАЗЫЛЫП ЖАТЫР?

Бүгінде мұнай «қара алтын» және «өркениеттің негізі» деп аталады. Өйткені, біріншіден, бұл геологиялық ресурс біздің ғаламшарымызда ең маңызды рөл атқарады. Ол адамзат өміріндегі басты «стратегиялық сұйықтық». Мұнай отын, түрлі пластмасса, лак пен бояу өндірісіне көп шикізат береді. Мұнайсыз қазіргі адамның өмірін елестету мүмкін емес. Екіншіден, мұнай әлемнің 80 елінде өндіріледі. Олардың көпшілігінің экономикасы үшін мұнай өнеркәсібі басты табыс түсетін нысанды сала болса, кейбірі үшін бюджетінің негізін қалап отырған жалғыз экспорттық салаға айналды. Әлемдік экономика мұнай мен газдың қауқарына тікелей байланысты. Осы құнды ресурсты өндіру, пайдалану барысында адамдардың тек оған ғана емес, бүкіл табиғатқа деген өшпенді қарым-қатынасын байқауға болады. Адамдар мұнайдың қазіргі әлемді, экономиканы, өмірді қалай өзгертетінін, әсіресе, экономикасы мұнайға тәуелді елдердің азаматтары мұнай бағасындағы волатильділік, яғни өзгерістер, тербелістер елдің әл-ауқатына қалай, қаншалықты деңгейде әсере ететінін дұрыс түсінуі керек. Оларды күнделікті мұнай туралы жаңалықтарды тыңдап, оларды түйсінуге міндеттеу де артық емес. Себебі, адамзат өмірі көмірсутегі шикізаттарымен, оның ішінде мұнаймен тікелей, тығыз-қарым қатынаста.

Сондықтан, баспасөздегі мұнай мен газ туралы материалдардың құрылымы, мазмұны өте маңызды.

Мақаланы жазуда отандық баспасөздегі мұнай мен газ туралы тақырыптардың жазылу мәселелері талданып, журналистердің газеттердегі мақалаларын салыстыру, өзіндік ерекшеліктерін ашу мақсат етілді. Олар шетелдік мерзімді басылымдарда жазылған материалдармен салыстырылды.

Мұнай мен газ мәселелерінің баспасөзде көтерілу ерекшеліктері талданды. Осы мақсатқа жету үшін:

- қазақ баспасөзінің тарихында болған тұңғыш салалық басылымға шолу жасау;
- қазақ баспасөзіндегі мұнай мен газ туралы тақырыптарды қарап, мазмұнын ашу;
- шетелдік салалық басылымдармен қатар, мұнай мен газ туралы жазылған мақалаларын салыстыру қажеттігі туындады.

Ғылыми жаңалығы мен практикалық маңыздылығының негіздемесі. Мұнай-газ кешені Қазақстан экономикасында маңызды рөл атқарады. ҚР әлемдегі перспективасы жоғары мұнай-газ өңірлерінің қатарына жатады және әлемдегі мұнай қоры бойынша 12-орын алады. Әлемдік мұнай қорының 1,8%-ы Қазақстанда шоғырланған. Қазіргі уақытта қазақстандық энерготасымалдаушыларға деген сұраныс тұрақты және мұнай мен газды сатудан түскен табыс Қазақстан Республикасының бюджетіне елеулі үлес қосады. Мысалы, 2013 -2014 жылдары мұнай мен газ экспорты елдің барлық экспортының 70%-ын құрады. Бұл – ел тарихындағы рекордтық көрсеткіш. 2017 жылғы статистика бойынша, мұнай және газ секторы Қазақстан Республикасының бюджетіндегі барлық салықтар мен түсімдердің 67%-ын қамтамасыз етсе, 2017 жылғы жалпы ішкі өніміндегі мұнай және газ секторларының үлесі 30% болды. [2] Статистика комитетінің мәліметінше, республика 2018 жылы жалпы сомасы 37,8 миллиард теңгеге 69,8 миллион тонна шикі мұнай экспорттаған. Өткен жылы мұнай экспорты шетелдік сатудан түскен табыстың 2/3 бөлігін құрады. Сарапшылардың пікірінше, бұл мұнайдың экспорттық тауар ретіндегі рөлі өсіп жатқанын білдіреді. [4]

Қазақстан мұнай-газ кешенінің арқасында төлем балансын қамтамасыз етіп, экономикадағы инвестициялық ресурстарды қалыптастырып отыр. Сонымен бірге ол ұлттық валюта бағамын қолдайды. Қазақстан экономикасы мұнай-газ кешенінен түскен табысқа тәуелді десек қателескеніміз емес. Қазақстанда 2018 жылы мұнай және газ конденсатын өндіру көлемі мұнай-газ саласының даму тарихында рекордтық көрсеткішке жетіп, 90,3 миллион тонна мұнай өндірді. Соның нәтижесінде ЖІӨ 4% – ға өсті. 2017 жыл Ұлттық экономика министрі Тимур Сүлейменов «Жоспар бойынша 2018 жылы 86,2 миллион тонна мұнай өндірілуі керек», деген еді. [5] Сондықтан мұнай мен газ туралы кез келген ақпарат әр қазақстандық үшін маңызды. Олардың экономикалық сауатты болуын қамтамасыз ету қазіргі бұқаралық ақпарат құралдарының міндеті.

Ғылыми жұмысты жазу барысында қазақ баспасөзіндегі осы тақырыптың жазылу мәселелері зерттелді. Бұл тақырып қазақ журналистикасында бұрын соңды зерттелмеген.

Мақалада медиаэкономиканың қазақстандық журналистикадағы алатын орнына баға беріп, қазіргі жай-күйіне кеңінен тоқталдық. Искерлік журналистика туралы жазғанда бизнестегі, өнеркәсіптегі, экономикадағы әралуан өзгерістер мен жаңалықтарға сараптама жасалып, жұртшылықты хабардар ету керек. Искерлік журналистиканың мақсаты мен міндеті халықты қажетті ақпаратпен қамтамасыз ету ғана емес, жаңа технологиялардың енгізілуі, өнеркәсіп саласы мен қаржылық өзгерістер жайлы толық түсінік қалыптастыруына жағдай жасау. Жұмыста 2008-2018 жылдар аралығында қазақтілді басылымдарда қозғалған экономикалық оның ішінде мұнай мен газ туралы тақырыптардың әр жылындағы, әр санындағы мәліметтер салыстырылды.

Мұндай құрылым мен сондай идеяда жазылған мақала салалық басылым «Экономикада» да болды. Оған 2015 жылы жарияланған «Шыдам мен төзім сынға түскен шақ» атты сұхбат дәлел. Газеттің бас бетінде жарияланған сұхбат «Маңғыстаумұнайгаз» акционерлік қоғамының бас директоры Сунь Синъюнь мен бас директордың бірінші орынбасары Бақыт Иманбаевтан алынған. Онда компанияның кешесі мен бүгіні, бетпе-бет келген қиындықтары, келешектегі жоспары туралы айтылған.

Қорыта келгенде, салалық басылымдардың құрылымдық, жанрлық, тақырыптық ерекшелігін саралай келе мынадай тұжырымдарға тоқталдық:

Біріншіден, Қазақстандағы салалық экономикалық басылымдардың осал тұсы – мақалаларды журналистер емес, оны көбіне журналистік қағида мен этикадан хабары жоқ экономистердің жазуында. Қазіргі тақырыптық басылымдар көп ретте атына заты сай бола бермейді. Болған жайтқа үстірт қарап, тереңіне бойламайды. Бізде көп ретте болған оқиғаны баяндау, ақпарат беру ғана бар. Сондықтан журналист қандай да бір экономикалық мақаланы жазбас бұрын, қаржыгермен немесе экономистпен ақылдасып, тақырыпқа қатысты пікірін сұрағаны жөн. Сонымен бірге автор жазғалы жатқан тақырыбының бүге-шүгесін дейін түсініп алуы керек. Бұл әрекет оқырман үшін сапалы контент жасауға көмектеседі.

Екіншіден, қазіргі қазақ басылымдарындағы экономикалық, нақты айтқанда, мұнай-газ туралы материалдардың көбінің оқырманға маңызы аз, кейде тақырып оқырманға түсініксіз болуы мүмкін. Тіпті, газет бетіндегі кей ақпараттың қоғам үшін пайдасы, әсері, қандай да бір байланысы болмауы мүмкін. Мұндай қателік болмауы үшін журналист оқырманға не керек екенін біліп жүргені жөн. Сондықтан Бұқаралық ақпарат құралдары экономикалық реформалардың барысын жария ете отырып, елдегі нарықтық қатынастарды қалыптастыру процесін талдап, оның қоғамға маңыздылығын түсіндіру керек. Ол оқырмандарды, тыңдаушылар мен көрермендер аудиториясын осы процеске тарта отырып, көптеген мәселені шешуге тырысады. Мемлекеттік құрылымды реформалау үшін халықты ақпараттандыру керек. Мерзімді басылымдар мен баспасөздің балама түрлерінің пайда болуы бұқаралық ақпарат құралдарын белсенді коммерцияландыру және басқа да көптеген процесс қазіргі Қазақстанның баспасөз кеңістігін сипаттайды.

Үшіншіден, қазіргі Қазақстандағы қазақша журналистика қазақ менталитетінен асып кете алмай отыр. Біз әлі объектив журналистикадан алыспыз. Кез келген оқиғаны не жағдайды толық зерттеп, біржақты позициясыз ақпарат тарату деңгейіне жете қоймадық. Осыған дейін зерттеген мақалалардан бейтарап ақпарат таратқан журналисті табу қиын. Қай материалды қарасаңыз да бір компанияның, мемлекеттің немесе жеке, заңды тұлғалардың шашбауын көтеріп шығады. Бұл мәселемен күресуіміз Журналистика факультеттерінде білім беру кезінде қолға алу керек. Болашақ мамандарға журналистің мақсат-міндетімен қоса, бұл мамандық иелерінде болатын позиция түрлерін де оқыту керек. Сонымен бірге шетелдік журналистердің тәжірибесін көріп, білуге мүмкіндік жасау қажет.

Төртіншіден, қазіргі аудитория эмоцияға әуес. Позитив болсын, негатив болсын, әйтеуір, сезімге ықпалын жүргізе алатын ақпаратты тұтынуы жақсы көреді, яғни қазіргі аудитория жаңалық бар ма, жоқ па, ақпараттың әсері қандай деген сұрақтарға бас ауыртпайды. Көпшілік үшін сол жаңалықтың сипаты, әрленуі, берілуі маңызға ие. Сондықтан журналист те аудиторияның сұранысын қанағаттандырамын деп сапасыз материал жазуға жол береді. Бұл мәселемен күресу үшін журналист тобырдың пікірімен санаспағаны жөн, деп ойлаймын. Онымен күресудің тағы бір жолы – журналистің қоғамға пайдалы ақпарат таратуға еген ниеті. Аудиторияны біртекті адамдар тобы ретінде қабылдау керек. Журналист көтеретін тақырыпты ұнататындар бар, ұнатпайтындар бар, ол – қалыпты жағдай.

«Кім ақпаратқа ие болса – сол әлемді билейді», – дейді ағылшын қаржыгері Натан Ротшильд. Атақты кәсіпкердің бұл сөзі БАҚ саласында қанатты сөзге айналып кеткенімен, бизнеске қатысты айтылған. Қоғамтану курстарынан белгілі, ақпарат дегеніміз қандай да бір білім. Бұл білім қарапайым, ғылыми немесе көркем болуы мүмкін. Бізге бизнесте өндіріс факторлары сияқты міндетті элементтердің болуы қажет екені экономикадан белгілі. Еңбек өндіріс факторы ретінде маңызды, бірақ адам белгілі бір ақпаратқа ие болмаса, қандай да бір еңбек функциясын атқара ала ма? Жоқ, атқара алмайды. Кәсіпкерлік қабілет те белгілі бір ақпаратсыз өндіріс факторы бола алмайды. Ақпараттық

технологиялар ғасырында, постиндустриалды (ақпараттық) қоғамда ақпарат мүлдем басқа, яғни, өндірістің дербес факторы деңгейіне шығады. Демек, қоғамдық өмірде ақпараттың алатын орны өте жоғары.

Ұлыбританияның Financial Times газетінің 2017 жыл, қыркүйектегі санында «Мұнай бағасының құлдырауы Нигериядағы қиын уақытқа себеп болды [25]» атты көлемі жағынан да ұзақ та, қысқа да емес шағын мақала жарияланды. Онда мұнай бағасының құлдырауы Нигерия экономикасына кері әсер еткені туралы мәселені жазады. Журналист мұнай бағасының өзгерісін барлық жағынан қарастырады. Кімге қай жағынан әсер ететінін де зерттеген. Журналист қазақстандық басылымдардағы сияқты ешқандай компанияны мақтамаған, елде мұнайдың көп немесе аз екенін де алға тартып, өздігінен болжам да жасамаған. Оның артықшылығы барлық мәселені экономист арқылы түсіндіреді. Мұнда Лондон бизнес мектебінің оқытушысы, экономика ғылымдарының профессоры Элиас Папаиоаннудың пікірі маңызды роль атқарған. Айтылған цифрлар түсінікті болуы үшін графика да сызылған.

Financial Times газеті ғана емес барлық шетелдік бысылымдардағы ерекшеліктің журналистің бейтараптығында екенін түсіндім. Әйтпесе 2008-2018 жылдардағы қазақ басылымдарындағы мұнай мен газ тақырыбын зерттегенде әр мақаладан журналистің өзі экономист, өзі қаржыгер, өзі психолог, өзі профессор екенін және кеудесін кернеп жатқан жалған намыс, «қазақтың байлығы», «қазақтың ғана мұнайы» деген сияқты түсінікпен жазылған материалдан кәсібилік байқалмайтын.

Қорыта айтқанда, “Баспасөзде мұнай мен газ тақырыбын көтерудегі өзекті мәселелер мен журналистер қолтаңбасы” атты екінші тарауда мынадай тұжырым шығардық: қазір көпшілік әмбебаптық пен конвергенттік ұғымдарын шатастырады. Конвергенттік журналистика – ақпарат пен коммуникациялық технологиялардың бірыңғай ресурс ретінде топтасуы. Олай болса, конвергенттік журналист өзі репортер, өзі фотокор, өзі бейнеоператор, өзі бейнеинженер, өзі вебредактор тағы басқасы болуы тиіс. Ал қазіргі жас журналистер әмбебаптыққа ұмтылады. Барлық салада кәсіби мақала жазғысы келеді. Бірақ, меніңше, журналист өзі түсінген сала туралы қалам тербеуі керек. Әйтпесе, қазір қазақ басылымдарында ат үсті жазылған материалдар көбейіп кетті. Бұл мәселенің алдын алу үшін жас журналист өзі қалайтын салада қызмет етуі керек. Мүмкін ол спортқа қызығатын шығар. Сондықтан әркім жаны қалайтын салада жүріп те, кәсіби журналист бола алады.

«Егемен Қазақстан», «Айқын» газеттерінде қоғамдық, саяси-әлеуметтік басылым болғандықтан мұнай-газ туралы сараптама, шолу, зерттеу мақалалар өте аз кездесті. Ондағы мұнай-газ тақырыбындағы материалдар ақпараттық жанрда көп жазылған. Бұл газеттерде кездескен мұнай мен газ туралы көлемді мақалалардың көбі мұнай компаниясы, ірі акционерлік қоғамдар мен мемлекеттік мекемелердің тапсырысмен жазылғаны анық байқалады. Себебі ондағы мақалада мұнай компаниясын шектен тыс, асыра мақтау, атқарылған істерінің мінсіз болуы, мемлекеттік тапсырманы 100 пайыз орындап жатқаны, әлеуметтік жобаларының қоғамға пайдасы туралы көп айтылады. Соның кесірінен оқырмандардың мұнай-газ тақырыбына деген қызығушылығы төмендеп, жалпы, аталған салаға қатысты ақпаратқа деген немқұрайлық пайда болады. Қызық тақырып қойылуы мүмкін, бірақ ішіндегі ақпарат мұнай компанияларының баспасөз баяндамасы мен министрлердің есебінен еш айырмашылығы болмай, түсініксіз мәліметтер беріледі. Яғни, бұқаралық ақпарат туралының миссиясынан тайқып кетіп жатады.

Мақалаларды зерттей келе, мына нәрсені байқадық: экономикалық тақырыпта жазылған мақалалардың көбінде басынан аяғына дейін журналист өз пікірін білдіруге бейім. Ондағы журналист өзі экономист, өзі қаржыгер, өзі психолог, өзі ғалым қызметін атқарып, қайдан алынғаны белгісіз фактілерді келтіріп, сараптама жасайды. Әрине, журналистің әмбебап болғаны жақсы. Бірақ оқырманына тұшымды ақпарат беру үшін сол саланың маманын сөйлету- жалпы журналистиканың қағидасы.

Бұл мәселені шешу үшін еліміздегі жоғарғы оқу орындарындағы Журналистика факультеттерінде экономикалық тақырыпта жазатын мамандарды оқытуды білікті экономист-журналистерге тапсыру керек. Одан бұрын, экономикалық журналистика туралы оқулық құрастыру керек. Оқулықта шетелдік білікті журналистерінің тәжірибесін де жазу артық болмас еді.

Ал салалық басылымдар “Экономика”, Tenge monitor республикалық апталық газетінде мұнай-газ туралы сараптамалық, шолу мақалалар жеткілікті түрде жазылған. Ондағы кей мақаладан мына мәселенің барын анықтадым: мұнайдан бюджетке түскен табыс мөлшері мен қаржы көлемі, табыстың қайда кетіп жатқаны Қазақстанда жабық тақырыпқа айналған. 10 жыл бұрынғы мәселе қазіргі дейін жалғасып жатыр. Қазір де мұнай компанияларының бюджетке қанша қаржы әкелетіні туралы сенімді ақпарат алу мүмкін емес. Бұдан басқа, әлі күнге дейін трансферттік бағалар, офшорлық аймақтар және жабық келісімшарттар мәселелері өзекті болып отыр. Олар мұнай-газ секторының табысы шын мәнінде қандай екені туралы объектив көрініс алуға мүмкіндік бермейді. Шетелдік сарапшылардың пікірінше, егер компаниялар мен шенеуніктер достық қарым-қатынас орнатып, қаржы, бюджет айнала-

сындағы құпияны ашып, журналистерге қажет ақпаратты берсе, онда мемлекеттік бюджетке түсетін пайданы есептеуге болады. Тіпті, мұнайлы аймақтардағы журналистердің айтуынша, мұнайдан түсетін табыс туралы ақпарат – аса құпия. Бір де бір компания еріктерімен ақпарат жарияламайды. Олар бұдан басқа да қоғамдағы мұнайға қатысты проблемаларға пікір білдірмейді. Мысалы, Каспийдегі құстардың жаппай қырылуы – «Аджип ККО» жұмыс істейтін ауданда болған. Жергілікті БАҚ-тың көптеген сауалына жауап қатпай, компания мамандары ешқандай түсінік бермеген. «Құстар үшудан шаршап, барлығы бір сәтте қырылып қалған». Мұнай компанияларынан әрі кетсе осындай деңгейдегі пікір алуға болады. Қазақстанда жұмыс істейтін мұнай компанияларының жабықтығымен қалай күресуге болады? Америкалық журналист Стив Левиннің пікірінше, ол үшін заңнамаға өзгеріс енгізу керек. АҚШ-та компаниялар мен шенеуніктердің ақпаратты жасырын ұстауына заң рұқсат бермейді. Қазақстанның БАҚ туралы заңнамасында ақпаратты жасырғаны үшін ешқандай жауапкершілік жүктелмейді. Бұл – Қазақстандағы бұқаралық ақпарат құралдарының жұмысындағы басты қиындықтың бірі.

Қазақстандық экономика жайында айтар негізгі, басты ой, міне, осыған келіп саяды. Жалпы, әу, баста ауылшаруашылығын әңгімеге өзек етуден басталып, қазірде жер асты-үсті байлығын қалам ұшына іліктірген қаржылық журналистиканың жай-күйі жаман емес деуге толық негіз бар. Оған іскерлік тақырыпқа деңгейінде жазып жүрген «Экономика», «Қазақстан Іскері» және өзге де отандық газет-журналдар мысал. Десек те, экономикалық басылымдар онан әрі дамуды, дамытуды қажет етеді. Оны жоққа шығара алмаймыз.

Диплом жұмысы барысында туындаған біздің алғашқы ұсынысымыз – “ҚР БАҚ туралы Заңда” қазақстандық қана емес шетелдік компаниялардың жергілікті бұқаралық ақпарат құралдарына ашықтығын қамтамасыз ету керек. Себебі, Қазақстанда жергілікті халықтан бөлек көптеген шетелдік компаниялар жұмыс істейді.

Екінші, басылымдар нөмір сайын бір калонканы экономикалық терминдердің мағынасын түсіндіруге арнауы тиіс. Тіпті, газет-журнал арқылы салалық сөз – терминдер арасында қазақтың дүниетанымына сай келетіндері болса, оларды қолданысқа енгізу туралы ұсыныс та жасауға болады. Ол үшін сала мамандарын, ғалымдарды тартуға болады. Ал бұл өз кезегінде экономикалық тақырыптан хабары аз оқырманның білім көкжиегін кеңейтіп, оған жазылған мақаладағы термин атаулыны қиындықсыз түсінуіне ықпалдасады. Мұның пайдасы – оқырманның экономикалық мақалаларды көз сүріндірмей, қиындықсыз оқуын қамтамасыз етеді. Ал соның арқасында аудиторияның ауқымы артады. Ал аудиторияның кеңейуі мерзімді баспасөз үшін басты мақсат.

Үшінші, экономикалық газет-журналдар ұлттық мақсат-мүддеден айырылмауы тиіс. Әсіресе бұл бағыт қазіргідей жаһандану дәуірінде аса қажет. Атап айтқанда, ең алдымен салалық мерзімді және бимерзімді басылымдар салт-дәстүр, дін мен діл, ана тіліне және тағы да басқа ұлттық құндылықтарға алаңдаушылығынан айнымағаны абзал. Сонда ғана қазақ тіліндегі қаржылық басылымдар оқырман арасында зор беделге ие болмақ.

Төртінші, қаржылық басылымдар нарықтық қоғамда өмір сүрген ел тұрғындарын бүгінгі экономикалық жағдайға бейімдеуге күш салғаны артық емес. Неге десеніз, «отабасылық қаржыны үнемдеудің жолдары», «қосымша табыс табу», «қаржылық құқық» секілді қарапайым жамағатқа ұғынықты мақалалар қоғамды үнемшілдікке үндейді. Үндеп қана қоймайды, мұндай мақалалар «дүниең мен малыңды оңды-солды шашу үшін жинайтын» қазақты үйретеді. Себебі, журналистика – қоғамдық пікір қалыптастырушы құрал. Рас, біз тілге тиек еткен сарындағы жариялынымдар БАҚ-та бар. Десек те, экономикамен ұлт мүддесі ұштасқан мақалалар саны азшылықты құрап отырғанын мойындауымыз қажет. Сондықтан, жоғарыда көрсетілген 4 ұсыныс газет шығару барысында ескерілер болса, онда қазақ экономикалық журналистикасының ұтары көп болары хақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Нұрғожина.Ш.И. Экономическая журналистика Казахстана: История теория, практика. Алматы, – 2002.
2. Қазақстан журналистерінің тәжірибесінен. Алматы, 2008.
3. Тогайбаева Л.М. Малый бизнес в обеспечение продуктивной занятости населения // Вестник КазНУ. №4, – 2004.
4. К.Б. Блеутаева. Кәсіпкерліктің жаңа формаларын ынталандырудағы мемлекеттің рөлі. // Аль-Пари. №3-4, – 2003.
5. Тургинбаева А.Н. Менеджмент в малом бизнесе. Алматы, – 2003.

ЭКРАНДЫҚ ӨНЕРДІҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ – АНИМАЦИЯ

Қазіргі заманғы анимациялық өнердің түп тамыры, қуыршақ, көлеңкелі немесе индонезиялық «ваянбебер», я болмаса, орыстың «раек» сынды панорамалық театрынан бастау алып, эпикалық һәм ертегілік жанрға ұласатын халық фольклорында жатыр.

Анимациялық өнердің өміршеңдігін растайтын бір айғақ, бүгіндері анимация көркем-суретті кинематографияның поэтикасын шұғыл игере бастаған, егер де мультэпизодтар, суреттер, мультсызбалар, жеке кадрлер бұрындары көркем фильмдерде көркемдік экспрессия есебінде қолданылса, бүгіндері кері процесс аңғарылуда. Анимация өзінің көркемдік тәсілдерінде таза кинематографиялық амалдарды қолданып келеді: камерамен жақындау, алыстау, кадр ішіндегі монтаж, ракурсты өзгерту, айналмалы панорама, қол камерасына ұқсатылған түсірілімдер. [1]

Анимация өнерінде міндетті түрде графикалық амалдар арқылы жүзеге асады. Анимацияны қалай жасайды? Әуелі, анимациялық фильмдерді сурет, графикамен сызады. Оның сұлбасын, жоспарын жасап алады. Бұрындары жоқтан бар қылып, талаптанып, еңбектеніп жасайтын. Қазір дамыған уақытта қолмен емес, тікелей компьютер арқылы сызады, анимациялық графиканы арнайы бағдарламамен жасайды.

Мультипликациялық фильм туралы анимациялық зерттеушілер пікір жазған. Не деп жазған екен? Зер салып қарайық!

Киноөнерінің поэтикасын зерттеген Р. Мэнвелл 1950 жылдардың өзінде графикалық һәм қуыршақ фильмдерінің генеалогиясын нақтылап берген еді. Ол былай деп жазған: «Мультипликациялық фильм кинематографтың ерекше саласы екені даусыз, һәм оның бастауын (кино фотографиясының пайда болуынан әлдеқайда бұрынырақта) силуэттер мен ойылған ойыншықтарды жарық түсіп тұрған экранның ар жағында қимылдату ұмтылысынан іздеп табуға болар. Бірінің ізін ала қойылған картиналар мен барельефтер де (мысалы, Парфенонның фризалары), қайсібір әрекеттің түрлі сатысын, әйтпесе тарихи уақиғаның белгілі бір сәттерін (Байенің гобелендері іспетті) әспеттейтін ертедегі өнер туындылары да көркемсуреттік баянның даму тарихындағы жеке элементтер болып табылады, сөйтіп, бізді мультипликациялық фильмге жақындата түседі.»¹ [2]

Мультипликация фильмі жайлы пікір айтушылар көп болды. Расымен, мультипликация өнерінің ерекшелігі киноөнерінде байқалып тұрады. Роджер Мэнвелл мультипликацияның кинематографтың ерекше саласы екенін және анимациядағы кейіпкерлердің қозғалыс-әрекеттерін, картиналарын іздеп табуға болатынын айтқан.

Тағы да, анимация зерттеушісі Н. Венжер былай деп жазады:

«Мультфильмдегі уақыт пен қозғалыс – авторлардың қолөнері, ал киноаппарат пен кинопроектор, мультипликациямен ұштасқан кезде дереу өзінің негізгі міндеті – шынайы өмірді суретке түсіріп, жаңғырту мүмкіндігінен айырылады».

Анимацияны әркім әрқалай қабылдауы мүмкін. Мәселен, бірқатар тәжірибелі режиссерлер анимацияны өмірде жоқ қимылдарды тудыратын өнердің түрі деп есептесе, енді бірі оны жаңа көркемсуретті тіл ретінде қабылдайды. Ю.Б. Норштейн былай деп айтудан жаңылмайды: «Мультипликацияның күшімен көркемдік ойлау тәсілдері жайлы айтқан жөн. Мультипликация- живопись, кинематограф, я болмаса театр сынды бейнелі ойдың қатарына жатады».¹ Ф. С. Хитрук өзінің мультипликация жайлы теориялық мақаласында мынандай қорытынды шығарады:

*«Қазіргі мультипликация – таң қалу, көңіл көтеру, тәрбиелеу, ақпарат бөлісуден әлдеқайда кең ұғымға ие. Бұл тағлымды құрал. Жаһан мен қоғамды, ғылыми прогресс пен жеке тұлғаның психологиясын тану құралы».*² [3]

Бұл зерттеушілердің сөздерінен мен нені ұқтым?! Мультипликация, анимация өнері ғажайып әлем секілді. Бір кірсең, шыға алмай қаласың. Қиыншылығы мен қызығы қатар жүреді. Мультипликация кімдер үшін? Ол, әрине, кішкентай балалар үшін. Бала-ертеңгі ұрпақ, ертеңгі үміт емес пе? Ф.С. Хитрук айтқандай мультипликация тәрбиелеумен қатар ақпарат береді. Балалардың ой-өрісін арттырып, танымын кеңейтетіні анық. Сондықтан да, мультипликация фильмі, мультипликация өнерінің тарихы мәңгілік тарихта қалады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Қазақ киносының тарихы. Б.Р. Нөгербек, Г.Қ. Наурызбекова, Н. Р. Мұқышева [1]
2. Қазақ киносының тарихы. Б.Р. Нөгербек, Г.Қ. Наурызбекова, Н. Р. Мұқышева [2]
3. Қазақ киносының тарихы. Б.Р. Нөгербек, Г.Қ. Наурызбекова, Н. Р. Мұқышева [3]

THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE

The XXI century is a time of technologies; however, it may be impossible to solve environmental problems at all. According to scientists, humanity is already living in an environmental crisis, which will become the main crisis for all of humanity. Many issues arise under the influence of human activity. Environmental problems caused by human hands include environmental pollution, ozone depletion, deforestation, global warming, melting glaciers, and desertification. Most of the disasters are created by humanity itself, at the same time the victims are people. Consequently, it is very important to pay special attention to the problem of forming an ecological culture.

In many countries of the world, the day of environmental knowledge is celebrated on the 15th of April. This day was established in Kazakhstan in 1992, and in 1996 in Russia.

As stated in the Constitution of the Republic of Kazakhstan: "The state aims to protect human health and the environment, which is favorable for life." In the implementation of state policy in the field of Environmental Protection, mass media is an integral part of it. The great educator A. Baitursynov noted: "Newspapers are the eyes, ears, and language of the people" [1, 21]. After all, all information in society is distributed and discussed through the media. The main aim is to educate society. In this regard, it is very important to pay special attention to the problem of forming an ecologically literate culture.

Ecological culture is one of the most important elements of the general culture in every society, as social activity is constantly in contact with the requirements of the environment. Thus, ecological culture as a social phenomenon arises from the need to regulate the relationship between society and nature.

Ecological culture is one of the stages and components of the development of universal culture; it is characterized by a deep understanding of the actual importance of environmental problems in the life and future development of humanity. The painful experience of indifferent attitude to the environment, the study of diseases caused by chemical pollution, noise, vibrations, electromagnetic radiation, radiation, etc. led to the understanding that it is necessary to combine the concepts of environmental culture and sanitary culture. These important components of general culture are inextricably linked and therefore require sanitary and ecological expediency of human economic and domestic behavior in relation to atmospheric air, natural waters, soil cover of the Earth, plants and animals [2, 203].

In the interpretation of the definitions given to the concept of ecological culture, it is shown that they are considered in several directions, depending on the content and main ideas: ecological culture is a part of the general culture; ecological culture is a system of formed worldview, beliefs, concepts, knowledge, skills, value orientations of people about their relations with nature; ecological culture is a platform of life activity of a person; ecological culture is a measure of the significant power of man in the acquisition and renewal of nature by theoretical, material – practical, spiritual virtue, a set of actions; ecological culture is the interaction of man not only with nature, but also with the socio – historical environment, the biosphere [3, 39].

Scientists philosopher, mathematician, psychologist, teacher, nature researcher Abu Nasir Al-Farabi, zh. Balasagun, S. Bakyrqani, M. Kashgari from a very early age viewed nature as the basis for the education of the mind and consciousness of the individual, basing the interrelationship of development and its unity between Nature – Society – Human in their scientific worldview. For poet Bukhar zhyrau Kalkamanuly, Korkyt Ata, Asan kaigy, etc. nature was their main theme in the poems. Understanding the culture of individual ecology in the modern world, recognizing the value of a separate person, his right to knowledge, happiness and the authentic right of a person – to demonstrate the possibility of meaningless actions against nature can affect human nature and affect its psyche, thinking, and social activity. As E. V. Girusova put it: "Ecological culture is the origin of the noosphere inside us" [3, 56].

In Environmental Education, first of all, the activities of public education are special. In this regard, the chief poet of the Kazakh Abay Kunanbayev laid the foundations of ethnoecology, focusing on the unique phenomena of nature in his works. In addition, intellectuals of such nationalities as A. Baitursynov, M. Dulatov, M. Zhumabayev, zh. Aimautov created scientific prerequisites for the formation of a healthy lifestyle and Environmental Protection.

Schools and universities have a special place in the formation of ecological culture. However, today, due to the rapid development of the media, the media occupies a special place. Of course, there are a lot of big issues in the media (such as shrinking of the Aral Sea), but the main ones have not been raised.

The 74th UN World Meeting was recently held. One of the main topics in it was the Ecology issue. Within the framework of the meeting, 16-year-old Swedish activist Greta Thunberg made a speech about ecological problems. According to her, people are suffering and dying, entire ecosystems are being destroyed, and humanity is on the verge of extinction. But the country's leaders are concerned only about economic growth and money. Now there are many large programs in the world to preserve the environment. But their well-being is not enough to solve even half of the problem.

The appearance of such giant problems is due to the fact that small things are not visible. For example, lectures that teach you how to sort garbage are difficult to find in school, university, or media sources.

As you know, landfills are widely used in our country. There is a high risk of fires and explosions. As a result of the fire, the air can be polluted and has a negative impact on human health. One clear proof of this is a fire at a landfill near Almaty last year. There are almost no waste processing plants in the country. According to statistics of 2018, 4,319,246 tons of garbage were removed in the country, of which only 11.5% were processed and sorted. That is, it is necessary to increase the production of sorting, recycling and processing of garbage in the country. In Almaty, there are more than a dozen companies that sell recyclable and recyclable garbage. And there are more than thirty of them in the city. You can transfer sorted garbage and receive up to 20 tenge per every discharge.

Before opening such garbage processing plants, it is necessary to teach the population how to recycle garbage. And the media has a big task to teach people how to do it correctly. Today, there is every reason to believe that the level of environmental literacy not only of a particular social group, but also of society as a whole is at a low level. A few years ago, large recycling bins appeared in Almaty. However, this measure did not bring results. Why? After all, ecological culture is not formed correctly. It is also possible to train the population on this path through media sources. Every year, the educational and cultural education of the media is being strengthened [5, 15].

That is why the role of the media is very important in shaping public awareness about global climate change and associated actions. When we discuss the role of the media, we focus on three key issues: to inform, to educate and to entertain. Traditionally, there have been the tools like radio, television and newspapers which have been playing an important role for spreading awareness among the people for climate change and environment protection at the faster rate than the personal contacts. Furthermore they have been enriched by the production and distribution of printed materials such as books, magazines and brochures which has helped in transferring of new and current awareness whereas radio and television are important tools for quick information.

Media is one of the forces that propel development. An effectively utilized media can be a suitable channel for fostering environmental awareness. The various environmental related issues directly linked to loss of lives and properties can be brought to the knowledge of the entire public through the media. As the knowledge of environmental issues can make people be able to protect themselves from harm and care more for the environment. Demonstrations on how to better control environmental deterioration can best be achieved through the TV in particular.

The radical solution of environmental problems in Kazakhstan requires environmental culturization. This means creating conditions for today's young generation, for the future of the country to live in a clean, safe environment. There are also opinions that eco-education in modern society does not meet the requirements of the younger generation. This is explained by the lack of funds, the lack of qualified journalists who provide information, and the poor level of materials and technical base. Nevertheless, if nature is pure – humanity can survive.

Bibliography

1. Baitursynov A. Dear students. Kazak, No. 1, February 2, 1913: White Road. A. Zhaly, 1991-464 P., P. 21.
2. Kusainov A. K. Industry Scientific Explanatory Dictionary of terms of the Kazakh language. – A.: Mektep publishing house, 2002-456 P.
3. Likhachev D. S. Culture of Ecology. Almanac Vseross. History and culture of memory of the general public, 1980-p.38-44.
4. Girusov E. V. Fundamentals of social ecology: a textbook. Moscow: Higher School, 1998-312 P.
5. Demina T. A. Ecology, Environmental Protection: benefits for the older classes public institutions. Moscow: aspect Press, 1998-120 P.

«ОРДА» БАСПАХАНАСЫНАН ШЫҚҚАН «ҰРАН» НЕГЕ ҰМЫТЫЛДЫ?

Қазақ баспасөз тарихында 1917 жылы 28 шілде айынан бастап 1918 жылдың ортасына дейін «Орда» баспаханасында жарық көрген «Ұран» басылымы туралы 2013 жылға дейін мардымды мәлімет болмады.

Тарихтан белгілі, 1917 жылы Ресей империясында патша үкіметі құлап, буржуазиялық-демократиялық ақпан төңкерісінен кейінгі аласапыран уақытта, қазақ елінің азаттығын аңсаған алашордашылар әр жерде съездер өткізіп, газет шығарған. Осы тұста батыс өңірдегі зиялы қауым өкілдері бірігіп, Хан Ордасында «Ұран» газетін ашуды көздеген екен. Сөзімізге дәлел, Сәкен Сейфуллин өзінің «Тар жол, тайғақ кешу» атты кітабында: «...Әр жерде-ақ газет шығара бастаған. Семейде – «Сарыарқа» газеті, Ташкентте – «Алаш» газеті, соңынан «Бірлік туы». Бөкейлікте, Астрахан қаласында-«Ұран» газеті. Ақмолада- «Тіршілік» газеті, Орынборда- бұрынғы белгілі «Қазақ» газеті. Бөкей ордасының біраз оқығандары, ақын, молда Қарашұлы бас болып, «Ұран» деген газет шығарып, «Алашорданы» ұран қылып тұрды... (57-58-бет)

2013 жылға дейін «Орда» баспаханасынан шыққан «Қазақстан», «Известия»-«Хабар», «Дұрыстық жолы» т.б басылымдарға қарағанда «Ұран» газеті туралы ақпарат жоқтың қасы. Қазақ баспасөзінің қалыптасу тарихына арналған еңбектерде де жалпы айтылып, жеке тоқталмайды. Бұған себеп «Ұран» басылымының большевиктік идеяны емес, Алаш қозғалысын қолдағанында екен. Зерттеушілердің айтуынша, ұнжария соңғы сандарына дейін Алашордашылардың идеясын насихаттаған.

Осыдан бір ғасыр бұрын шыққан басылымның жарық көрген сандарын іздеп тауып, тарихын зерттеп, жинақ қылып халыққа жария қылған «Жайық Пресс» ЖШС директоры Жантас Набиоллаұлы, журналист Қазбек Құттымұратұлы, жазушы-ғалым Мақсат Тәж-Мұраттың еңбектері орасан. 2013 жылы Орал қаласында шығатын облыстық «Орал өңірі» мен «Приуралье» газеттерінің 95 жылдық мерейтойын өткізу барысында жылдар бойы үздіксіз жарық көрген қос газеттің тарихына тыңғылықты зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу нәтижесі туралы журналист Қазбек Құттымұратұлы өз мақаласында: «Мерейтойға дайындық барысында Мәскеу қаласындағы Ресей Федерациясының мемлекеттік архивінен «Известия»-«Хабар» газетінің тігіндісін тауып, көшірмесін алып келген едік. Осы газеттің алғашқы санын қарап отырып, қазақ тілінде (араб әрпімен) басылған мынадай хабарға көзіміз түсті: «Протокол №112. Баспасөз тарату ісінің ілгерілеп, жемісті һәм пайдалы болуы үшін облыстық кіндік комитет қаулы жасады: Астраханнан келген жаңа баспахана мен Хан ордасындағы «Ұран» баспаханасын бірге қосып, қызмет еттіруге һәм ол баспахананы басқару ісін жолдас Выгдорщикке тапсыруға. Областной кіндік комитет». «Известия» – «Хабар»-дың алғашқы санында басылған бұл құжат жаңа басылымның Хан Ордасында бұрыннан қызмет еткен «Ұран» газетінің негізінде ашылғанын мәлімдеп тұрған еді» (Қ.Құттымұратұлы, 2014: 11)

Осылай «Орал өңірі» мен «Приуралье» газеттерінің бастауы 1918 жылы 17 қарашада жарық көрген «Известия»-«Хабар» газеті емес, «Ұран» басылымы болғандығы анықталады. Мұны растайтын тағы бір дерек: «Алматы қаласындағы Ғылыми кітапханада «Орал өңірі» газетіне қатысты формуляр былай толтырылыпты: «Қызыл ту. Оралдың губерниялық партия комитеті мен атқару комитетінің газеті. Орал, 1922-1929. 1917ж.июлінен-1918ж.-«Ұран»; 1919ж.-«Дұрыстық жолы»; 1919-1920жж. – «Сахара таңы»; 1920-1930жж.- «Қызыл ту»; 1931-1957жж. «Екпінді құрылыс»; 1958-1964жж.- «Октябрь туы»; 1965ж.1 янв-«Орал өңірі» деп аталады». (Ж.Набиоллаұлы 2014; 7)

Ақпан төңкерісінен кейінгі аласапыран уақытта алашорданың идеясын қолдаған «Ұран» басылымы жөнінде деректерді табу алғашында нәтиже бермейді. Тек «Ұран» газетінің редакторы болған Ғабдолғазиз Мұсағалиевтің өміріне қатысты көптеген деректерде жанама болса да кездеседі. Соның бірі ғалым Т.Муттайрованың «XX ғасырдың басындағы ұлттық демократиялық ағымдағы қазақ зиялыларының бірі Ғабдолғазиз Мұсағалиевтің қызметі» атты мақаласы: «1917 жылдың ақпан айында патша тақтан түсіп, Уақытша үкімет құрылғанда, Ғабдолғазиз Мұсағалиев шілде айынан бастап, Орал қаласында өзінің әріптестерімен қосыла отырып, «Ұран» деп аталатын жартылай ресми газетті шығарады. Ұлт істері комиссариатының қазақ бөлімшесінің Бөкей Ордасына көшуіне байланысты «Ұран» газеті Қазан революциясының мұраттарын насихаттайды.» (Т.Муттайрова; 2010)

«Ұран» басылымының тарихын зерттеушілер Ж.Набиоллаұлы мен Қ.Құттымұратұлы газет туралы деректерді тапса да, басылымның түпнұсқасы қолдарына түспейді. Алғашқы рет «Ұран» газетінің бірнеше санын тауып, зерттеушілерге табыстаған ғалым Мақсат Тәжі-Мұрат. Ғалым құнды газетті Алматы қаласындағы «Республикалық кітап мұражайы» РМҚК-нан тапқан екен. Кейін, «Ұран» газетінің фотокошірмелері Батыс Қазақстан облыстық өлкетану мұражайынан табылды. Көшірмені тапқан Жәңгір хан атындағы тарихи-этнографиялық мұражайының директоры Нұржан Төлепов. Табылған газет көшірмелерін араб тілінен кириллицаға журналист Қазбек Құттымұратұлы аударады. Осылай зерттеушілер «Ұран» газетінің 10 нөмірін тауып, қазақ баспасөзінің зерттелуіне үлес қосады.

«Қолда бар газет көшірмелерінен түйгеніміз, «Ұранның» шамамен 40-50 нөмірі жарық көрген. Біз 10 нөмірін таптық. Нақты айтсақ, мына нөмірлер: №6, 1 қыркүйек, 1917 жыл, жұма; №7, 12 қыркүйек, 1917 жыл, сейсенбі; №8, 26 қыркүйек, 1917 жыл, сейсенбі; №9, 7 қазан, 1917 жыл, сейсенбі; №20, 31 желтоқсан, 1917 жыл, жексенбі; №24, 16 ақпан, 1918 жыл, жұма; №28 (датасы белгісіз); №30, 28(10) наурыз, 1918 жыл бейсенбі; №38, 16(3) мамыр, 1918 жыл, бейсенбі.» (Ж.Набиоллаұлы; 2014; 9)

«Ұран» газетінің редакторы – ғалым, ағартушы, полиглот, заңгер Ғабдолғазиз Мұсағалиев. Ғ. Мұсағалиев осы өңірде шыққан «Қазақстан», «Дұрыстық жолы» газеттерінің жарыққа шығуына да атсалысқан тұлға. «Ол өте білімді, 8 тіл білген, Каир университетін тәмамдаған, Шығыс елдерінен бастап, Жапонияға дейін саяхаттаған көзі ашық адам болған. Оның өз еңбектері жинақталмай жатыр. Татар тіліндегі басылымдарға да көп жазған» дейді зерттеуші-журналист Қ. Құттымұратұлы сұхбаттарының бірінде. Газетке басшылық еткен Ғабдолғазиз Мұсағалиевтің «Ұран» үшін аянбай еңбек еткендігін осы басылымда көп жылдар әріп теруші болып қызмет еткен Ибрагим Мулякаевтың «Біздің аудандағы алғашқы газет» атты мақаласынан аңғаруға болады. «Ұлы Октябрь социалистік революциясының даңқы бүкіл қазақ даласымен бірге біздің бұрынғы Орда ауданына да зор әсерін тигізді. Ұлы революцияның қарсаңында Ордада «Ұран» газеті шыға бастады. Бұл кездегі алғашқы газеттің өз алдына ерекшелігі болды. Бұл редакция мемлекет тарапынан қаржыландырылмайтын еді, редактордың өзі көпшілік арасында газет таратып, одан түскен қаржыны редакция мен типография қызметкерлерінің еңбекақысына төлеп отыратыны әлі есімде» Ешкімнен қаржылай көмек көрмеген газет ұжымы өткір мақалаларымен елдің сенімін ақтағаны осыдан-ақ көрінеді.

«Ұран» газетінің алашшыл бағыты шынында да Ғұмар Қараштың осы басылымда жарияланған мақалалары мен өлеңдерінен анық байқалады. Тіпті, газеттің мақсатын айқындайтын «Ұран» атты өлеңі басылымның 1917 жылғы 1-қыркүйектегі №6 санында жарияланған.

Ұранды» көз талдырып қарап едік,
Әр сөзін мың ділдаға балап едік,
Жиылып неше дүркін қарсы алуға –
Ақыры, келмеген соң тарап едік.
Түбінде ер боларын жан сезді ме –
Төзе алмай, келер күнді санап едік.
Мінеки, келді сабаз, күтіп жүрген,
Еңіреп, ел қайғысын жұтып жүрген,
Сал бөксе, шабан жүріс, жалқауларға,
Қабағын қарс жауып, шытып жүрген.
Қабыл ал құшақ жайып «Ұран»-ыңды,
Астана, арманың жоқ мұны көрген.

«Ұран» басылымын араб тілінен аударған журналист Қазбек Құттымұратұлы газет беттерінде жарық көрген мақалалар жөнінде кеңінен талдап, зерделеген:

«Үнжарияның тұрақты авторларының бірі Ғ. Қараштың «Ішкі Орданың атқа мінген адамдарына» мақаласы «Алаш деп ұран салып, Аллалап іс басталық, бөлініп жарылмалық, қашан да бөлінгенді бөрі жейтін» деген сөздермен аяқталып, әйгілі «Күн туды» өлеңінің бірнеше шумағымен қорытындыланған. («Ұран», №24, 16 ақпан, 1918). №28 санда «Алаш азаматтарына» атты өлең «Ғ.Қ.» деген қолмен жарияланған. Осы газеттің №30 санында «Иғлан» («Хабарландыру – Қ.Қ.» деген тақырыппен «Тұрымтай» жинағы басылып жатқаны хабарланады.» Сонымен қатар, «Ұран» газетінде Бейімбет Майлин, Ілияс Жансүгіров, Бақтыгерей Құлманов сынды зиялылардың да мақалалары жарияланған. Мысалы, басылымның 1917 жылғы №7 санында Бейімбет Майлиннің «Қырда» атты өлеңі жарияланған.

«Ұран» басылымында жергілікті халықтың да арман-мақсаттары туралы мақалалар да жиі жарияланды. Сонымен бірге бөкейліктердің үлкен проблемасы – Астрахан губерниясынан, орыс қолтығынан құтылып, қазақ облыстарының қатарына қосылу мәселесі болған. Осы кезеңдегі жер дауы,

орыс тарапынан (ақ болсын, қызыл болсын) қазақ ауылдарына жасалған түрлі зорлық, шапқындар «Ұран» газетінің бетінде ашық жазылған. Сондай-ақ қазақ ұлтты қайраткерлердің де өз ішінде ауыз-біршілік болмағаны байқалады. Газеттегі «Қазақ большевиктері қалай пайда болды», «Қазақ өз жерінен қалай айырылды» деген тақырыптағы сараптамалық мақалалар сол заманның шындығынан хабар береді. Алайда газеттің бұл алашшыл бағыт-бағдары күн өткен сайын өзгеруге мәжбүр болған-дай. Мысалы, «Ұранның» біздің қолымызға тиген соңғы сандарының бірінде (№30, 28 наурыз, 1918 жыл) «Тағы да өзгеріс» атты мақала жарияланып, «земствоны жақтаушы, автономияны сүйеуші» тарапқа қарсы топтың Астраханға арқа сүйеп, Ішкі ордалықта өз билігін орнатып жатқаны баяндалған. Ал №38 санда (16 мамыр, 1918 жыл): «жаңа тәртіп бойынша Хан ордасында Ішкі ордалық кіндік (орталық– Қ.Қ.) совет ашылғаны, ...оның төрағалығына Астрахан губерниялық советінің мүшесі Милютин сайланғаны» хабарланған. Айта кетейік, «Ұранның» орнына 1918 жылы 17 қарашада жарық көрген «Хабар»-«Известия», одан кейінгі «Қазақ дұрыстығы»-«Киргизская правда» газеттеріне редактор ретінде қол қойған да дәл осы большевик Степан Милютин болатын...

Бірақ бұл жаңа баспахана келген кезінде газет атауы «Хабар»-«Известия» болып өзгеріп кеткені жоғарыда айтылды. Ордалық мұғалім, өлкетанушы Ғұмар Зарипов ағамыз 1929-1939 жылдар аралығында жинастырған Бисен Жәнекешевтің өлеңдерін 1969 жылы қолжазба түрінде Орда музейіне тапсырған екен. Осы қолжазбадан «Бисеннің Ғабдолғазиз Мұсағалиевке айтқаны» деген бір шумақ кездесті:

«Ұранның» біз қосылар ұран емес, Біздерге ондай «Ұран» құрал емес. Алысқа бұл «Ұранмен» бара алмассың, Күн туып, екіталай басталса егес!

Көріп отырғанымыздай, бұл шығарма Орда большевиктері мен «Ұран» газетін шығарушылардың арасындағы пікірталас хабар береді. Бір жылдан артық уақыт Алаш ұранын қолдаған «Ұран» газетін жалғастыруды Астрахань большевиктері дем берген Орда қызыл белсенділері қаламаса керек.» (Қ.Құттымұратұлы, 2014)

Басылымының тарихын халыққа жария қылу мақсатында қажырлы еңбек еткен Ж.Набиоллаұлы мен Қ.Құттымұратұлы 2014 жылы «Ұран» газеті. 1917-1918» атты жинақ шығарады. Жинақта басылымның 10 санының фото көшірмесі мен кириллицаға аударған нұсқасы жарияланған. Оған қоса, «Ұран» газетінің редакторы Ғабдолғазиз Мұсағалиев туралы еңбектер, «Ұран» туралы басқа да деректер мен зерттеулер жинаққа енді. Сонымен қатар, жинақта «Ұран» газетінде мақалары жиі жарияланған Бақыткерей Құлманов, Ғали Бегалиев, Ғабит Сарыбаев, Жиенбай Тілеубергенев секілді азаматтардың өмірбаяны мен суреттері бар.

Араға бір ғасыр уақыт салып, зерттеушілердің орасан еңбегінің арқасында «Ұран» газетінің беттерін парақтап ашып, ондағы құнды ақпараттарды оқуға мүмкіндік туды.

«Ұран» басылымы – «Орал өңірі» мен «Приуралье» газеттерінің бастауы ғана емес, ел еркіндігін ұрандатқан үнжария, қазақ баспасөзіндегі құнды мұралардың бірі.

Пайданылған әдебиеттер:

1. Құттымұратұлы Қ. «Алаштың «Ұраны»; «Ұран» газеті. 1917-1918 – Орал, 2014 – 116
2. Набиоллаұлы Ж. «Ғабдолғазиз мұсағалиев – алғашқы редактор»; «Ұран» газеті. 1917-1918 – Орал, 2014 – 5 б
3. Құттымұратұлы Қ. «Алаштың «Ұраны»; «Ұран» газеті. 1917-1918 – Орал, 2014 – 136
4. Муттайрова Т. «XX ғасырдың басындағы ұлттық демократиялық ағымдағы қазақ зиялыларының бірі Ғабдолғазиз Мұсағалиевтің қызметі», «ҚазҰУ хабаршысы», Заң сериясы, N2 (54). 2010
5. Набиоллаұлы Ж. «Ғабдолғазиз мұсағалиев – алғашқы редактор»; «Ұран» газеті. 1917-1918 – Орал, 2014 – 9 б
6. Алаштың «Ұраны» деректі фильмі, <https://www.youtube.com/watch?v=UQ6pkufWGc>
7. <https://zhaikpress.kz/>

ДАТА-ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ БАҚ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА БАҒЫТ РЕТІНДЕ ДАМУЫ

Ақпаратты беру жылдамдығының, байланыс ағындарының бірнеше есе артуы және, сайып келгенде, қазіргі әлемде берілген әр түрлі деректердің жиынтығы дүниежүзіндегі ақпараттық континуумды түбегейлі өзгертті деуге болады. Мұндай жағдай журналистикаға да сөзсіз әсер етеді: «бүгінде ақпараттық материалдар, жаңалықтар мен репортаждар оқиға орнынан бірден көрсетіледі, түрлі ақпарат көздерінен түрлі мәліметтер тарайды (оқиғаның куәгерлері мен блогтар) және де әлеуметтік желілерде түрлі пікірлер білдіру арқылы жаңалық жалпақ әлемге жайылып шыға келеді, бірақ, көбінесе, ескерусіз қалып жататын кездер де болады...»[1]

Бұл дәйексөз қазіргі журналистикадағы ең маңызды, күрделі мәселені көтеріп отыр деуге болады. Жоғарыда айтылғандай қолында смартфон, планшет немесе камерасы бар адам бір оқиғаның үстінен түссе (қылмыс, жазатайым оқиға және т.б.) , қолында бар эксклюзивті материалдарды белгілі бір ақпарат тарату көздеріне жіберу арқылы уақыттан озып, кәсіби журналисті материалдан айырады. Осындай әрекеттердің қалыпты жағдайға айналуы кәсіби, дәстүрлі журналистиканы біртіндеп жоққа шығаруда.

Дегенмен журналистика бір орында тұрған жоқ, оның өзгеру векторы айқын. Ол – ақпараттың үлкен көлемін сауатты талдау. Талдап қана қоймай, мүмкіндігінше, визуальды коммуникация құралдарын қолдануды дамытып, ақпаратты байыпты сараптауға, үлкен массивтер мен монотонды кестелерді (құнды ақпараттарды) оқуға қызығушылықтары жоғалып бара жатқан оқырманға деректерді қысқа әрі нақты түсіндіре білу керек. Бұл пікіріме мысал ретінде «5W Infografics» визуальды журналистика компаниясының негізін салған, «New York Times», «Monde», «Reader's Digest», «Scientific American», «Sports Illustrated» сияқты медиа алыптар үшін контент дайындайтын Хуан Веласконның жұмыс барысында жинаған тәжірибелері дәлел бола алады. Ол өзінің бір сұхбатында былай деді: «Я считаю важными несколько новых тенденций. Первая – это использование большого объема данных в качестве источников для создания историй. Подход к поиску тем при работе с такими объемами информации должен быть гораздо более искушенным и более совершенным с технической точки зрения. Второй тренд – усовершенствованная и более утонченная подача визуальных историй с интерактивными приложениями, графикой, видео» [2]

Осы тұрғыда біз интернет желісінің қарқынды дамуына байланысты дата-журналистика (немесе деректер журналистикасы – ағылшын тілінен data journalism) деп аталатын жаңа медиатренттің пайда болуы мен қалыптасуын байқай аламыз. Дегенмен журналистік деректерге анализ жасау кеше ғана пайда болған дүние емес. Сонымен, Саймон Роджерс, деректер журналистикасының протоформаларын талдай отырып деректер журналистикасының алғашқы мысалы ретінде Британдық «Guardian» газетінде 1821 жылы жарияланған мақаланы қарастырады. Бұл материалда Манчестер мектептеріндегі әртүрлі санаттағы студенттердің саны көрсетілген, «салыстырмалы талдау негізінде автор шын мәнісінде ақысыз білім алатын студенттердің нақты санын анықтаған, және де бұл ресми деректерден әлдеқайда жоғары болған. »[3]

Деректер сараптамасына деген талаптардың осыдан екі жүз жыл бұрын жоғарылауы ақпарат таратудың осы форматының қажет екендігін көрсетеді. Біз үлкен массивтердің деректер базасында (ашық деректер) жинақталатынын және олардың деректер журналистикасы үшін маңызды екенін білеміз. Бұл турасында Сергей Рачинский деректер журналистикасы өткен ғасырдың 50-жылдарының аяғында – 60-жылдардың басында CAR (computer-assisted reporting) деген атаумен пайда болғанын айтады. «CAR технологиясын қолданудың мысалдарының бірі ретінде, әдетте 1952 жыл, американдық CBS телевизиялық компаниясы UNIVAC I компьютерлерін президенттік сайлаудың нәтижелерін өңдеу үшін қолданған кезді еске алады. 1967 жылы Детройтта бірдей үлкен компьютерлерді қолданатын журналистер колледж түлектері туралы статистикалық мәліметтерді өңдеп, көшедегі наразылықтарға қатысу ықтималдығы олардың білім деңгейіне байланысты емес деген қорытындыға келді» [4].

Дербес компьютердің журналистің тұрақты құралына айналуы, ақпаратты тек соның көмегімен өңдеу қалыпты жағдайға айналды. Уақыт өте келе CAR технологиясы да ұмытыла бастады. Тек ғаламтор желісінің пайда болуы ғана дата-журналистиканы қайта жаңғыртып, соңғы жылдары медиа әлемнің триумфаторына айналдырды. Бұған мысал ретінде Guardian газетінің ақпараттық блогын

келтіруге болады, ол өзінің өмір сүру кезеңінде (2 жылдан астам) ашық деректерге, ақпаратты визуализацияға, редакторлар жасаған графикалар мен тізімдерге және т.б. туралы 1000-нан астам мақала жариялады. Los Angeles Times басылымында да деректерді талдау жобасы бар. Оны Data Desk деп атайды [5].

Жоғарыда айтылғандай, соңғы жылдары деректер журналистикасы белсенді дамып келеді, ал бұл құбылыс пен терминді («деректер журналистикасы»), әсіресе отандық контексте теориялық түсіндіру айтарлықтай кешеуілдеп жатқаны сөзсіз. Сонда деректер журналистикасы дегеніміз не? Бұл терминнің қалай пайда болғаны туралы түрлі ғалымдардың айтқан нұсқаларына назар салып көрейік.

Ең алдымен ағылшын ғалымдарының зерттеулеріне үңілейік, өйткені дата-журнализм бізге дәл осы американдық, европалық БАҚ саласынан келді. Арон Пилхофер (Нью-Йорк Таймс) деректер журналистикасын «қолшатыр» термині ретінде қарастыруды ұсына отырып, мынадай пікір білдірген: «этот термин охватывает многое, включая в себя все новый и новый набор инструментов, техник и подходов к рассказыванию историй, описанию событий, созданию сюжетов. Она может включать в себя все – от традиционных репортажей, которые готовятся при помощи компьютера (с использованием данных в качестве «источника») до самых современных и передовых способов визуализации данных и новостных приложений. Объединяющая цель – журналистская: предоставление информации и анализа, чтобы помочь информировать нас обо всех важных проблемах дня» [6].

Дэвид Эндертон (тәуелсіз журналист) «деректер журналистикасы техникалық статисттер мен сөз шеберлері арасында көпір қалыптастырады» дейді. Ұсынылған анықтамалардың дата-журналистика терминінің мағынасын нақты аша алмай тұрғаны айқын көрініп тұр. Бұл жоғарыда келтірілген ғалымдардың деректер журналистикасы туралы жинаған базалық білімдерінің нәтижесінде қалыптасқан пікірлер ғана сияқты. Бұған қарағанда көршілес Ресей мемлекетінің маманы Иван Бегтин ұсынған мына пікір салмақтырақ сияқты көрінді: «журналистика данных – это совмещение журналистом роли переводчика с экономического/государственного/ цифрового языка в язык понятный всем и, одновременно, роли аналитика, представляющего материалы в предельно наглядной форме. Это могут быть списки, графики, интерактивные карты, специальные веб-компоненты, которые позволяют отображать данные разными специальными способами и так далее. Во всех случаях текст здесь является вспомогательным, а не основным инструментом» [5]. Дәстүрлі журналистикадан деректер журналистикасының басты айырмашылығы да осында. Яғни бұрын біз үшін мәтін алғашқы орында болған болса, қазіргі таңда ол негізгі ақпаратқа қосымша құрал ретінде ғана қарастырылады немесе керісінше. Бұл туралы М.Н. Шерстюкова деректердің барлық салаға (экономика, саясат, ғылым және білім) қатысты болуы мүмкін екендігін айтады. «Деректерге журналистік арсеналға арналған дәстүрлі ақпарат құралдары: баспа мәтін, фотосуреттер және басқалары да көмекші құрал болып саналады. Осылайша оқуға қиын мәліметтер, сандар мен фактілер аудитория үшін түсінікті әрі қарапайым болады».

Оқырманға ақпаратты ұғынықты, қысқа әрі нұсқа жеткізудің жаңа бір тәсілі – визуализация. Бүгінде журналистикадағы визуализацияның маңызы өте зор. Аталған процестің қалай жүретіні туралы түсінікті болуы үшін, визуализация маманы Jer Thorpтың «Visualization as Process, Not Output» атты мақаласын оқып шықтым. Автор өз мақаласын өмірінде жиі еститін сұрақтарын мысал ретінде келтіруден бастайды. Бұл әрекеті арқылы визуализация үдерісінің қалай және өз жұмысының неден басталатынын креативті түрде жеткізе алды. Мақаладан үзінді: «“Please make me a visualization.”

I get a lot of emails that say this or some variation of it. They tend to make me think of other requests that could be made in the same form, like:

“Please make me a roast beef sandwich.”

Or:

“Please make me a scale model of the Eiffel Tower.”»

Автордың мына сөзіне назар салыңызшы: When I set out to make a roast beef sandwich, I almost always end up with...a roast beef sandwich. If we set out to visualize, instead of making a visualization, we can end up with any number of outcomes.

Jer жасағалы жатқан дүниенің бірден нәтижесін ғана ойлап, тек сол үшін жұмыс жасамауды айтады. Жұмыс барысында болатын кішкене кезеңдерге назар аударсақ, сол туралы ойласақ, елестетсек қана кез келген нәтижеге қол жеткізуге болатындығын, сондай-ақ үдеріс кезінде түрлі идеялар мен жаңалықтар ашылатынын айтады. Бұл визуализациялауға да тікелей қатысты. Автордың бұл ойымен келіспеске болмайды. Өйткені ол осының барлығын өз практикасында жасап көрген білікті маман емес пе?

Әрмен қарай Jer Thorp өзінің кезекті бір жобасын дайын мысал ретінде көрсеткен: visualization of the victim names and requested adjacencies for the 9/11 Memorial. Fall, 2009»

Қалай қарасақ та бұның не екені бізге түсініксіз болып тұр. Демек бізге көмек ретінде мәтін, түсірілген фотосуреттердің түпнұсқасы, т.с.с дәстүрлі журналистиканың негізі құралдары көмекке келу керек.

Сонымен қатар автор көрсетілген визуализация көмегімен алгоритмін жасау мүмкін емес жобаның проблемаларын көре алдым дейді. Содан кейін тағы бірнеше өзі жасаған жобаларын мысал ретінде келтіріп, визуализацияның біз үшін, ақпарат тасқынына ұшыраған қоғам үшін аса маңызды екенін айтып, мақаласын қорытындылайды.

Қорытындылай келе, ақпаратты даярлау барысындағы кемшіл тұстарды толықтыруда дәстүрлі журналистика мен деректер журналистикасының бір-бірімен байланысы маңызды рөл атқаратыны айтқым келеді. Яғни бұл – ақпаратты ұсынудың жана форматы десек те болады. «Дәстүрлі журналистика жойылып барады!» деп те кесіп айтуға болмайды. Дата журналистика – қалыпты журналистиканың трансформацияланған нұсқасы. Ол журналистикадан түбегейлі ауытқып кеткен болса, оған «journalism» деген айдар тақпас еді. Бастысы, журналистік материалдың оқырманға, көрерменге түсінікті болуы.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Пособие по журналистике данных: Официальный сайт РИА Новости [Электронный ресурс] Режим доступа: http://ria.ru/files/book/_site/введение_1.html
2. Хуан Веласко: мир переживает настоящий бум визуальной информации // Международный форум «Медиа Будущего» на базе «РИА Новости». [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://mf.ria.ru/news/20130529/409083631.html>
3. Шилина М.Г. Data Journalism – дата-журналистика, журналистика метаданных – в структуре медиа-коммуникации: к вопросу формирования теоретических исследовательских подходов // Медиаскоп. 2013. № 1.
4. Рачинский С. Журналистика баз данных: модный тренд или будущее профессии? // Профессиональный интернет-журнал о медиарынке России и мира PlanetaSMI.RU. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.planetasmi.ru/blogi/comments/6285.html>
5. Бегтин И. Памятка по журналистике данных // Редакторский портал [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.redactor.in.ua/internet/3126.html>

ЖУРНАЛИСТІК ЗЕРТТЕУДЕГІ BIG DATA

Аннотация

Мақалада журналистік зерттеумен жұмыс істеу үшін деректерді өңдеуге және пайдалануға негізделген big data-ны қолдану процесі зерттелген. Жұмыста деректер журналистикасы феноменін ашу және оның даму тарихын зерттеу, big data негізгі сипаттамаларын беру, big data-ның бұқаралық ақпарат құралдарында қолданылуын қарастыру, шетелдік БАҚ-та деректер журналистикасын қолдану тәжірибесін зерттеу қарастырылған.

Тірек сөздер: журналистика, БАҚ, журналистік зерттеу, деректер журналистикасы, big data.

Аннотация

В статье изучен процесс использования big data, основанный на обработке и использовании данных для работы с журналистским исследованием. В работе предусмотрено раскрытие феномена журналистики данных и изучение истории его развития, передача основных характеристик big data, рассмотрение использования big data в средствах массовой информации, изучение опыта применения журналистики данных в зарубежных СМИ.

Ключевые слова: журналистика, СМИ, журналистские исследования, журналистика данных, big data.

Annotation

The article examines the process of using big data, based on the processing and use of data for working with journalistic research. The paper provides for the disclosure of the phenomenon of data journalism and the study of the history of its development, the transfer of the main characteristics of big data, the consideration of the use of big data in the media, the study of the experience of using data journalism in foreign media.

Keywords: journalism, mass media, journalistic research, data journalism, big data.

Сандық дәуірдің бастау алғаннан бері үлкен көлемдегі деректермен жұмыс істеу, сақтау және талдау жыл сайын қарқын алып келеді. Бұл үрдіс 2000 жылдардың басында "деректердің үлкен көлемі" (big data) терминінің пайда болуымен жалғасып келеді. Терминнің жарық көруі үлкен көлемдегі деректермен жұмыс істеуге арналған түбегейлі жаңа құралдарды қалыптастырудың басталуын білдіреді және сонымен бірге үлкен көлемдегі деректермен жұмыс істеудің журналистикаға қандай мүмкіндіктер әкелетінін түсіндіреді. Деректердің үлкен көлемі тұжырымдамасының нақты белгіленген шекаралары болмаса да, олармен жұмыс істеу үшін жаңа құралдар мен әдістерді қолдану, айырмашылығына байланысты сөздің жалпы мағынасында деректермен жұмысты үлкен деректер массивімен жұмыс жасаудан ажырата білу маңызды.

Деректердің ірі массивтерімен жұмыс істеуге негізделген жаңа журналистік жобалар мен материалдардың пайда болуы, ашық деректер массивтеріне көбірек қол жеткізу және интернеттегі ақпараттың үлкен көлемін ашық түрде тарату (соңғы уақытқа дейін құпия болып саналды) сынды мүлдем жаңа міндеттерді ұсынады және заманауи журналистиканың дамуына ерекше мүмкіндіктер береді. Журналистік процестегі бұл өзгерістер журналистік зерттеу міндеттерінің өзектілігін айқындап береді.

Қазір келген интернет қолданушысы деректерге, үлкен көлемдегі ақпаратты іздеу, жинау және өңдеу мүмкіндіктеріне көбірек қол жеткізе бастағандықтан, деректермен жұмыс істеу мәселелері бұрынғыдан да өзекті болып отыр. Бұл ретте, қажетті деректерді ашық көздерден де, журналистік сұраулар немесе ашық емес көздер арқылы ақпаратты іздеу нәтижесіне де қол жеткізуге мүмкіндік туып отыр.

Жалпы, үлкен көлемді деректермен жұмыс істеудің жеті әдісі қарастырылған. Олар: бастапқы деректерді іздеу, деректер массивін тазарту және оны кейінгі талдау, оқырман аудиториясына түсіндіру және визуалды ұсыну. Нәтижесінде, деректер журналистикасы жұмыстың екі түрлі бағыты үшін байланыстырушы буын ретінде қызмет ететінін атап өтуге болады:

– Техникалық (үлкен көлемдегі деректерді жинау және талдау бойынша жұмыстарды жүргізуді болжайды);

– Журналистік (тақырыпты зерттеуді, сонымен қатар зерттеу нәтижелерін жақсы ұсыну үшін тұжырымдаманы түсіндіруді және дайындауды қамтиды) [1].

Бүгінде журналистер "шикі" деректер жиынына жиі ұшырасып жататынын ескерсек, кәсіби журналист үшін олармен жұмыс істей білу, деректерді бағдарлай білу, олардан жаңа сюжеттерді талдау және алу аса қажет. Қолда бар ақпарат массивін зерттеу нәтижелері бойынша деректерді кілттеп, сюжетті «нөлден» бастап құру үшін негіз ретінде түсіну қазіргі заманғы журналистиканың дамуындағы жаңа кезең болып табылады. Жоғарыда айтылғандар журналистік зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Кең мағынада, «big data» үлкен көлемдегі деректерді талдауға арналған технологиялық мүмкіндіктердің пайда болуымен байланысты әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде айтылады. Кейбір проблемалық аумақта – бүкіл әлемдік деректер көлемі және одан туындайтын трансформациялық салдарлар ретінде қарастырылады.

Үлкен деректерді анықтайтын сипаттамалар ретінде дәстүрлі түрде "үш V" ерекшеленеді:

– Көлемі (ағылш. volume, физикалық көлем мағынасында),

– Жылдамдық (өсу жылдамдығында да, жоғары жылдамдықты өңдеу және нәтиже алу қажеттілігінде де),

– Әртүрлілік (әр түрлі, құрылымдық және жартылай құрылымдық мәліметтердің әртүрлі түрлерін бір уақытта өңдеу мүмкіндігі мағынасында).

Ақпараттық технологиялар тұрғысынан тәсілдер мен құралдар жиынтығына бастапқыда анықталмаған құрылымдалған деректерді, ең алдымен, дерекқорды басқару жүйелері, NoSQL категориялары, Алгоритмдер және оларды іске асыратын бағдарламалық жасақтама рамалары және жоба кітапханалары кірді. Уақыт өте әртүрлі ақпараттық-технологиялық шешімдер үлкен деректер технологияларының сериясына жатқызыла бастады. Олар белгілі бір дәрежеде өте үлкен деректер массивтерін өңдеуге ұқсас мүмкіндіктерді қамтамасыз етті.

Журналистік зерттеу барысында үлкен деректермен жұмыс істеуге арналған әдістер мен талдау техникалары:

– Datamining әдістері: ассоциативті ережелерді оқыту (ағылш. association rule learning), жіктеу (бұрын қолда бар деректерге қолданылған қағидаттар негізінде жаңа деректерді санаттау әдістері), кластерлік талдау, регрессиялық талдау;

– Краудсорсинг – жария оферта негізінде тартылған тұлғалардың кең, белгісіз тобының күшімен деректерді санаттау және байыту;

– Деректерді араластыру және біріктіру (ағылш. data fusion and integration) – терең талдау мүмкіндігі үшін әр түрлі көздерден гетерогенді деректерді біріктіруге мүмкіндік беретін техникалар жиынтығы. Осы әдістер класын құрайтын осындай техникалардың мысалдары ретінде табиғи тілдің сигналдарын сандық өңдеу және талдау (соның ішінде аймақтық талдау);

– Автоматты оқыту, мұғаліммен бірге оқыту, сондай-ақ Ensemble learning (ағылш.) – модельдерді қолдану, базалық модельдер негізінде кешенді болжамдар алу үшін статистикалық талдау немесе машиналық оқыту негізінде құрылған (ағылш. жасанды нейрондық желілер, желілік талдау, оңтайландыру, соның ішінде генетикалық алгоритмдер);

– Үлгіні тану;

– Имитациялық модельдеу [2].

Журналистік зерттеу үшін деректерді іздеу кезінде, қолайлы ақпарат ауқымын табу үшін мүмкіндіктер қарастырылған:

1. Ғаламтордағы стандартты іздеу машиналары арқылы деректерді табу (Google, Yandex, Yahoo және басқалары). Негізгі тақырып бойынша стандартты деректерді іздеуден басқа, іздеу жүйелерінің ерекшеліктерін ескере отырып, көбірек іздеу сұрауларын қолдана отырып, мәліметтер базасын табуға болады. Атап айтқанда, Google арқылы, арнайы іздеу командаларын қолдана отырып, белгілі бір порталда деректерді іздеуге болады (ашық деректердің үлкен массиві сақталған), желіде тек белгілі бір типтегі файлдарды іздеуге болады (айталық, тек кесте түрінде ұсынылған excel).

2. Ашық деректер тұжырымдамасы мен ашық үкіметтің кеңінен таралуы мемлекеттік органдардың ресми сайттарында деректердің айтарлықтай үлкен көлемін табуға мүмкіндік береді.

3. Ашық деректер порталдары мен агрегаторларынан басқа, деректерді іздеудің бір әдісі – тақырыптық ресурстардағы форумдарды іздеу. Тұрақты жұмыс істейтін журналистер қауымдастығынан белсенді мүшелерді табуға болатын негізгі порталдар (және, мүмкін, жабық деректер көздеріне қол жеткізе алады) – Getthedata және Quora. Мұндай форумдарда белгілі бір деректер жиынтығын сұрау және алу ғана емес, сонымен қатар пайдаланушылардан белгілі бір дерекқорды немесе оны жоюдың ең жақсы құралдары туралы кеңестер сұрауға болады.

4. Ашық деректер туралы негізгі қауымдастықтарды таратуға жазылу. Осылайша, мысалы, ашық ақпарат мәселелерімен айналысатын негізгі халықаралық қоғамдастық open knowledge foundation барлық жазылушылар үшін қолжетімді болатын ашық деректердің және ашық ақпараттың жаңа өзекті

ірі базалары туралы ақпаратпен тұрақты түрде таратуды жүргізеді. Open Knowledge Foundation-дан басқа да бірқатар ұйымдар бар.

5. Деректерге API (қолданбалы бағдарламалау интерфейсі) арқылы қол жеткізу. Бағдарламалау дағдыларын қолдана отырып (немесе мамандардың қызметтерін қолдана отырып), интернетте қол жеткізуге және жүктеуге ыңғайлы түрде орналастырылмаған деректерге қол жеткізуге болады. Айталық, егер мемлекеттік ведомство есептілікті интерактивті график форматында ұсынса, онда деректерді талдау (басып алу) технологияларын пайдалана отырып, оларды үшінші тұлғалардың бастапқыда пайдалануы көзделмеген (алайда, тыйым салынбаған) толыққанды, құрылымдалған деректер жиынтығын алу мүмкіндігі туады [3].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. «The Data Journalism Handbook. How Journalists Can Use Data to Improve the News.», Jonathan Gray, Lucy Chambers and Liliana Bounegru, O'Reilly Media, August 2012.
2. «Open Data in Data Journalists' Workflow», Uldis Bojārs and Edgars Celms, University of Latvia, March 2013.
3. Шилина, М.Г. Data Journalism – датажурналистика, журналистика мета данных – в структуре медиакоммуникации: к вопросу формирования теоретических исследовательских подходов [Электронный ресурс] /М.Г.Шилина // Журнал Факультета журналистики МГУ имени М.В. Ломоносова «Медиаскоп». –2013.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖУРНАЛИСТЕРДІҢ АШЫҚ ДЕРЕКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУЫ

Аннотация. Қазір ақпарат ағыны бүкіл әлемді еркін, әрі аса жылдам, жаңалықтармен толық қамтамасыз ететін қауһарға ие. Күнделікті мемлекет аясындағы қабылданған шешімдер, уақыт өткен сайын деректер қорының көлемін ұлғайтуға үлкен үлес қосуда. Осы тұрғыда ашық деректер тұжырымдамасына бас қоятынымыз белгілі. Деректерді пайдалану және тарату үшін ақпарат шектеусіз, еркін қол жетімді болуы керек деген идея – өзара түсіністіктің бастамасы болуы керек. Яғни, оның тілі мен құрылымындағы ашық деректерді кез келген адам пайдалана алатындай етіп ұйымдастыру шарт. Отандық журналистер ашық деректерді қолдану барысында оқырмандар мен көрермендердің назарын нақты фактілерден құралған материалдарды беру арқылы кері байланысты едәуір жақсарта білуі қажет. Сонда ғана ашық деректер мемлекеттік жүйе қызметі мен дата-журналистикада өз тиімділігін көрсетеді.

Түйін сөздер: ашық деректер, журналист, мемлекеттік портал, сайт, инфографика.

Аннотация. В настоящее время поток информации обладает свободной и быстрой силой, обеспечивающей весь мир новостями полностью. Ежедневно принятые в рамках государства решения через некоторое время вносят вклад в увеличение объёма базы данных. С этой позиции известно, что мы признаём концепцию открытых данных. Началом взаимопонимания является идея, что информация должна быть в свободном доступе без ограничений для неограниченного использования и распространения информация. Условием является, что открытые данные на их языке и структуре должны быть доступны всем. Отечественные журналисты при использовании открытых данных должны уметь улучшать обращать внимание читателей и зрителей через обратную связь. Тогда открытые данные в деятельности государственной системы покажут свою эффективность

Ключевые слова: открытые данные, журналист, государственный портал, сайт, инфографика.

Annotation. Today the free flow of information has the power to provide the whole world with free and fast news. Daily decisions has taken within the framework of the state, from time to time makes a considerable contribution to increasing the amount of facts. In this context it is clear that we reject the concept of open data. The idea information should be freely available without restrictions for the use and dissemination of data should be the beginning of mutual understanding. That is its language and structure must be organized in such a way that open data can be used by anyone. Local journalists during the use of open data consisting of the facts to the attention of readers and viewers by providing materials need to be able to improve the feedback. Then only the data of the state system and its effectiveness in data journalism.

Keywords: open data, journalist, state portal, website, infographic.

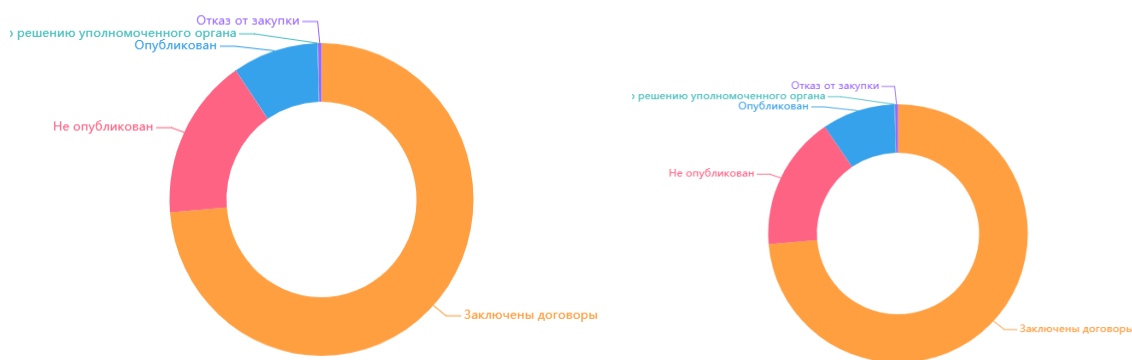
Біз әрдайым басқаруға қатысты: халықтың саны мен құрылымы, ұйымдардың қызметі, ережелер және т.б. мемлекеттік қызмет түрлерін іздеуде қиналатынымыз өтірік емес. Ал «Ашық үкімет» жобасы осы тұжырымдамаға сәйкес, жоғарыда айтылған мәселелерді шешуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік ұйымдарда кемелді істер атқаралытып жатқанымен, ел осы уақытқа дейін олардан хабарлар бола алмады. Ашық мемлекеттік порталдардың да міндеті осы. Республикада болып жатқан шаралар мен экономикалық өзгерістерді ашық түрде көрсету.

Сонымен, ашық мәліметтер – бұл әр түрлі әдіс-құралдармен, графикаланған немесе кесте арқылы көркемделген, түсінуге оңайлатылған ақпараттық сипаттама. Ашық деректер – Қазақстанның Ашық үкіметінің құрамдас бес бөлігінің бірі ретінде, Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың бес институттық реформаны өткізуге арналған «100 нақты қадам» Ұлт Жоспарының 94-ші қадамы аясында жүзеге асырылуда [1].

Осындай біртұтас тіл мен ашық мәліметтердің ауқымды массивтері көмегімен ыңғайлы жұмыс істеу тетіктерін құру және жетілдіру – мамандар айналысатын басты зерттеу нысанасы болып саналады. Еліміздегі ашық деректердің ең үлкен қоры *egov.kz* порталы мемлекеттік деректер жиынының сипаттамасын, сондай-ақ деректер жиынына және қосымша құралдарға қалай қол жеткізілетіні туралы

ақпаратпен қамтамасыз етеді. Порталда қазіргі уақытта жалпы саны 3608 ашық деректер бар. Деректердің барлығы өзекті әрі алуан түрлі салаларды қамтиды. Мысалы: белгілі әлеуметтік топтардың жұмыссыздық деңгейі бойынша, асырап алынған жетім балалар туралы, асыл тұқымды ірі қара импорты жөнінде, бидай мен ұн экспорты хақында, ЖОО түлектерінің жұмысқа орналасуы бойынша, мүлікті заңдастыру, туристік нысандар мен бағыттар бойынша, Оңтүстік Қазақстан облысының табиғи қорықтары жөнінде және де т.б мәліметтер туралы деректер қолжетімді болып табылады.

Осындай нақты мәліметтер көмегімен журналист халыққа жаңалықты графика, кестелерді пайдалана отырып, материалды тартымды әрі түсінікті тілде жеткізе алады. Ашық деректердегі жылдық есептер арқылы түрлі хронологиялық материалдар жасайды. Мысалы *goszakup.gov.kz* «Қазақстан Республикасының мемлекеттік сатып алулары» порталы ашық түрде жылдық көрсеткіштерді ұсынады [2].

1.1-сурет. 2020 г Сумма / тыс. тг: 9 239 612 210.24 1.2-сурет. 2016 г Сумма / тыс. тг: 4 111 749 249.77

Жоғарыда берілген суретте, 2016 жыл мен 2020 жыл сату көрсеткіштері көрсетілген. Биылғы жылдың қорытындысын 2016 жылмен салыстырғанда сатылым қоры 2 есеге өскенін байқауға болады. Алайда жалпы өсім болғанымен, тапсырыс берушілерден келетін бас тартулар мен жария болмаған өнімдер пайыздары өзгеріске түспеген. Шеңбер түрінде берілген диаграмма журналистерге негізгі мәліметтермен танысу үшін ыңғайлы құрастырылғаны көрініп тұр.

Жарқын мысалдардың бірі ретінде *opendata.kz* сайтын айтуға болады. Ерекше сайтта Елордамыздың әрбір кварталындағы ауа температурасы, ылғалдылық пен жылу көрсеткіштік картасы берілген. Мысалы, онда Бәйтерек монументінің жанында -1,8 градус, Қабанбай батыр даңғылы мен Орынбор көшесі қиылысында -2,7 градусты көрсеткен. Қала ішіндегі ауа-райының әртүрлілігі әлеуметтік желі қолданушыларын назарсыз қалдырмайды.

Қала ішіндегі аудандарды салыстыру барысында журналист талдамалы мақала немесе сюжет жасауына болады. Картаны негізге ала отырып, сондағы мәліметтерді оқырмандарының назарына ұсынады [2].

Журналистер тікелей жұмыс жасайтын – *kazavtodor.kz* сайтында Қазақстанның жалпы автожолдары туралы мәліметтер толықтай берілген. Ашық деректер қорына жатпаса да, автожол мәселелері осы жерде жоғары деңгейде беріліп отырады. Сонымен қатар, елдің жол картасы мен республика бойынша қозғалысты шектеу картасы да көрсетіледі. Және де сала бойынша соңғы жаңалықтарды да осы жерден табуға болады. Қыс мезгілінде таулы аймақтарда қардың көп жаууының салдарынан жолдардың жабылып қалуы өте жиі болып жатады. Жол үстінде осындай орын алатын төтенше жағдайларды хабарлау үшін БАҚ жағдайды сайт карталары көмегімен бақылап, келіп түскен жаңалықтарды тікелей эфир арқылы телекөрсермендерге жеткізіп отырады.

ҚР Ішкі істер министрлігінің ашық порталында да жасалған қылмыстар мен олардың жазалары, облыстық, қалалық, аудандық есептер мен негізгі ауыр-жеңіл қылмыстардың тізімі беріледі. Жол апаты, адам өлімі, мал ұрлығы немесе т.б оқиғалар болған кезде, сюжет жасаушы журналист осы деректер порталынан ақпарат алып, негізгі жағдайды айта отырып, дайын статистикалық мәліметтермен жұмысын толықтыруына болады. Мысалы, Алматы облысы баспасөз хатшысына шұғыл оқыс оқиға, нақтырақ жол апаты жайлы мақала жазу керек болса, ол мақала кіріспесіне мемлекет ішіндегі жалпы жыл басынан бергі орын алған жол апаттарының санын пайдалану арқылы өз материалының өзектілігін арттыра алады. Төменгі кестеде көрсетілгендей, жол апатынан қаза тапқандар мен ауыр жаралануға әкеліп соққан жағдайлардың жалпы көрсеткіші порталда нақты уақыттарымен сақталынып отырады.

Қазақстандағы ашық деректерді пайдалану арқылы өз жұмыстарын ұтымды көрсете алатын Власть интернет-журналының журналистері ерекше көзге түседі. Мысалы, аталмыш ақпарат порта-

лының тілшісі Тоғжан Қалиасқарова «Оңайдан» алғаш жиналған ақшаны қайда жаратуға болатынын есептеп шығарған.

Суретте көрсетілгендей, «Оңайдан» түскен алғашқы қаржы 8376,5 млн теңгені құраған. Журналист мақаласында осы қаражатпен 14 781 жалақысы күнкөріс деңгейінен төмен алматылықтарды 7 ай ыстық тамақпен қамтамасыз етуге, 2 500 жанұяға жасанды жолмен балалы болуға, 600 000 әйелден қатерлі ісіктің алдын алуға, 39 000 зейнеткерді тұтыну себетімен қамтамасыз етуге болатынын көрсеткен.

Ашық деректерді жұмысының ерекшелігі ретінде пайдалатын тағы отандық ls.kz ақпараттық порталы 90 пайызға жуық ақпараттары инфографикамен беріледі.

Жоғарыдағы суретте 2020 жылы қаңтар-ақпан айындағы Қазақстанның Ресейге шығарған экспорттан көлемі есептелген. Шекара асқан тауарлардан өндірілген биылғы қаржы – 718,7 млн долларды құраған. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 8,3 пайызға төмен екенін көрсетілген [3].

Ашық деректермен жиі жұмыс істейтін тағы бір сайт – Factcheck.kz ақпараттық порталы. Фактчек сайты Қазақстан мен Орталық Азияда ашық деректер көзінен алынған ақпараттардың шынайылығын тексереді. Мысалы, аталмыш сайт журналисі Балнұр Қожагелді коронавирус мутациясына қарсы шындық пен жалған ақпаратты анықтаған. Бұл материалда орыс тілд БАҚ «ешкімді аямайтын», «бұрынғыға қарағанда жұқпалы», «әлдеқайда тез тарайтын», «бірден анықтай алмайтын», мутацияға ұшыраған хабар таратқанын, алайда Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) алаңында өткен брифинг барысында «қазіргі вирустың әлдеқайда жұқпалы немесе қауіпті болып кеткеніне ешқандай дәлел жоқ» екендігі айтылған. Сонымен қатар, әлі бір мутация коронавирусқа әсер етпеген, сол себепті вирусты анықтау, емдеу және оған қарсы вакцина жасау тәсілдері әзірге өзгеріссіз қалатыныны айтылған.

Қорытындылай келе, тілші жаңалық жариялау алдын, ең бірінші материал мен деректер жинауы керек. Фактілерді іздеу кезінде, ол тексерілмеген жалған ақпараттарға ұрынуы мүмкін. Осындай қателікке бой алдырмас үшін оған тексерілген таза ақпарат көздеріне жүгінгені дұрыс. Негізінен, мемлекеттік ашық порталдарда келтірілген деректер шынайылығы жоғары болатыны сөзсіз. Сондықтан, журналистерге үкіметтік ашық деректермен жұмыс істеу өте қолайлы әрі тиімді. Елімізде болып жатқан жағдайлар, оқиғалар мен олардың жылдық есептері де журналистерге жаңа материалдар жасауға көмектеседі. Графика, карта, диаграмма, кестелерді пайдалану арқылы жиналған деректерді көркемдеп, оқырман назарына нақтылап жеткізуге болады. Мемлекеттік ашық порталдардан алынған көлемді деректерді инфографика көмегімен ықшамдап, түсінікті етіп ұсыну журналистердің ұтымдылығын көрсетеді. Аудиторияға ақпарат таратар кезде болжамды деректерден мейілінше алшақ болу қажет. Ол тілші материалының салмақтылығын жоғалтып қана қоймай, маңыздылығын да көрсете алмайды. Сондықтан, аудиторияға тексерілген немесе мемлекеттік ашық порталдан алынған ақпаратты ұсынған дұрыс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының электронды үкіметі (<https://egov.kz/cms/kk>)
2. Учебное пособие «Системы управления базами данных» / М.В. Баканов, В.В. Романова, Т.П. Крюкова [Элек-тронный ресурс]. – Режим доступа: <http://textarchive.ru/c-1903056-pall.html>
3. «Open Data in Data Journalists' Workflow», Uldis Bojārs and Edgars Celms, University of Latvia, March 2013

МАЗМУНЫ

Гүлмира Сұлтанбаева СЫРЛЫ СӨЗДІҢ СЫРБАЗЫ	3
Нұртөре Жүсіп БОЛСАЙШЫ ЗАМАНДАСТЫҢ БӘРІ ОСЫНДАЙ!	4
Аязби Бейсенқұлов КӨРГЕНІ МЕН ТҮЙГЕНІ МОЛ ЗЕРТТЕУШІ	6
Бауыржан Әліқожа ЛЕБІЗ	9
Нұртай Оразай ӘБІШ КЕКІЛБАЕВ: "СЫР ДЕСТЕ" – СЫРЛЫ ДҮНИЕ	10
Абдраев Молдахан СЕМСЕРСӨЗДІҢ СЕРКЕ СЕРІЛЕРІ	14
Өзбекова Гүлнар ҚАЗАҚ ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ БАСЫЛЫМДАРЫНЫҢ БАСТАУЛАРЫ	18
Римма Жақсылықбаева ӘБІШТІҢ ШЕБЕРЛІК ӘЛЕМІН ЗЕРДЕЛЕГЕН ҒАЛЫМ	23
Фатима Муминова ОБЗОР МЕДИАСОБИТИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ	25
Қадырғаниязов Н.С. ҚАЗАҚ ТЕЛЕХАБАРЛАРЫНЫҢ ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ	28
Рахима Нуридэн ШВЕЦИЯ РАДИОСЫ	30
Нұрсұлтанова Г.Ж. ҚАШЫҚТАН ОҚЫТУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЖОЛЫ ЖӘНЕ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	33
Есхуатова Н.Б. РАЗВИТИЕ ОНЛАЙН ТЕЛЕВИДЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ «НАСТОЯЩЕЕ ВРЕМЯ. ГОЛОС АМЕРИКИ»	36
Маншук Мукашева ПОДГОТОВКА РЕГИОНАЛЬНЫХ ЖУРНАЛИСТСКИХ КАДРОВ	37
Әбітәлі Мақпал, Бейсенқұлов Аязби ЕРТЕГІ КІТАПТАРЫН БЕЗЕНДІРУДЕГІ СУРЕТШІНІҢ РОЛІ	39
Ералы Аружан, Абдразахова Аягөз СЫР ӨҢІРІНДЕГІ САЛАЛЫҚ ЖУРНАЛДАР: БАҒЫТ-БАҒДАРЫ МЕН БЕТ-БЕЙНЕСІ	44
Қанжарбаева Айгерім, Абдразахова Аягөз БАЛАЛАРҒА АРНАЛҒАН БАҒДАРЛАМАНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	48
Тәттіғалиева Айкерім АҚИҚАТ МЕКЕНІ – ЖҮРЕК	53
Аманкелді Дамир, Абдразахова Аягөз ФОТОЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ ӨЗІНДІК ТАБИҒАТЫ	54
Қадырбекова Гүлжанат, Абдразахова Аягөз ҚАЗАҚ СПОРТЫНЫҢ ШЕЖІРЕШІЛЕРІ	57
Қаратаева Аружан ҚАЗАҚ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАСЫ – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ КАПИТАЛЫ	61
Рамазанұлы Ерғали MEANS OF MEDIA INFLUENCE ON PUBLIC CONSCIOUSNESS	63
Кадирғаниязов Д.Н. ПРЯМАЯ И КОСВЕННАЯ АНАЛИТИКА РИСКОВ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ И ИХ ОТРАЖЕНИЯ В СРЕДСТВАХ МАССОВОЙ КОММУНИКАЦИИ	66
Акерке Кәріпжан Ш. МҰРТАЗАНЫҢ «БІР КЕМ ДҮНИЕСІ»	69
Сыдықова А.Б. «BALAPAN» АРНАСЫНЫҢ ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ РӨЛІ	71

Дастан Қастай, Токсанбаева Н.Қ.	
ҰЖЫМДАҒЫ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ АУАН: ІСКЕР ҚАУЫМНЫҢ ЭМОЦИЯЛЫҚ КЕМЕЛДІГІН ТІЗГІНДЕУ ОРАМДАРЫ	75
Бақытжанова М.Қ.	
БАСПАСӨЗДЕ МҮНАЙ ЖӘНЕ ГАЗ ТАҚЫРЫБЫ ҚАЛАЙ ЖАЗЫЛЫП ЖАТЫР?	79
Айнұр Ибрашева	
ЭКРАНДЫҚ ӨНЕРДІҢ ЕРЕКШЕ ТҮРІ – АНИМАЦИЯ	83
Berdazim Nurtay,	
THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE	84
Назгүл Пахманова	
«ОРДА» БАСПАХАНАСЫНАН ШЫҚҚАН «ҰРАН» НЕГЕ ҰМЫТЫЛДЫ?	86
Абдуалы Ботакөз	
ДАТА-ЖУРНАЛИСТИКАНЫҢ БАҚ ЖҮЙЕСІНДЕ ЖАҢА БАҒЫТ РЕТІНДЕ ДАМУЫ	89
Айжан Бүркітбаева	
ЖУРНАЛИСТИК ЗЕРТТЕУДЕГІ BIG DATA.....	92
Шыңғыс Атай	
ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖУРНАЛИСТЕРДІҢ АШЫҚ ДЕРЕКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУЫ.....	95
Бердәзім Нұртай	
THE ROLE OF MASS MEDIA IN THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE	
Бауыржан Жақып	
АҚКӨЙЛЕК	

**БҰҰ Бүкіләлемдік телевидение күні аясында
ғалым, ұстаз Молдахан Абдраевтың 60 жылдық мерейтойына арналған
«ҚАЗАҚ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКАСЫ – ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ КАПИТАЛЫ»
атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік онлайн-конференциясының
ЖИНАҒЫ**

25 қараша 2020 жыл

СБОРНИК
международной научно-практической онлайн-конференции
«КАЗАХСКАЯ ТЕЛЕЖУРНАЛИСТИКА КАПИТАЛ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ»,
посвященная 60-летию ученого, педагога, кандидата филологических наук
Молдахана Абдраева в рамках Всемирного дня телевидения ООН

25 ноября 2020 года

COLLECTION
international scientific and practical online conference
"KAZAKH TELEVISIONALISM – CAPITAL OF NATIONAL VALUES",
dedicated to the 60th anniversary of the scientist, teacher Moldakhan Abdraev,
within the framework of the UN World Television Day

November 25, 2020

ИБ № _____
Басуға _____ 2021 жылы қол қойылды. Формат 70x100 ¹/₁₆.
Көлемі _____ б.т. Тапсырыс № _____. Таралымы 10 дана.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
Алматы қаласы, Әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйі баспаханасында басылды.